Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

for nordisk Oldkyndighed og Historie udgivne af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab.

1941 2. Halvbind

København
I Kommission hos Gyldendalske Boghandel
Nordisk Forlag - Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S

OLDSKRIFTSELSKABETS PUBLIKATIONER

I KOMMISSION HOS GYLDENDALSKE BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

1. ARKÆOLOGISKE OG HISTORISK-ANTIKVARISKE TIDSSKRIFTER

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1866—1919. Hver Aargang 4 Kr. 1920—40, à 6 Kr. Fortsættes med et Bind aarlig, à 6 Kr. (Aargangene 1916—20 er udsolgte.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—63, 23 Bind, hvert Bind 4 Kr. Register til Annalerne 6 Kr. (Aargangene 1844—45, 1846, 1847, 1850, 1852 og 1859 er udsolgte.)

Antiquarisk Tidsskrift. 1843—63. 7 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord. 1836—39, 1840—44, 1845—49, 1850—60; 4 Bind à 4 Kr. 1866—1919, hver Aargang 1 Kr. 1920—25, 1926—33; hver Aargang 1 Kr. 50 Øre.

2. ANDRE ARKÆOLOGISKE SKRIFTER

Atlas for nordisk Oldkyndighed (med 22 Tavler). Folio. 1857. 20 Kr.

Broholm, H. C.: La céramique de l'âge du bronze au Danemark. Særtryk. af Mémoires 1932—33. 2 Kr. 50 Øre.

Guide to Northern Archæology, London 1848. 1 Kr. 50 Øre.

Kornerup, J.: Kongehøiene i Jellinge. Folio. 1875. 15 Kr.

Leitfaden zur Nordischen Alterthumskunde, 1837. 1 Kr.

Nordiske Fortidsminder. Kvartserie. 1. Bind, 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.). 2. Bd. 1. H., 1911 (Sophus Müller: Juellinge-Fundet). 6 Kr. — 2. H., 1918 (C. A. Nordman: Jættestuer). 6 Kr. — 3. H., 1923 (K. Friis Johansen: Hoby-Fundet). 9 Kr. — 4. H., 1929 (Th. Thomsen: Egekistefundet fra Egtved). 7 Kr. 50 Øre. — 5. H., 1935 (H. C. Broholm og M. Hald: Danske Bronzealders Dragter). 16 Kr. 50 Øre. — Hele 2. Bd., 1911—1935. 40 Kr. — 3. Bd. 1. H., 1937 (G. Rosenberg, Hjortspringfundet). 18 Kr. — 2. H., 1939 (H. C. Broholm og M. Hald m. fl.: Skrydstrupfundet). 18 Kr.

3. UDGAVER AF OLDSKRIFTER SAMT OVERSÆTTELSER

Byskupa sǫgur, udg. af Jón Helgason, 1. Hft. 1938, 3 Kr. 50 Øre. (Munksgaard).

Færeyingasaga, udg. af Finnur Jónsson, 1927. 4 Kr.

Gísla saga Súrssonar, udg. af Finnur Jónsson, 1929. 4 Kr. 50 Øre.

Hauksbók, udg. af E. og F. Jónsson, 1892—96. 12 Kr.

STEDNAVNENE SOM BEBYGGELSES- OG RELIGIONSHISTORISK KILDESTOF

EN KRITISK-HISTORISK OVERSIGT

AF

S. K. AMTOFT

A. Indledende Bemærkninger.

Iblandt de Forskningsemner, der ved at supplere det litterære Kildestof har underbygget Historievidenskaben og udvidet den fra ren Statshistorie til almindelig Samfunds- og Kulturhistorie, har Stednavnene — ved Siden af de forhistoriske Oldsager, til hvilke de udgør et aandeligt Komplement — i Løbet af det sidste Hundredaar opnaaet en stedse mere fremtrædende Plads. Æren herfor tilkommer ogsaa for Stednavnenes Vedkommende i en særlig Grad Danmark, idet Grundlæggelsen af en systematisk Stednavnegranskning almindeligt tilskrives den danske Forsker N. M. Petersen, hvis Afhandling: »Danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring« (Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, II, 1833) har været et Forbillede for Stednavneundersøgelse ikke alene i Danmark og de øvrige nordiske Riger, men ogsaa udenfor Norden (Viggo Brøndal: Stednavnestudier før og nu, p. 9 ff. Særtryk af »Frederiksborg Amt« 1919).

Det særegne ved N. M. Petersens Navnebehandling fremfor den tidligere var den principielle Hævdelse af, at Stednavnene — uanset deres sprogligt nok saa uigennemskuelige ydre Form — var dannede af samme Stof som almindelig Menneskетale, og at de følgelig alle lod sig indordne under den netop paa den Tid stærkt opblomstrende Sprogvidenskabs Metodik. Den nævnte Afhandling tager sit Ud-

gangspunkt i Navne, der for en mere umiddelbar sproglig Betragtning tager sig ud som Kuriositeter, men naar hurtigt frem til en systematisk Indrangering af Hovedparten af Stednavnestoffet under det almindelige Ordforraad.

Men skønt Stednavnene saaledes enkeltvis mistede noget af deres onomatologiske Individualitet og halvt mytiske Tilknytning til Stedet ved at blive reducerede til almindelige Ord i Sproget, saa blev de dog kollektivt paa ingen Maade af den Grund revet ud af Forbindelsen med Jordbunden; tværtimod blev denne nu saa meget fastere, som Navnene i Kraft af at blive draget ind i Sammenhængen med de nordisk-germanske Sprog eller i et endnu videre Sprogslægtskab blev ført lige saa langt tilbage i Tid som den paagældende Sproggruppes tidligste Optræden i Norden. Et direkte Minde om denne ældste Bosættelse formodes at foreligge i Personnavnene, som af N. M. Petersen i Tilslutning til Suhm (Scriptores Rerum Danicarum VII, 574, Anm. 231) antages at indgaa foran Endelser som -lev, -torp, -rud o. fl. »eller i almindelighed foran alle dem, som have hensyn til beboelse, og de betegne de første beboere af stederne« (Samlede Afhandlinger I, p. 175). Og de Stednavne og Navneled, der ikke lod sig forklare af Oldnordisk, henføres til en før-germansk — finsk eller keltisk — Befolkning, som antages at have været Danmarks og Nordens oprindelige Beboere. Stednavnetæppet kommer saaledes til i store Træk at udgøre et sammenhængende Billede af Landets tidligste Bebyggelse.

Nogen Helhedstydning af dette Billede ved en kollektiv Navnebehandling indlod N. M. Petersen sig dog ikke paa; heller ikke prætenderede han ved det, der var Kardinalpunktet i hans Forskningsprogram: Tilvejebringelse af det enkelte Navns ældste Former, at være naaet tilbage til Tiden for Navnets Tilblivelse, men kun — saafremt det var litterært overleveret før Aar 1300, eller i det mindste før 1500 — at være kommet Navnets oprindelige Sprogform saa nær, at det var muligt for Sprogforskeren at afgøre, hvilke Ord eller Ordled det var dannet af. Denne rent leksikalske Tydning var det væsentlige; Hjælpemidler dertil er den topografiske Undersøgelse, der skal fastslaa, om den antagne Betydning svarer til Stedet, og den historiske,

der skal angive, hvad der iøvrigt kan have givet Anledning til Navnet (Saml. Afh. I, p. 117).

Ved denne Fremhæven af det litterære Navnestof og dets sproghistoriske Behandling var Begyndelsen gjort til den stedse stærkere Spaltning af Stednavneundersøgelsen i to Retninger: 1) en filologisk-etymologiserende, der har Stednavnet og dets sproglige Tydning som Maal, og 2) en bebyggelseshistorisk, der bygger videre paa Resultatet af 1) og med dette som Grundlag søger at udnytte Stednavnet som Middel til Udforskning af det før-litterære Kulturliv. Stednavnenes Tjenlighed hertil er den eneste Grund til overhovedet at behandle dem som et særligt Materiale indenfor den litterære Sammenhæng, hvori de er overleverede.

For N. M. Petersen og hans Samtid gik de to Sider af Stednavneforskningen for saa vidt op i en højere Enhed, som den etymologiske Tydning af Navnet formodedes tillige at give Oplysning om Befolkningens etniske Herkomst. Men efterhaanden som Teorien om et keltisk og især et finsk Substrat bag Dansk blev opgivet, mistede den rent sproglige Navneundersøgelse her i Landet sin Tilknytning til Oldhistorien, medens de to Sider af Toponomastikken i Lande med en oprindelig blandet Befolkning har bevaret Forbindelsen med hinanden.

Som Eksempel paa toponomisk Analyse af oprindelig Sprogblanding indenfor en moderne Nations Rammer kan anføres Undertitlerne paa et moderne Værk: Auguste Longnon, Les noms de lieu de la France, leur origine, leur signification, leurs transformations, med Afdelingerne I. Noms de lieu d'origine phénicienne, grecque, ligure, gauloise et romaine. II. Noms de lieu d'origine saxonne, burgonde, wisigothique, franque, scandinave, bretonne et basque. III. Noms de lieu d'origine ecclésiastique. (Paris, Champion 1920—23). Ogsaa i England har Stednavneundersøgelsen været overvejende etymologiserende, men den har her samtidig kunnet samvirke med de historiske Videnskaber, derved nemlig, at Klarlæggelsen af et Navns eller Navneleds sproglige Herkomst tillige kan tjene til at tidsfæste det — for saa vidt det er germansk — til den ene eller den anden af de historisk bekendte Invasioner: den angel-saksiske, den skan-

dinaviske eller den normanniske, eller henvise det — saafremt det er britisk — til Landets oprindelige Befolkning.

Efter at Formodningen om ikke-germanske Elementer i de nordiske Sprog var blevet afvist (f. Eks. af E. Hellquist: »Svenska Sjönamn«, hvor det hævdes, at disse ofte dunkle Navne alle lader sig udlede af det indo-europæiske Sprogstof), havde Stednavneforskningen i Norden dermed mistet det væsentligste af sin bebyggelseshistoriske Islæt, hvilket var til Skade ikke alene for Oldtidsstudiet, men ogsaa for selve den filologiske Undersøgelse, da denne ikke besad nogen for Stednavnene særlig, af det nationale Sprogstudium og den nationale Historieforskning uafhængig Metodik. Paa Grund af sin Mellemstilling mellem de to nævnte Discipliner har Stednavneundersøgelsen derfor haft vanskeligt ved at gøre sig selvstændigt gældende som Videnskabsgren, hvilket har medført en Tilbøjelighed hos den til at søge Afstivning hos Statsmagten mod at udføre visse praktiske Hverv. Et storslaaet Resultat af en saadan Alliance mellem Videnskab og Administration er det af Forarbejderne til en ny Matrikul (ved Olaf Rygh, Sophus Bugge og Johan Fritzner) fremgaaede »Norske Gaardnavne«, der har været Forbilledet for de med offentlig Støtte foretagne Stednavneundersøgelser i de øvrige nordiske Lande.

Uden Ulemper for den videnskabelige Side af Undersøgelsen har Sammenknytningen med Statsopgaverne dog ikke været; den har saaledes medført en Ophobning af relativt nyere Skriveformer, der vel er af Værdi ved Fastlæggelse af moderne Stavemaader, men derimod absolut ikke ved Klarlæggelsen af Navnenes etymologiske Forhold, der tværtimod besværliggøres ved, at Stoffet bliver for uhaandterligt til at gruppere efter andet Synspunkt end det enkelte Navns litterære Historie. I denne Henseende gør det ikke nogen Forskel, at de saakaldte Naturnavne ofte udskilles og kun Bebyggelsesnavnene behandles, da denne Sondring i Regelen er foretaget efter moderne praktiske Hensyn.

Derimod falder den videnskabelige og den politiske Interesse sammen i Valget af de geografiske Omraader, hvis Stednavne tidligst gøres til Genstand for Undersøgelse; begge tenderer i Retning af

nationale Grænseegne. I Sverige kan Modsætningen til Norge svagt skimtes; i Danmark er Landegrænsen mod Syd trukket adskilligt stærkere op ved den omfattende Publikation: »Sønderjyske Stednavne«. Klarlæggelsen af Brydningen mellem Nabosprogene med dertil svarende Navneskikke er ikke alene et Middel til statslighistorisk Selvhævdelse, men giver tillige den sproglige Undersøgelse et Helhedssynspunkt for Stoffet, som den i andre Dele af Landet maa savne. Det er derfor næppe nogen Tilfældighed, at nogle af de tidligste nordiske, ved Enkeltmand foretagne større Stednavnearbejder behandler nationale Blandings- og Grænseomraader: A. Falkman: »Ortnamnen i Skåne« (1877); A. O. Freudenthal: »Om svenska ortnamn i Nyland« (1867), »Om svenska ortnamn i egentliga Finland«, »Om Ålands ortnamn« (1868); Johannes Kok: »Det danske Folkesprog i Sønderjylland« (1867).

Det sidstnævnte Landomraade, Grænselandet mod Syd ikke alene for Danmark, men for hele Norden, var naturligvis det, hvor det nationale Problem var mest brændende, og det var allerede tidligt i 19. Aarh. gjort til Genstand for nationalhistoriske Undersøgelser, der ogsaa omfattede Stednavnene, navnlig ved E. C. Werlauff's Besvarelse af en videnskabelig Prisopgave desangaaende: »Det danske Sprog i Hertugdømmet Slesvig« (1819).

Den videnskabelige Kontrol, som Arbejdet paa at fastslaa den sproglige, kulturelle og bebyggelseshistoriske Grænse mellem Dansk og Tysk ved Hjælp af Stednavnene fra første Begyndelse har været underkastet, har uden Tvivl Hovedæren for det nationale Maadehold, hvormed der som Helhed er gaaet frem, og for hvilket der indirekte er ført Bevis derigennem, at der ikke fra tysk Side er blevet fremkaldt nogen egentlig Modaktion. De Undersøgelser, der er foretaget over Stednavne ved Tysklands Nordgrænse, har været af ren privat-videnskabelig Karakter og har i det væsentlige ikke geografisk været ført ud over den ved dansk Forskning fastslaaede Grænse, som det vil fremgaa af Titlerne paa et Par af de tidligste af de fra filologisk Side anerkendte Arbejder: H. Jellinghaus: »Holsteinische Ortsnamen« (1899) og P. Dohm: »Holsteinische Ortsnamen« (1908) (begge i »Zeitschr. der Gesellsch. für Schlesw.-Holstein. Geschichte).

Naar Stednavneundersøgelsen ved den dansk-tyske Grænse ikke fra tysk Side i nær saa høj Grad som fra dansk er blevet en Nationalopgave, hænger det sammen med det relative ved Begrebet Sprog- og Stednavnegrænse. For Danmark med dets (virkelige eller formodede) nationale Ensartethed er dette Skel paa Grund af dets nære Samfald med Landets eneste statslige Landegrænse af en særlig national-historisk Betydning, medens det for Tyskland spiller en højst underordnet Rolle, dels fordi dets Nordgrænse i Udstrækning kun udgør en ringe Brøkdel af Rigets politiske Grænselinie, dels — og endnu mere — fordi Modsætningen mellem Dansk og Tysk, hvad Stednavnene angaar, næppe er at regne for nogen Forskel i Sammenligning med den etnisk-sproglige Ulighed mellem Slaver og Germaner, der begge har deltaget i Dannelsen af Stednavne over saa godt som hele det øst-elbiske Tyskland. Karakteristisk i saa Henseende er det, at en Navnetype, der forekommer med stor Hyppighed i det dansk-tyske Grænseomraade, paa Dansk som -bøl, paa Tysk som -büttel, af en tysk Forfatter er formodet at have været anvendt som Benævnelser paa Befæstningsanlæg byggede af Tyskere som Værn mod de fra Øst fremtrængende slaviske Folk (Schrader: Zur Frage der Ortsnamen auf -büttel. »Zeitschrift für Ortsnamenforschung« IV, 115 ff.).

Denne formodede Invasion af en fremmed Folkerace paa nuværende tysk Jordbund sættes almindeligvis i Forbindelse med de store Folkevandringer, der fandt Sted i Europa i 3.—5. Aarh., og hvorigennem de senere nationale Inddelinger for en stor Del bestemtes. Derved blev Massebevægelserne og navnlig deres Afslutning af stor Betydning for Dannelsen af geografiske Navne, og da det især var Tyskland, der var Skuepladsen herfor, har Udforskningen af det paagældende Tidsafsnit givet tysk Stednavneundersøgelse et kraftigt Opsving, der er af Interesse ogsaa for det tilsvarende danske Studium dels i Almindelighed, dels — og i Særdeleshed — for saa vidt det angaar Navneelementer, der er fælles for de to Lande.

Som ved Fremkomsten af enhver ny Forskningsgren vendtes Opmærksomheden tidligst mod det af Udseende fremmede og aparte, hvilket fra et tysk Synspunkt navnlig var Tilfældet med Stednavnene af slavisk Oprindelse. Tilskyndet heraf mente man ogsaa at kunne

paavise slaviske Stednavne i Danmark, nemlig paa de sydligste danske Øer (Fr. Schiern: »Om den slaviske Oprindelse til nogle Stedsnavne paa de danske Smaaøer« 1855). Men medens det her kun drejede sig om ganske faa Navne, hvis slaviske Herkomst endda senere er blevet bestridt (Johs. Steenstrup: De danske Stednavne, p. 45 ff.), saa beherskede dette Problem i lang Tid ganske den tilgrundliggende sproglige Side af Studiet af Nordøsttysklands Stednavne. Resultatet heraf blev, at Hovedparten af de mere betydelige geografiske Navne blev tydet som vendiske, og paa dette Grundlag har det været hævdet af Slavofiler (tidligst af W. Ketrzynski: Die Lygier. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Westslaven und Germanen. Posen 1868), at der allerede fra de tidligste Tider havde boet Slaver mellem Weichsel og Elben, og at der ikke var bevist noget om, at de skulde være indvandrede, eller at der tidligst skulde have boet Germaner. Fra tysk Side er der af de samme Kendsgerninger, Faatalligheden af germanske Stednavne, uddraget en hel anden Konklusion, nemlig den at Germanerne allerede før Slavernes Ankomst var bortvandrede og altsaa ikke var blevet bortdrevne. De germanske Stednavne kunde ikke være forsvundne, dersom Slaverne havde været i Berøring med Germanerne, følgelig maatte de ved deres Indvandring have fundet Landet saa godt som øde og folketomt. At Germanerne var Nordtysklands oprindelige Beboere sluttes dels af, at germanske, men ingen slaviske geografiske Navne omtales hos de klassiske Forfattere før Aar 500, dels af arkæologiske Vidnesbyrd, ifølge hvilke Slavernes Urhjem skulde være Trekanten Lublin—Pinsk—Kiew (Max Vasmer: Germanen und Slaven in Ostdeutschland in alter Zeit. »Namn och Bygd« 1933, p. 119).

Med den efterhaanden mere fuldstændige Udnyttelse af Stednavnematerialet blev Striden om Aldersrangen mellem Germaner og Slaver i Nordøsttyskland i nogen Grad forvandlet til et Problem om Dybden af de to Folkegruppers respektive kulturelle Indsats. Her var det Tyskerne, der tog Føringen ved Fritz Curschmann: »Die deutschen Ortsnamen im Nordostdeutschen Kolonialgebiet« (Stuttgart 1910). Værket behandler navnlig Nr. 3 af de 4 Perioder, hvori Stednavnene inddeles: 1) germansk, 2) slavisk, 3) middelalderlig

tysk Kolonisation, 4) nyere Tid (fra 30-Aars Krigen). Den tyske Kolonisations Art belyses ved de Ord og Ordgrupper, der indgaar i Stednavnene: Betegnelser for Dyr og Planter, for Kulturinstitutioner, Minder om Sæd og Skik o. s. v.

Værket, der kun medtog de mere betydelige Navne, er senere blevet suppleret med andre Forfatteres Arbejder over Mark- og mindre Naturnavne, saaledes F. E. Schultz: »Die Flurnamen als Bausteine für die Kultur- und Siedlungsgeschichte unserer Dörfer« (Köslin 1927). Det udvikles her, at Vandløbsnavnene ofte er slaviske, da Venderne mest ernærede sig ved Fiskeri. I det hele taget er mange Naturnavne, men kun faa Agernavne slaviske, hvoraf sluttes at Venderne ikke havde drevet meget Agerbrug. De havde nok beboet Landet, men ikke bragt det Kultur (p. 6).

Ogsaa Stednavnene i det sydøstlige Grænseomraade mellem Germaner og Slaver, svarende nogenlunde til det tidligere østrigske Monarki, har udfra samme Synspunkter som de ovenfor refererede været udnyttede af Forskere fra begge Lejre i en Strid om, hvilken af de to Nationaliteter der havde ydet den største kulturelle Indsats. Det mest positive Udbytte heraf skyldes Ernst Schwartz, der indtager et mæglende Standpunkt og søger en rent saglig og upartisk Afgørelse af Stridsspørgsmaalet. Til dette Formaal har han foretaget en objektiv sproghistorisk Undersøgelse paa Grundlag af kæmpemæssige Navnesamlinger, som han selv har tilvejebragt. Resultatet heraf er blevet det historisk forsonende, at der allerede i meget gammel Tid (d. v. s. før 2. Lydforskydning) har boet en Del Slaver blandt Germanerne, og at til Gengæld en Del af disse er blevet boende gennem hele Slaver-Tiden (o. 600—1100) (»Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern« (Prager deutsche Studien, 30. Heft, Reichenberg i B. 1923)). Ernst Schwartz's Hovedværk er: »Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle«, 1931.

I Kappestriden mellem henholdsvis germansk og slavisk orienterede Forskere om ved Hjælp af Stednavnene at føre hver sit Sprog og sin Kultur saa langt tilbage som muligt i de etnisk blandede Omraader benyttede man sig fortrinsvis af Benævnelser paa Terrænformer og andre Naturforhold, især betydeligere Vandløb. Disse

Naturnavne har for saa vidt bebyggelseshistorisk Interesse, som de formodes at stamme fra den tidligste nogenlunde samlede og faste Bosættelse paa Stedet, og de giver Oplysning om det, der er det elementære i Nationalitetsproblemer, nemlig hvilken Sproggruppe disse tidligste Indbyggere tilhørte, derimod ikke om deres Bosættelsesform eller de øvrige Sider af deres Kultur.

Paa dette summariske Forhold til Bebyggelsen beror Naturnavnenes Mulighed for at opnaa en høj Alder. Denne er nemlig betinget af en saa fast Forbindelse mellem Naturforeteelsen og Navnet, at dette næsten betragtes som en Del af Genstanden og derved bliver kendt i en saa vid Omkreds, at det muligt bliver anvendt af Folk af forskelligt Tungemaal (jfr. Begrebet »ferdefolks-navn«, Magnus Olsen: Ættegaard og Helligdom, p. 1—24), hvilket er afgørende for dets Evne til at overleve et stedligt Befolkningsskifte. Men denne for Naturnavne karakteristiske nære Sammenhæng mellem den enkelte Lokalitet og den dertil svarende Benævnelse er en væsentlig Hindring for Navnene i den indbyrdes Sammenslutning, der er Hovedbetingelsen for, at Stednavnene kan gøre sig selvstændigt gældende indenfor Sprogmaterialet som Helhed. Til Trods for, at de fuldtud opfylder det Krav om intim og stedsevarende Forbindelse med den betegnede Genstand, der er Kendetegnet for nomina propria (jfr. V. Brøndal: Ordklasserne p. 48—49), tolkes Naturnavnene dog almindeligvis som appellativiske Betegnelser for de fysikalske Ejendommeligheder, der dækkes af Navnet. Dette reduceres derved til et almindeligt Appellativum, der skulde kunne anvendes overalt, hvor de givne Naturbetingelser var til Stede indenfor Sprogomraadet; det rubriceres som et nyt Substantiv, dersom det ikke ellers er kendt, som en semantisk Udfyldning eller Korrigering, dersom Ordet er delvis kendt, medens Navne, der bestaar af eller indeholder almindeligt kendte beskrivende Ord for Plante- eller Dyreliv, Trævækst, Fugtighed, Dyrkningsforhold el. lign., kan fortælle, om der er sket Forandringer i disse Henseender, dog med det Forbehold at der oftest vil savnes Midler til med Sikkerhed at afgøre, om det virkelig er Naturforholdene og ikke Ordets Betydningsindhold, der har forandret sig.

Vanskeligheden ved ad sproghistorisk Vej at efterspore den Ud-

vikling, der maa forudsættes at være foregaaet mellem Stednavnets nutidige Forekomst som rent Egennavn og det dertil svarende Fællesnavns Forbindelse med den paagældende Lokalitet engang i Fortiden, beror paa, at de sprogvidenskabelige Metoder, ved hvilke Navneleddenes leksikalske og etymologiske Identitet fastslaas, i det væsentlige kun omfatter de litterært belyste Tidsrum — der for Naturnavnenes Vedkommende endda oftest vil være kortere end for Bebyggelsesnavnenes —, medens Navnenes — for adskilliges Vedkommende muligt flere Gange længere — før-litterære Tilværelse i sprogvidenskabelig Henseende svæver i et Tomrum. Det vigtigste Kriterium paa den formodede høje Alder, der er Naturnavnenes særlige Aktiv i de for Stednavneforskningen saa ansporende sproglig-nationale Grænsekampe, er Graden af deres Ukendthed.

Derfor er der, selv om Etymologien til Naturnavnene indenfor et etnisk-sprogligt Grænseomraade er fastslaaet, ikke dermed opklaret noget om den indbyrdes kulturhistoriske Aldersprioritet mellem de blandede Nationaliteter, og den talmæssige Forøgelse af Ordforraadet, der er den rent sproglige Undersøgelses vigtigste Udbytte af Stednavnestudiet, yder heller ikke noget Bidrag til den egentlige Bebyggelseshistorie, da netop Mangfoldigheden af Betegnelser for lidet varierede Naturforeteelser er en Hindring for den Gruppering af Navnestoffet efter enkle og letfattelige Navngivningsprincipper, der er Hovedbetingelsen for at komme bag om selve Navnene til de Mennesker, der har dannet dem.

Overhovedet er det, skønt det synes saa nærliggende, ikke saa ligetil selv ved Tydningen af et enkelt Naturnavn at udlæse dettes Betydningsindhold af den af Navnet dækkede Del af Jordoverfladen, især hvor det drejer sig om beboet Land uden skarpe naturlige Afgrænsninger, i hvilket Tilfælde Navnet ofte kun har holdt sig i Live ved at gaa over paa en Bebyggelse. Jo mere almindeligt og velkendt det naturbeskrivende Navneled (Høj, Dal o. lign.) er, desto stærkere Præg indeholder det af Navngivernes praktiske Livsforhold, da Lokaliteter, der har et Omfang som en Landsby eller en større Gaard, som Regel ikke fremviser tilstrækkelige Forskelle i fysisk Henseende til at lade sig adskille alene ved Benævnelser for Terrænformer;

ogsaa sekundære Bebyggelsesnavne maa derfor tænkes dannede under Indtryk af menneskelig Bosættelse, selv om denne ikke direkte har fundet sprogligt Udtryk i Navnet.

Den nære Forbindelse mellem fast Bosættelse og Stednavnedannelse faar en stærk Bekræftelse gennem Navnematerialet derved, at et meget stort Antal Stednavne indeholder beskrivende Ord for en enkelt eller en Samling af Menneskeboliger (-gaard el. -by i Danmark, -hof el. -dorf i Tyskland) eller andre Ord med lignende Betydningsindhold: -bølle (ty. -büttel), -um (ty. -heim), -stad o. fl. Fælles for disse er, at de altid forekommer som det bagerste af de to Led, hvoraf et Stednavn almindeligvis bestaar, og saaledes udgør den mest substantielle Del af Navnet (Artsord, ty. Grundwort), hvortil forreste Led forholder sig adjektivisk (Bestemmelsesord). Overhovedet staar et Bebyggelsesord, der forbindes med en Naturbetegnelse, i nordisk-germansk erfaringsmæssig praktisk talt altid som Efterled. I Analogi hermed er der en naturlig Tilbøjelighed til at sætte alle Efterled, der findes anvendt med iøjnefaldende Hyppighed, i Forbindelse med menneskelig Bebyggelse, der jo i videre Forstand ogsaa omfatter den bebyggede Jord. Efterledstyperne bliver derved opfattede som Udtryk for menneskelig Kulturvirksomhed, hvilket bekræftes ved, at mange af dem overvejende indeholder Personbetegnelser som Bestemmelsesord, og jo flere Navnetyper der rummes indenfor samme geografiske Omraade, desto mere livskraftig maa Kulturforbindelsen mellem Bosættelser med fælles Efterled i Navnet forudsættes at have været, for at den enkelte Efterledstype skal have kunnet holde Stand mod at blive opslugt af de øvrige.

Inddelingen i Efterledsgrupper er det første og væsentligste Skridt i Retning af at indordne Stednavnene under et generelt og rationelt Helhedssynspunkt og derved hævde dem som selvstændigt Studieemne overfor den egentlige Sprogvidenskab. Medens den rent sproglige Tolkning af Navnene enkeltvis staar ret magtesløs overfor Navne (og Navneled), der ikke lader sig aflede af det kendte Sprogstof, og ikke faar andet ud af de øvrige, end hvad der paa Forhaand lægges ind i dem, giver Grupperingen efter Endelser Muligheder for Opklaring af dunkle Navneled ved at lade det mere bekendte kaste Lys

over det mindre bekendte; der kan drages Slutninger saavel Typerne imellem (navnlig med Hensyn til Betydningsindhold) som ved Tolkningen af usikre eller flertydige Bestemmelsesord indenfor den enkelte Type og ved den sproglige Identification af selve Efterleddet.

Langt større Udbytte giver dog selvsagt Opstillingen af Artsord-Typer ved den paa den sproglige Tolkning hvilende kultur- el. bebyggelseshistoriske Tydning af Stednavnene, der jo er knyttet specielt til Artsordene, idet den her bl. a. ved at tage selve Tallene i Anvendelse faar et Præg af den af Forskningen saa stærkt eftertragtede Eksakthed. Jo talrigere Efterledsgruppen er dels i Almindelighed, dels i Forhold til dens geografiske Udstrækning, desto mere omfattende maa de Begivenheder indenfor Bebyggelseshistorien være, der har frembragt den, og desto større Mulighed bliver der for at objektivere Stednavnenes Vidnesbyrd ved Sammenligning med andre historiske Kilder. Dette er til gensidig Berigelse, idet Stednavnene tjener til at anskueliggøre og geografisk præcisere Historieforskningens Resultater, medens de til Gengæld fra disse modtager Bidrag til den ogsaa for Sprogvidenskaben saa vigtige Tidsbestemmelse.

Et Bevis paa, hvilke Dimensioner der kræves af en Folkeforskydning, for at den skal efterlade sig Spor i Stednavnedannelsen, er, at af de historisk belyste Begivenheder har ingen frembragt nogen selvstændig Navnetype, men højst udvidet de allerede eksisterende. Intet Efterled i Danmark eller de øvrige nordiske Riger har efterladt nogen Overlevering om sin Tilblivelse, og kun ved Tilbageslutning fra Vikingebygderne i England og det norske Landnam paa Island og de øvrige Atlanterhavsøer kan der vindes visse kronologiske Holdepunkter for Moderlandenes Navnetyper. Det viser sig da, at selv denne voldsomme nationale Ekspansion ikke medførte nogen Forskydning mellem Navnetyperne, da disses indbyrdes Fordeling synes at have været nogenlunde den samme i Danelagen og i Danmark; Hovedtyperne var begge Steder de appellativisk produktive -by og -torp. Det samme gælder rimeligvis i Forholdet mellem Norge og Island, hvor staðir begge Steder var stærkt dominerende.

De udførlige Beretninger om den tidligste Bosættelse paa Island er naturligvis ogsaa udnyttet af Stednavneforskningen, i Sammen-

hæng med Norges Bebyggelseshistorie især af Magnus Olsen (»Ættegaard og Helligdom« Oslo 1926), der imidlertid ikke har villet nøjes med en kronologisk Jævnførelse, men har ladet Udfoldelsen af Navnetyper paa Island gælde som Norm ogsaa for de langt ældre Stednavnes Dannelse hjemme i Norge. Herved har Litteraturen tilbagetrængt Navnetyperne i den Grad, at Kontinuiteten indenfor disse er blevet brudt ved Omplantningen til Island, hvor Magnus Olsen lader Hovedtypen -staðir genopstaa som Nydannelse og som Aflægger, ikke af den tilsvarende norske Gruppe, men af en anden — stedlig mere usammensat — Type, som af M. Olsen i Tilslutning til ældre Forskere (især P. A. Munch) og i Analogi med islandske Forhold formodes at have været den oprindeligste ogsaa i Norge.

Imidlertid er det en Grundbetingelse for Navnetypernes Anvendelighed som kulturhistorisk Kildestof, at hvert Efterled betragtes for sig som en Art organisk Helhed, og at det følgelig i hele sin geografiske Udstrækning behandles i Sammenhæng. Den Hjælp, den litterære Overlevering yder til at klarlægge en Udviklingslinie gennem Typernes Udbredelse i de delvis historisk belyste Tidsrum, har kun nogen særlig Værdi i samme Grad som den sætter den bebyggelseshistoriske Navneforskning i Stand til selvstændigt at føre Linien tilbage gennem Forhistorien mod Typens Udspring. Dette har været et Hovedsynspunkt for de toponomiske Undersøgelser i Tyskland, hvor Stednavnene paa Grund af de store Forskydninger i Bosættelserne, der har berørt største Delen af det tyske Rige og strakt sig over største Delen af vor Tidsregning, har haft særlige Betingelser for at gøre sig gældende som Grundlag for et bebyggelseshistorisk Studium. En særlig Rolle spiller i denne Henseende Omraadet for den tidligste, sydvestlige tyske Ekspansion, hvor der ikke har været nogen Modbevægelse, og hvor Typerne derfor har haft Lejlighed til at udfolde sig efter deres særlige Anlæg. Stærkt dominerende blandt Endelserne er her -ingen og -heim, der almindeligt anses for de ældste germanske; de er jævnt fordelt over det germansk-talende Omraade, men er saa godt som ikke repræsenterede i de tyske øst-elbiske Ny-Kolonisationer, der præges af andre Typer, især -dorf og -hagen. Der er herved gennem Endelsernes geografiske Udbredelse givet vig-

tige Holdepunkter for en Tidsbestemmelse af deres Blomstring og Kulmination, Holdepunkter, der savnes i Danmark, og som uden Tvivl har været stærkt medvirkende til, at Drøftelsen af Problemer vedrørende Navnetyper og deres Opstaaen har indtaget en langt mere fremtrædende Plads i den tyske Stednavneforskning end i den danske, paa hvilken den dog næppe har været uden Indflydelse.

B. Teorier om Stednavnetyper.

Allerede N. M. Petersen byggede i sine Stednavnetolkninger paa det ved Gruppedannelsen særegne: den hyppigt gentagne Forekomst af samme Navneled i Benævnelsen paa forskellige Lokaliteter. Det var navnlig som Hjælpemiddel til sproglig Identificering, at han paaberaabte sig »den analogi, der findes imellem forskellige, langt fra hinanden liggende steder«, og han anbefalede at »stedse tvivle paa rigtigheden af en forklaring, til hvilken man ikke kan fremvise magen eller endog flere tilsvarende exempler fra andre egne« (Saml. Afhandlinger I, p. 113). Det bebyggelseshistoriske Element repræsenteredes hos N. M. Petersen navnlig af Personnavnene, hvorved der rent betydningsmæssig kom en Art Ligevægt mellem Forled og Efterled, dog nærmest med Overvægt for førstnævnte for saa vidt som den opnævnte Person ansaas som Ophav til Bebyggelsen (p. 113).

I dette Spørgsmaal betegner det næste større Stednavnearbejde, Emil Madsen: Sjælandske Stednavne (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1863), en Opposition mod N. M. Petersen, overfor hvem det hævdes, at Tolkningen af næsten alle Stednavne ved Hjælp af Personnavne er alt for bekvem, da omtrent hvilket som helst Navneled kan tydes som Navn paa et menneskeligt Væsen (p. 185). Som Topograf af Fag lægger E. Madsen Hovedvægten paa det topografiske, der for N. M. Petersen kun havde spillet en Birolle, og han gaar her til den Yderlighed at hævde, at »næsten altid Endelsen i ethvert dansk Stednavn og ofte tillige Begyndelsen er Benævnelsen paa en eller anden Terrainform. Ikke alene bliver det derved muligt, ved tilbørligt Hensyn til Terrainformerne for en Mængde

Navne med fælles Endelse, at berigtige en Antagelse, som er hentet fra Oldsprogene, men det er endog muligt i enkelte Tilfælde med en høj Grad af Sandsynlighed at bestemme Betydningen af en Endelse, hvorom Oldsprogene Intet oplyse« (p. 184).

Mellem Efterleddet som den vægtigste og væsentligste Del af Stednavnet og Jordsmonbeskrivelsen som dets egentlige semantiske Indhold er der dog ikke nogen logisk eller nødvendig Sammenhæng, hvilket fremgaar af, at Emil Madsen kalder et terrænbetegnende Navneled Artsord, uanset om det staar som Forled, »i hvilket Tilfælde det bliver et Artsord, der uegentlig er brugt som Bestemmelsesord, og der opstaar Navne som Skovsø, Bjergskov, . . .« (p. 187). For enhver anden Behandlingsmaade end den rent sproglige frembyder en Systematisering efter Artsord sig som selvfølgelig, fordi den alene aabner Adgang for Anvendelse af almenvidenskabelige Principper: Analyse (af Navnene i deres Bestanddele), Syntese (Gruppering af Navneleddene) og kvantitative Bestemmelser. Hovedbetingelsen for et Resultat heraf er, at Typerne rendyrkes, og at deres Integritet respekteres, hvilket vil sige, at hver Navnetype baade behandles i sit hele geografiske Omfang og holdes ude fra andre Typer.

Allerede dette sidste frembyder Vanskeligheder ved en geofysisk Forklaring af Navnetyperne paa Grund af det danske Jordsmons relative Jævnhed og Ensformighed og Typernes Talrighed. Men selv om Forskellighederne mellem de til Navneendelserne svarende nutidige Bebyggelsesformer er endnu sværere at faa Øje paa, og der virkelig lod sig fastslaa en særlig Terrænform for hvert af de mere udbredte Artsord, saa maatte dette Ord — for at have været i Anvendelse forud for Bebyggelsen — være et almindeligt Appellativ med terrænbeskrivende Indhold over hele det paagældende Sprogomraade. Men i saa Fald vilde det være mærkeligt, at intet af dem har holdt sig med denne Betydning til Nutiden, da der ikke var nogen Grund til, at Glosen helt skulde gaa ud af Sproget eller radikalt ændre Betydning, selv om den enkelte Steder ved Bebyggelsens Tilkomst gled over i Navnet paa denne, eftersom de oprindelige Naturbetingelser for Ordets Betydningsindhold jo stadig bestod uforandrede. Naar derimod Artsordet er groet uløseligt sammen med Bebyggelsen

og i mange Tilfælde aabenbart er stivnet og gaaet ud af det levende Sprog ved Landsbyernes Færdigdannelse, er dette Tegn paa, at det ogsaa fra Begyndelsen af har hørt nærmere sammen med den menneskelige Bosættelse end med Terrænet, og at Rigdommen paa Navnetyper maa forklares ved særlige bebyggelseshistoriske Forhold.

En tilsyneladende Hjælp til at tyde Stednavnetyperne af Jordsmonnet frembyder det angel-saksiske Ordforraad, som Emil Madsen i rigt Maal benytter ved Tolkningen af dunkle Navneled, idet generende Ligheder i Terrænbeskrivelserne, f. Eks. mellem de til -inge og -løse svarende, faar en Art stiltiende Begrundelse ved at henføres hver til sit Sprog. Men til Gengæld opstaar det Problem, hvorledes det angelsaksiske Sprog er kommet ind i danske Stednavne, da E. Madsen ikke (saaledes som N. M. Petersen med Finner og Kelter) opererer med nogen dertil svarende Bosættelse her i Landet, der maatte være Betingelsen for, at angelsaksiske Terrænbetegnelser kunde nedfælde sig i dansk Jord; som Laaneord bliver der selvsagt ingen kulturel Basis for dem. Hvis Endelserne derimod er Udtryk for Bebyggelse eller anden menneskelig Virksomhed, maa de antages at brede sig som en Art selvstændig Kulturorganisme, ikke som Naturbetegnelserne ved passiv sproglig Aflejring, og Navnetyper udefra kunde derfor i Kraft af fremmede Kulturimpulser udfolde sig mellem de hjemlige uden at forudsætte nogen almindelig Fremmedinvasion.

Emil Madsen lader altsaa i alt væsentligt Stednavnene alene udtale sig om tidløse Jordbundsforhold, medens de navngivende Menneskers Færd iøvrigt kun lige anes gennem Tolkningen af de mere dunkle Navnetyper som -løse og -inge, der ved Betydningen »Græsgang, Eng«, anvendt som Bostednavn, vidner om primitiv Levevis, og ved Beliggenheden langs større Vandløb antyder Befolkningens tidligste Udbredelsesveje. Derimod havde allerede tidligere den norske Historiker og Sprogmand P. A. Munch (1810—1863) søgt at bringe Norges oprindeligste Beboere i direkte Forbindelse med Stednavnene, af hvilke han anser de naturbeskrivende for at være de ældste og dannede straks efter Bosættelsens Begyndelse. For den af R. Keyser og Munch selv fremsatte Indvandringsteori har han søgt Bekræftelse i Stednavnene, ikke ved Endelserne, men ved gentagen

Forekomst af samme Navne og Navneled langs de Strækninger, ad hvilke Indvandringen tænktes foregaaet (»Om Nordens, især Norges, bebyggelse af vore forfædre etc.«, 1846). Som den ældste af Efterledsgrupperne betragter P. A. Munch -vin(i), der tidligst af ham er sat i Forbindelse med got. winja, glht. winne »Græsgang« og i Kraft af denne Betydning opfattes som Nedslag af en delvis nomadeagtig Kultur. Overgangen til en mere fast Bosættelse markeres ved -heim, der i Norge og tilgrænsende Dele af Sverige ofte forekommer i Nærheden af -vin (Indledning til »Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen« 1849).

En lignende bebyggelseshistorisk Stilling som de norske -vin tildeles af E. Hellquist de svenske Navne paa -inge, idet han er tilbøjelig til at »härleda dem från den tid, då våra förfäder ännu idkade flyttaråkerbruk« (Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge ock -unga, 1904, p. 234). Med Hensyn til geofysisk Bestemmelse kommer han til samme Resultat som Emil Madsen for Danmarks Vedkommende nemlig, »att inge-namnen i allmänhet uppträda på slätterna ock utefter vattendragen — alltså å de lättast tillgängliga platserna« (sst.), medens han kun for en Del af dem — E. Madsen derimod for dem allesammen — antager Subst. »Eng« som Endelse.

Medens -inge (i Norge afløst af -vin), til Dels i Forening med -heim (-um), som det oftest optræder sammen med, almindeligt i Norden antages at repræsentere Grænsen tilbage i Tid for de nordiske Folks nogenlunde faste Bosættelse, markerer de to Endelser tillige mod Syd, hvor de forekommer i tætte og talstærke Grupper, den geografiske Grænse for germansk Bebyggelse. Men medens Behandlingen af disse Navnetyper i den nordiske Forskning ifølge Sagens Natur maatte blive sproglig-topografisk og først i tredje Række kulturhistorisk, tilhører Endelsernes Udfoldelse mod Syd som nævnt den historiske Tids Dæmring og har derfor indtaget en fremskudt Plads i Debatten om den rent bebyggelseshistoriske Udnyttelse af Stednavnene. De Problemer, der her først rejste sig, vedrørte Forholdet dels mellem de stærkt dominerende -ingen og -heim indbyrdes, dels om disse Endelser i de germaniserede tidligere romerske Egne overfor det øvrige germanske Omraade. Den mest nærliggende Løsning var

at slutte fra de med Hensyn til Opstaaen relativt bekendte Grupper i Sydvest-Tyskland til de øvrige, og følgelig dele de to Navnetyper mellem de to mægtigste af de Stammer, der ved Folkevandringen havde erobret Rinegnene, Alemanner og Franker, og føre Endelsernes Udspring tilbage til disse Stammers respektive Hjemlande. Dette var Grundtanken i den Stammeteori, der 1875 blev fremsat af W. Arnold i Afhandlingen »Ansiedlungen und Wanderungen deutscher Stämme«, og hvorefter Navnetyperne med Hensyn til Oprindelse blev fordelt mellem de tyske Stammer, sammen med hvilke de formodes at have udbredt sig; -ingen o. fl. hørte sammen med Alemannerne, -heim o. fl. var frankiske. Allerede tidligere var forøvrigt Sachsen blevet sat i Forbindelse med en særlig Navneendelse, det ovenfor omtalte -büttel (da.- bøl?), idet Friherre v. Hammerstein-Loxten i »Der Bardengau« (Hannover 1869) paapeger, at dette Efterled navnlig forekommer i det af Sachserne beboede Holsten, hvor »botle« (da. bol?) betyder »Gaard«.

Som Følge af den store Rolle, Ekspansionen spillede indenfor Stammeteorien, var det ikke alene i selve Tyskland, men lige saa meget i Naboegnene mod Syd og Vest, saaledes i de nordligste Nederlande, at man ved Hjælp af Endelserne eftersporede oprindelige etnografiske Forskelle og Blandinger. Men til Trods for den tyske Stammedeling aabenbarer Stednavneundersøgelsen mellem tysk paa den ene Side og nederlandsk, især frisisk, paa den anden nationale Divergenser, der ikke er mindre udprægede end Modsætningen germansk ctr. gallo-romansk i de sydlige Nederlande. Saaledes er Kampen mellem Sakser og Friser og de sidstnævntes Tilbagetrængning i Provinsen Groningen gjort til Genstand for en særlig sproglig-toponomisk Undersøgelse ved Huizinga (Driemaandelijksche Bladen 14 (1914), 1 ff.). En Endelse, der ellers overvejende betragtes som frisisk, nemlig -muiden, er blevet behandlet særskilt ved M. Schönfeld udfra det Synspunkt, at den egentlig hørte hjemme hos Sakserne, og dens Udbredelse hos Frankerne benyttes i Kraft deraf til at bevise, at ogsaa denne Stamme indeholdt Elementer af de saa stærkt efterforskede Ingvæoner (Chauker) (Nieuwe Taalgids 17 (1923), 198 ff.).

Som Modvægt mod Tendenserne til bebyggelseshistorisk Annek-

sion ved Hjælp af de germanske Navnetyper har der fra frisisk Side været Tilbøjelighed til at emancipere sig fra disse. Saaledes opfatter J. Schmidt-Petersen (Die Orts- und Flurnamen Nordfrieslands, Husum, 1925) de tyske Stednavne med -um som ikke sammensat med oprindelig -heim eller dannet ved Dativ Pluralis, men ved »eine wahrscheinlich auf lateinischen Einfluss zurückzuführende Umformung des friesischen lokativen -em« (p. 23). Disse Navne antager han dannet af den ældste frisiske Befolkning, som han kalder »em-Friesen oder ingwäonische« i Modsætning til et yngre Lag svarende til -büttel (bøl), »die zugewanderten . . . bel-Friesen oder Anglo-Friesen« (p. 18).

Endelsen -inge(n) har, navnlig paa Grund af den ringe Selvstændighed, der almindeligvis tillægges den, ikke været Genstand for saa divergerende Tydninger som -heim, og Typen har derfor haft lettere ved at gøre sin Ensartethed gældende. Dens store Udbredelse hos de germanske Folk, som allerede var blevet paapeget af G. Waitz: Altes Recht der salischen Franken, p. 53, blev derfor en Anstødsten for Teorien om at lade en enkelt Stamme tage sig dens Spredning til Indtægt.

En Revision af Stammeteorien kom fra engelsk Side med F. Seebohm: The English Village Community (London 1883), hvor der ud fra et Studium af engelsk Agerbrugshistorie blev lagt stærk Vægt paa en fra Romerne udgaaet kulturel Indflydelse paa Germanerne og en heraf fremskyndet Overgang til fast Bosættelse som Betingelse for Stednavnedannelse (3. Udg., p. 357). Det mest umiddelbare Resultat af denne var de navnlig i de romerske Grænseegne saa talrige -ingen og -heim, af hvilke sidstnævnte (Engl. -ham) var direkte Oversættelse af »villa« og Betegnelse for det fra Romerne stammende Storgodssystem (p. 126 ff., 253 ff.). I samme Retning tenderede -ingen, navnlig i Kraft af den yngste Søns særlige Arveret, en Retsskik der i Udbredelse falder sammen med denne Navnetype (p. 355), der dog i sin Oprindelse dækkede over et i keltisk Overlevering kendt Bofællesskab mellem frie Mænd.

Denne Anskuelse blev senere optaget af Tyskeren A. Schiber, for hvem Bebyggelsesformen var det bestemmende ved Navneendel-

sen: -ingen betød Bondesamfund (»Sippensiedlung«), -heim m. fl. Storgods (»Herrensiedlung«). Sammen hermed bibeholdtes dog Stammeteorien for -heim, som stadig var særlig frankisk, men hvis Talrighed i det formodet alemanniske Elsass, der havde været generende for Teorien, forklaredes ved et senere Indhug paa Alemannerne af de militært overlegne Franker med paafølgende Omdøbning af -ingen til -heim (Die fränkischen und alemannischen Siedlungen in Gallien, besonders in Elsasz und Lothringen. Ein Beitrag zur Urgeschichte des deutschen und französischen Volkstums. Straszburg. 1894).

Med denne social-økonomiske Modulation har Formodningen om en Sammenhæng mellem Folkestamme og Navnetype holdt sig ret usvækket og har for en stor Del behersket tysk Stednavneforskning, navnlig for saa vidt denne beskæftiger sig med de germansk-romerske Grænseegne. En Fortrinsstilling blandt disse indtager, som rimeligt er, i denne Henseende Elsasz og Lothringen, hvor Fastlæggelsen af den oprindelige Sprog- og Kulturgrænse ved Hjælp af Stednavne spiller en Hovedrolle, men ogsaa de øvrige Landskaber behandles ud fra samme Synspunkter. Nogenlunde karakteristisk er et Arbejde af J. Bitzer: Alter der württembergischen Ortschaften. (Verlag des Schwäbischen Albvereins. 1928). Navne paa -ingen er dannet af den alemanniske Bondebefolkning i 3dje Aarh., -heim stammer fra den frankiske Tid og hører sammen med Greve- og Hertugborge, medens -dorf og -hausen staar i et særligt Forhold til Kongegods. I sin »Deutsche Altertumskunde« II, p. 255, opfatter H. Kauffmann det patronymiske -ingen som det ældste Navnelag blandt Friserne, endog ældre end Naturnavnene, der skyldes senere frankisk Indflydelse.

Stammeteorien vedrører ifølge Sagens Natur egentlig kun de ældste germanske Stednavnelag, men den er tidligt blevet suppleret ogsaa for de yngre Navnetypers Vedkommende. Ved kombinerede topografiske og agrarhistoriske Undersøgelser i de samme Egne, især Moseldalen, der danner det geografiske Grundlag for W. Arnolds System, har K. Lamprecht (Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter. Leipzig 1886) i Tilslutning til dette opstillet en kronologisk Rækkefølge for Navneendelserne, der omfatter saavel den formodet

primære Bosættelse: -heim og -ingen og de lidt yngre, ligeledes stammebundne -weiler (alemannisk) og -bach (frankisk), som den sekundære Bebyggelse med Endelser af stedlig Udspring: -rath (o. Aar 1000), -scheid (12. Aarh.) og -hofen og -hausen (13. Aarh.) (anf. St. I, p. 153 ff.).

Ved Siden af denne lokalhistoriske Anvendelse af Stammeteorien i mere eller mindre modereret Skikkelse og som Reaktion mod dens Udartning til et ufejlbarligt Dogme fremstod der inden for tysk Stednavneforskning Anskuelser, der vendte sig kritisk mod baade den etnografiske og den senere social-økonomiske Forklaring paa Navneendelserne. Kritikken byggede navnlig paa, at Forskellen mellem -heim og -ingen ikke faldt sammen med Modsætningen mellem Herregaard og Bondeby, og at det derved havde vist sig, at Stednavnene lige saa lidt kunde forklare Oldtidens sociale Skel som den tyske Stammedeling. Der opstod derved Skepsis overfor Stednavnenes Værdi som historisk Kildemateriale overhovedet og navnlig en stærk Opposition mod uden videre at benytte Navnestoffet til at stoppe de Huller i Fortidens Historie, der fremkom ved det litterære Materiales Svigten, Tidsrummet mellem Romerrigets Fald og Karl den store, uden en systematisk og empirisk Undersøgelse af Stednavnenes videnskabelige Bæreevne som historisk Vidnesbyrd.

Hovedmanden for denne Opposition var Hans Witte, der har udtrykt sit Grundsyn paa Navnetyperne og deres Udforskning i Sentensen: »Nicht Deduktion, sondern Induktion«. Man maa slutte fra det enkelte Navn til Gruppen som Helhed, ikke omvendt, og man kan ikke forudsætte nogen Ensartethed indenfor Navnegruppen i andre Henseender end netop Artsordet (»Ortsnamen und Wirtschaftsgeschichte«. Deutsche Geschichtsblätter III (1902), p. 213). Til Gengæld undersøgte Witte Navnetyperne i alle væsentlige Enkeltheder, navnlig deres geografiske Udbredelse, og naaede ad den Vej til Paavisning af Endelsernes selvstændige Udviklingsmulighed tværs over Sproggrænser og Rodfasthed overfor Befolkningsskifter, hvilket forudsatte relativ Uafhængighed af Stammedelinger og Folkeforskydninger.

Den Navnegruppe, der i saa Henseende spillede den største Rolle,

var den sydvesttyske, stærkt udbredte og meget diskuterede -weiler, der efter W. Arnold's System var udbredt sammen med -ingen af Alemannerne, men som af Witte paavistes ikke at være alemannisk, ikke engang germansk, men romansk af Udspring, da det fandtes i Nordfrankrig som -villers og følgelig maatte antages at stamme fra den tidligere romerske Befolkning i Rinegnene, hvor Endelsen ikke des mindre blomstrede mange Aarhundreder op i den germanske Tid (H. Witte: Deutsche und Keltoromanen in Lothringen nach der Völkerwanderung; die Entstehung des deutschen Sprachgebietes (Beiträge zur Landes- und Volkskunde von Els.-Lothr. Heft XV) 1891).

Den ved dette Resultat avlede Mistillid til Stammeteorien gjaldt særlig -ingen og fik som ovenfor berørt Tilslutning af Adolf Schiber. I sine videre Undersøgelser gik Witte dog videre, end Schiber kunde følge ham, ved ogsaa at emancipere -heim fra Afhængighed af de tyske Stammer og paavise, at denne Navnetype ikke var særlig tysk, men fællesgermansk, da den forekom baade i England (-ham) og i Skandinavien (H. Witte: Zur Geschichte des Deutschtums im Elsasz und im Vogesengebiet (Forsch. z. deutschen Landes- und Volkskunde, Bd. X, Heft IV) 1897).

Witte har i Forening med Schiber paa samme Maade undersøgt alle de mere betydelige fællesgermanske Navnetyper med Hensyn til geografisk Spredning. Resultatet heraf, der gennemgaaende viser ligefrem Proportionalitet mellem rumlig Udbredelse som Endelse og Levevarighed som Appellativ hos de forskellige Artsord, har han opstillet i tre Hovedgrupper:

I. gemeingermanische Grundwörter mit unbeschränkter Verbreitung im germ. Sprachgebiet: z. B. -dorf, -stadt, -burg, u. a.

II. gemeingermanische Grundwörter mit beschränkter Verbreitung: z. B. -ingen, -heim, u. a.

III. dialektisch gebundene Grundwörter, an einzelne Stämme gebunden: z. B. -büttel, -leben, u. a. (»Neue Beiträge des Reichslandes zur ON-Forschung«. Korr.-Bl. d. Ges. Vereins d. deutschen Gesch.- und Altert.-Ver. 1899).

Ogsaa i Spørgsmaalet om, hvorledes denne geografiske Fordeling af Endelserne er fremkommet, som Witte ved samme Lejlighed er

inde paa, gaar han imod Stammeteorien, idet han lægger særlig Vægt paa selve Bebyggelsesvirksomheden som det bestemmende ved Stednavngivningen uanset Deltagernes etniske Herkomst. Dette motiveres med, at en enkelt Endelse har Tilbøjelighed til at dominere ved Kolonisation, selv om flere Stammer medvirker derved: ikke alene Sakser, men ogsaa Nordfranker har Del i de nordøsttyske -hagen (anf. St. p. 143).

Denne Tendens til toponomisk Ensretning er dog for Witte et tidsbestemt Fænomen: karakteristisk for nyere Tid og tillige for kraftig Ekspansion. For de ældste Bosættelser gælder ganske modsatte Tendenser: »Die gröszte Mannigfaltigkeit deutscher Ortsnamentype findet sich in Landschaften, in denen eine einheitliche Bevölkerung von den Anfängen der Seszhaftigkeit an bis in unsere Tage ungestört gewohnt hat« (anf. St. p. 144).

Disse ældste Forekomster af Endelser sættes dog ikke i nogen Aarsagsforbindelse med de yngre Tæthedsmaksima af samme Type, de anbringes blot i Almindelighed uden for det geografiske Omraade for Typens kraftigste Blomstring. For Witte som for Forgængerne var det ved Iagttagelsen af Navnetypen det mest iøjnefaldende: det enkelte Efterleds tætte Forekomst, der vakte Interessen, og som der søgtes en Forklaring paa. H. Witte og W. Arnold byggede i det væsentlige deres Studier og Teorier paa samme Grundlag, nemlig de kraftige Grupper af -ingen og -heim over hele det tidligere romerske Omraade fra England til Schweitz, der ogsaa af begge blev sat i Forbindelse med historiske Begivenheder: Folkevandringen. Men medens Stednavnene for Arnold var et Middel til Underbygning og Udfyldning af Kendskabet til denne historiske Epoke, betragtede Witte Udforskningen af Navnegrupperne og Principperne for deres Dannelse som et Formaal i sig selv, til hvilket de historiske Efterretninger var anvendelig som Hjælpemiddel. Det der var fælles for de to Anskuelser var et almindeligt kronologisk Skelet, der af Witte ophøjedes til et Grundprincip for Typedannelsen, hvorefter Anvendelsen af hver enkelt Endelse skulde være karakteristisk for et bestemt Tidsrum: Hyppigheden af -ingen og -heim i Sydvesttyskland skyldtes, at Brugen af disse Typer særlig hørte Folkevandringstiden

til (anf. St. p. 143). Denne Formodning tog dog knap nok Hensyn til, byggede i hvert Fald ikke paa de Kendsgerninger, hvormed Witte havde undergravet Stammeteorien: den almindelige Udbredelse af de to nævnte og andre vigtige tyske Navnetyper over hele det germanske Omraade, ikke mindst i de nordiske Lande.

Det kronologiske Problem blev, som naturligt var for en Historiker, ogsaa stillet i Forgrunden ved det bebyggelseshistoriske Studium af Stednavnene, der omtrent samtidigt med H. Wittes første Arbejder paa dette Omraade blev paabegyndt her i Danmark ved Johs. Steenstrup (»naar levede de Mænd, hvis Navne endnu saa mærkelig knyttede sig til mangfoldige af vore Landsbyer? Naar levede Bjørn, efter hvem Bjørnstorp har Navn, . . .« Hist. Tidsskr. 6. R. V, p. 313).

Den danske Stednavneforskning var ikke des mindre længst muligt borte fra den Vanskæbne, Witte beklagede for den tyskes Vedkommende: at henfalde til dogmatisk Forstokkethed ved at blive taget i bestemte historiske Problemløsningers Tjeneste. Til Gengæld kom den bebyggelseshistoriske Side af den fra første Færd til at lide af en Skævhed, der var endnu mere skæbnesvanger for dens fortsatte Udvikling, idet den paradoksalt nok blev forsat i Væksten ved intet mindre end Eksakthed i Undersøgelsesmetoden. Dette skyldes Udgangspunktet, der var Studier over Kong Valdemar II's Jordebog ved Johs. Steenstrup. Den Iagttagelse, der herfra førte ind paa Stednavneundersøgelser, var en vis Overensstemmelse mellem Størrelsen af de falsterske Landsbyer og Efterleddet i deres Navne, som Steenstrup fandt bekræftet ved en landsomfattende statistisk Sammenligning (»Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie« 1894). Statistikken, der ved Jordebogstudiet bestred sin naturlige Funktion: Afrunding og Præcisering af de forud vundne Resultater, gled derved med Jordebogens Stedsbestemmelser som Mellemled mekanisk over paa Stednavneforskningen, der som kulturhistorisk Disciplin betragtet befandt sig paa et Begynderstadium og derfor fik en forhastet og unaturlig Modenhed ved den statistiske Behandlingsmaade.

For saa vidt de rent talmæssige Beregninger blev benyttede til

konkrete Undersøgelser over selve Jordbunden, i hvilken Henseende Steenstrup fortsatte i den af Emil Madsen anviste Retning og i det store og hele bifaldt hans geofysiske Tydninger af Navnetyperne, gjorde Hartkorns- og Arealstatistikken ganske vist udmærket Fyldest som kvantitativt Supplement til Emil Madsens kvalitative Jordbundsbestemmelser. Dansk Stednavneforskning var, hvad angaar Forklaringen af de typiske Navneendelser, tilsyneladende godt paa Vej henimod den Eksakthed og matematiske Nøjagtighed, der var Positivismens videnskabelige Ideal. Men Harmonien mellem Efterled og Hartkornsmængde var kun opnaaet ved Udregning af et gennemsnitligt Tilliggende for hver Navnegruppe, hvorved Størrelsesvariationer mellem Byer af samme Gruppe, der i hvert Fald var lige saa store som Forskellen mellem Grupperne indbyrdes og følgelig maatte være af samme Vigtighed, ganske blev ladt ude af Betragtning.

En Følge af den ved dette Kompromis opnaaede tilsyneladende Sejr for den statistiske Metode var, at Metoden blev praktiseret ogsaa paa Udforskningen af en helt anden Side af Navnetyperne, nemlig deres rent sproglige Opbygning. Her var den rent talmæssige Behandlingsmaade imidlertid udelukket ikke alene fra at yde noget selvstændigt, men ogsaa fra at underbygge eller støtte de sproglige Undersøgelser paa dette Omraade, der navnlig angik det foran berørte Problem om Forholdet mellem Personnavne og Naturbetegnelser som Bestemmelsesord i de forskellige Efterledsgrupper. Statistikken kunde derfor kun gøre sig gældende paa Basis af den foreliggende selvstændige Forskning, hvis Resultater for at tilfredsstille Talvidenskabens Krav om absolut Ensartethed blev underkastet en Generalisering, hvorefter visse Endelser: -sted, -lev, -torp, -rød (-bølle) saa godt som altid havde Personnavne som Forled, andre: -vi, -harg, -hov oftest Gudenavne, medens Resten som Regel havde Naturbetegnelser. De for den statistiske Ensrettethed generende Undtagelser fra disse Hovedregler søgtes uskadeliggjorte dels ved at reduceres til det mindst mulige, dels ved at fikseres til samme Procentdel: 4 à 5, for samtlige Endelser (Johs. Steenstrup: »Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne«. Hist. Tidsskr. 6. R. VI, p. 353).

Mærkeligt nok er denne Installering af en Art formummet Tal-

videnskab som Appelinstans over Sprogforskningen ved Stednavnetolkningen blankt accepteret af Filologerne selv. Dr. Marius Kristensen omtaler, samtidig med at han opnoterer, at der »hos Steenstrup (og S. Nygaard) kan forekomme ting, som vidner om mangler i den sproghistoriske opfattelse«, Steenstrups System som »den smukke påvisning af disse faste navnegivningsregler«, og han illustrerer dets formodede Anvendelighed med et Par konkrete Eksempler (»Nordisk Stednavnegranskning«. Danske Studier 1905, p. 189).

Eksemplerne er to Stednavne paa -næs: Bjernæs og Taars (Thornæs), af hvilke det første har været behandlet baade af O. Nielsen, der henfører dets Forled til et Personnavn (Olddanske Personnavne, p. 12), og af S. Nygaard, der mener, at Trænavnet Birk ligger nærmere (Blandinger II, udg. af Univ.-Jub. danske Samfund, p. 95), »da trænavne er lige så almindelige forled i navne på -næs, som personnavne er sjældne«. Paa samme Maade foretrækkes Trænavnet Torn fremfor Gudenavnet Thor som Forled i Taars, »uagtet bægge dele sprogligt måske kunde forsvares« (anf. St.).

Men hvis disse to Navne er usikre og flertydige med Hensyn til Bestemmelsesordet, saa maa det samme jo kunne være Tilfældet med flere eller færre af de øvrige Stednavne paa -næs (dette gælder i høj Grad det af S. Nygaard som Analogi fremførte Assens, der af ham forklares som opr. Asknæs, uagtet der aldrig findes noget -k- i de gamle Staveformer), og i saa Fald bliver de paa disse byggede talmæssige Slutninger jo lige saa upaalidelige. Og selv om Trænavnet som Forled er sprogligt nok saa sikkert, skyldes det langt snarere Naturforholdene end nogen talmystisk Tilknytning til Endelsen -næs. Nogle Næsser kan være træbevoksede, uden at alle behøver at være det, og der er ingen Grund til, at de Næsser, der ikke har nogen Trævækst (eller havde paa Navngivningstiden), skal have nogen Træbetegnelse som Forled i Navnet, selv om der er nok saa mange af de andre der har det. Og det er naturligt, at de tidligst ryddede og bebyggede -næs ogsaa har de ældste og derfor mest uigennemsigtige Navne.

Alle bebyggelseshistoriske Slutninger, der paa denne Maade lader sig uddrage af onomatologiske Nuancer indenfor Efterledsgruppen, elimineres ganske ved den talmæssige Behandlingsmaade, der for-

udsætter Ensartethed og derved lukker af for enhver Uddybning af Studiet af Navnetyperne. Og den formodede Hjælp, Steenstrups System yder ved den sproglige Tydning af Navnene og deres enkelte Led, er temmelig illusorisk, da det tilsyneladende Helhedssyn over hele Endelsegruppen ikke beror paa nogen Sammenfatning af Enkelttolkninger til en virkelig kollektiv Navnebehandling, men kun paa Uddragning af en Art Gennemsnit af de foreliggende Tolkninger, hvor kun de groveste Træk er bevarede. De udfundne »faste Navnegivningsregler« er fremkommet ved en mekanisk Gruppering af Navnestoffet efter et rent Nutidssynspunkt uden Antydning af historisk Perspektiv eller Forsøg paa at trænge bagom eller ind i Navnegivningsprocessen.

Af bevidste Navnegivningsprincipper — enten det gælder Lokaliteter eller andre Genstande — gives der i alt væsentligt kun eet, og der kan næppe nogensinde have eksisteret andre end dette: at finde et Navn, der er saa forskelligt som muligt fra andre Navne. Modsætningen hertil er det beskrivende Navn, der saa at sige danner sig af sig selv ved at et almindeligt Appellativ smelter sammen med en enkelt Genstand, som det er Betegnelse for. Denne Proces kræver meget lang Tid og spiller derfor en særlig Rolle ved Naturforhold og andre Fænomener af nogenlunde ubegrænset Varighed. Forskellen mellem før og nu i Henseende til disse to Navnedannelsesmaader (jfr. Marius Kristensen, anf. St. p. 188) er navnlig den, at i Nutiden er paa Grund af, at det saa godt som udelukkende er Enkeltbebyggelser, der giver Anledning til Nydannelse af Stednavne, den individuelle Navnegivning ved en bevidst Navnegivningsakt stærkt fremherskende, hvorved Uensartetheden og den tilsyneladende Regelløshed fremkommer, medens de gamle Landsbynavne maa være dannede af mange Individer i Fællesskab, maaske ogsaa gradvis gennem flere Generationer, hvorved Navnene faar et objektivt og beskrivende Indhold.

Det følger heraf, at jo mere omfattende det navneskabende Fællesskab har været, d.v. s. jo flere Mennesker der har taget Del i Tilblivelsen af samme Navneled, des mere meddeler dette om oprindelige Kultur- og Samfundstilstande, hvilket giver de typiske Efterled

deres særlige bebyggelseshistoriske Interesse. Den for Hovedparten af vore Landsbynavne karakteristiske Regelmæssighed i Henseende til Artsord er fremstaaet ved, at visse meget gængse og almindelige Ord vedrørende Bosættelsen, dens særlige Art eller de lokale Naturforhold, gradvis og af sig selv har nedfældet sig som Led af Benævnelsen for Stedet. Af Vigtighed er her ikke Navneleddets sproglige Indhold saa meget som Antallet af de Mennesker, for hvem det oprindeligt var fælles.

I noget mindre udpræget Grad gælder det samme om Forleddet, der udskiller det enkelte Stednavn som Underafdeling af Efterledsgruppen, samtidig med at det er Samlingsmærke for den enkelte Landsby. I Sammenligning med Endelsen forholder Bestemmelsesordet sig som det individuelle overfor det almene og maa derfor, navnlig hvor det bestaar af et Personnavn, ses under Forskellighedens og ikke under Ensartethedens Synsvinkel. Det er jo netop i Kraft af deres store Talrighed og Rigdom paa sproglig Variation, at de i Stednavne indeholdte Personnavne udøver saa stor Tiltrækning paa Sprogforskningen.

Dersom man kan gaa ud fra, at Efterleddet afspejler bebyggelseshistoriske Forhold paa Stedet, maa det samme i fuldt saa høj Grad gælde det endnu mere lokalbestemte Forled. Selv om dette bestaar af Navnet paa en Person, maa det jo være i Kraft af en særlig Tilknytning til netop dette Sted, at vedkommende Person har faaet sit Navn foreviget, og først i anden Række gennem Forbindelse med Gruppen som Helhed, d.v. s. Efterleddet. Det er bebyggelseshistoriske Omstændigheder der er bestemmende for, om Stednavnets Bestemmelsesord er Betegnelse for en Person eller et Naturforhold, og det er Stednavnenes Evne til at afspejle disse Omstændigheder umiddelbart — uafhængigt af virkelige eller formodede Navnegivningsregler — der giver dem deres Værd som kulturhistorisk Studiemateriale. Dette Værd forhøjes mangefold ved Navnegruppen, der taget i hele sit Omfang giver et sammenhængende Billede af et Udsnit af Oldtidsbebyggelsen, indfattet af det fælles Efterled, hvis Spændvidde foruden ved dets geografiske Udstrækning ogsaa maales ved de onomatologiske Modsætninger og Nuancer, som Forleddene rummer.

En Simplificering af disse til de to Kategorier: Personnavne og Naturbetegnelser, falder afgjort adskilligt bedre i Traad med nutidig Navneforskning end med Fortidens Navnegivningspraksis; denne vidner ikke om noget synderlig dybt Skel mellem Menneskeverdenen og Naturverdenen, at dømme efter det store Omfang i hvilket Benævnelser fra sidstnævnte, især fra Dyrearterne, anvendtes som Menneskenavne. Og nogen Løsning af Problemet Efterled, d.v.s. Spørgsmaalet om, hvad der egentlig ligger til Grund for Brugen af saa mange forskellige Endelser med tilsyneladende samme Betydning, bringer Personnavnene jo ikke, da Sammensætning med disse er fælles for næsten alle de Navnetyper, hvis Artsord betegner Bebyggelse i snævrere Forstand. Deraf følger ikke, at et Studium af Forholdet mellem Person- og Naturbetegnelser som Forled i Stednavne ikke kan være til nogen Nytte. Resultatet maa bare ikke, saaledes som sket er hos Steenstrup, foregribes ved, at Grænsen mellem de to Arter af Forled tvinges til at gaa parallelt med Skellet mellem Efterleddene for hos disse at bevise en Ensartethed, der ifølge en Metodik, som bunder i Overtro paa Tal og Tællelighed, i alt væsentligt er forudsat.

Den Opgave, der kan stilles for Stednavnene: at oplyse om Fortidens Aands- og Kulturliv, kræver som foran berørt, at den sproglige Tydning ikke er et Maal i sig selv, men kun et Middel til at naa tilbage til de kulturelle Forudsætninger for Navnegivningen, selv om disse kun kan opfattes nok saa spredt og brudstykkeagtigt. For Steenstrups Metodik eksisterer der imidlertid ikke nogen Sondring mellem den sproglige og den bebyggelseshistoriske Side af Stednavneforskningen; dennes kulturhistoriske Ydeevne synes for ham at være udtømt med de formodede Regler, som Navnetyperne sprogligt var opbyggede efter; nogen Bestræbelse for at trænge bag om Navnegivningen indeholdes ikke i hans System.

En gruppevis Behandling af Stednavnene havde dermed tabt sin egentlige Mening, som udelukkende er den at udfinde noget for det størst mulige Antal Navne fælles paa et andet Omraade end det sproglige, hvilket er Hovedbetingelsen for at faa andet ud af Stednavnene end hvad der er tolket ind i dem. Disse bagved liggende

Realia danner Grundlaget for den sproglige Tydning, samtidig med at de selv belyses af denne med Topografien som Mellemled. Navnetypen og det dertil svarende Territorium bliver derved en Art Mellemproportional mellem Stednavnenes Sprogstof paa den ene Side og paa den anden et bebyggelseshistorisk X, der forudsættes som Aarsag til, at netop disse Ord er anvendt som Navne og Navneled, særlig med Hensyn til den hyppigt genkommende Anvendelse af samme Efterled. Opløsningen paa dette X maa søges udenfor det sproglige Omraade, og det ligger da nærmest at identificere det med historiske Tildragelser, saaledes som det er omtalt for den tyske Forsknings Vedkommende (Arnold). Forsøget lykkedes imidlertid kun til Dels, grundet paa Besværet med at holde Typerne ude fra hinanden og endnu mere paa Vanskelighederne ved at faa de historiske Begivenheders (Folkevandringernes) geografiske Basis til at dække de respektive Endelsers topografiske Udbredelse.

Den derved fremkaldte kritisk-oppositionelle Retning indenfor Stednavneforskningen var derfor tilbøjelig til at gøre Studiet af Endelsegruppen til et Formaal i sig selv og at belyse den ved overvejende sproglige Forhold. I Tyskland (H. Witte og A. Schiber) lagde man særlig Vægt paa Gruppen som Helhed og studerede derfor dens Omfang rent ordgeografisk med særligt Henblik paa dens varierende Tæthed. I de samtidige danske Undersøgelser (Johs. Steenstrups) fæstnedes Opmærksomheden mere ved Gruppens enkelte Medlemmer, hvis organiske Forbindelsestraade tænkes rettede dels mod Forled af en bestemt Klasse, dels mod et Betydningsindhold af en bestemt økonomisk Værdi; begge Dele søgtes paatvunget den samme Ensartethed, som umiddelbart lod sig iagttage hos Efterleddet. Mellem de fælles Efterled indbyrdes var der derimod ingen indre Sammenhæng; det var kun i Kraft af ydre Lighed og mekanisk Sammenstilling, at Stednavne med samme Endelse udgjorde en Gruppe, — hvilket gjorde det temmelig misligt at drage Slutninger angaaende sproglig Opbygning fra selv et nok saa stort Flertal til de øvrige Navne indenfor Gruppen, saa meget mere som Steenstrup ikke opererede med nogen Opgørelse over de forskellige Navnegruppers absolutte Talstyrke.

At Steenstrup til Trods for sin Interesse for baade de matematiske og de geofysiske Forhold vedrørende Endelsegrupperne ikke inddrog Navnetypernes talmæssige Omfang eller topografiske Udbredelse i sine Undersøgelser, var saa meget uheldigere for disse som netop Talstyrken er et afgørende Moment ved Tydningen af Efterleddet. Jo mere udbredt Gruppen er, desto mere elimineres og udjævnes de geofysiske Særegenheder, Endelsen dækker over, saaledes at det bliver saa meget vanskeligere at udpege noget for alle Navne indenfor Gruppen fælles, karakteristisk Jordbundsforhold som Forklaring paa Artsordet. I samme Grad træder en geofysisk Tolkning af dette tilbage for en bebyggelseshistorisk, hvilket stemmer med den iøjnefaldende Kendsgerning, at Endelser, der betegner Bebyggelse som -by, -torp o. lign., er saa langt hyppigere end Naturbetegnelser som -sø, skov o. lign. Af ikke mindre Vigtighed er Gruppens Omfang for Forleddene, idet disse selvsagt udviser en med deres Antal voksende Utilbøjelighed til at lade sig indordne under den af Steenstrup tilstræbte Ensartethed, men til Gengæld yder et saa meget fyldigere Bidrag til det bebyggelseshistoriske Kulturbillede, om hvilket Efterleddet danner Rammen.

Udviklingsgangen indenfor Stednavneforskningen er altsaa fra den sprogvidenskabelige Enkelttolkning til den topografiske Gruppebehandling og derfra igen til Bebyggelseshistorien. Sidstnævnte er ofte rudimentært til Stede ogsaa ved Tydningen — især den mere folkelige — af det enkelte Navn i Form af navneforklarende Sagn eller anden Forklaring paa Navnets Tilblivelse, og røber sig derved som et Hovedmotiv til Stednavneforskningen allerede i dennes mere primitive Skikkelse. Herfra adskiller den systematiske Efterspøring gennem Stednavnene af forhistoriske Kendsgerninger sig ved at søge et almindeligt Princip for Stednavnedannelsen. Dette Princips Almengyldighed forhøjes proportionalt med Antallet af de Stednavne, det bygger paa, og det samme gælder følgelig Sandsynligheden af de derpaa grundede historiske Formodninger.

Den første og vigtigste Opgave ved en videnskabelig Udnyttelse af Stednavnestoffet efter dets Egenart og dets samfunds- og kulturhistoriske Ydeevne er derfor at samle det i en saa omfattende Syntese

som muligt, og hertil er Inddelingen i Efterledsgrupper det mest nærliggende og stærkest benyttede Middel; men det er kun en Station paa Vejen mod et muligt endnu mere omspændende Helhedssynspunkt (f. Eks. samtlige Navnetyper med Personbetegnelser som Forled). Denne Sammenfatningsproces bygger fra neden af paa Sprogvidenskabens Resultater med Hensyn til den sproglige Tydning af de enkelte Navne og Navnedele, og dens Omraade er derved adskilt fra Filologien, der som saadan ikke har noget med den toponomiske Systematik at gøre ud over at konstatere Identiteten af de genkommende Navneled, der ligger til Grund for Typeinddelingen. De to af Steenstrup sammenblandede Principper indenfor den bebyggelseshistoriske Undersøgelse: det gammel- og anerkendte filologiske paa den ene Side og Forsøgene paa at finde et selvstændigt, objektivt og saavidt muligt eksakt Grundlag for den nye Forskningsgren paa den anden, Udforskningen af Stednavnenes henholdsvis hvad og hvorledes, faar saaledes hvert sit klart adskilte Arbejdsfelt til Gavn og Nytte for begge.

Eftersom Gruppeinddelingen bygger paa sproglige Enkelttolkninger, er det jo nemlig en regulær Cirkelbevægelse, naar den benyttes som Rettesnor ved Tydningen af de enkelte Navne. Denne Kredsgang synes i nogen Grad at have været praktiseret allerede hos Dr. Oluf Nielsen, naar det om ham hedder hos Steenstrup: »Hans »Olddanske Personnavne« byggede paa den Iagttagelse, at Stednavnene paa -lev, -stath, -thorp og -ryd ofte vare sammensatte med Personnavne, derved kunde han forøge vort Forraad af gamle Personnavne betydeligt«; (Indledende Studier p. 10). De nyfundne Personnavne og den formodede Regelbundethed vedrørende Forleddene til de anførte Endelser hviler her gensidigt paa hinanden. Og naar Steenstrup fortsætter: »senere have andre Forskere kunnet paavise, at denne Sammensætningsmaade var langt mere undtagelsesfri, end Nielsen troede, og at det regelbundne i Virkeligheden er en Hovedejendommelighed i den ældre Navnedannelse, . . .«, saa bestaar denne Paavisning i en ret og slet Generalisation ud fra Oluf Nielsens Undersøgelser, hvorved Kredsbevægelsen indenfor de afstukne Baner fortsættes.

Ved deres harmoniske Afrundethed har Johs. Steenstrups Hovedsynspunkter for Stednavneundersøgelsen virket meget besnærende og er noget nær blevet ophøjede til urokkelige Dogmer, men de har ikke virket ansporende paa dansk Stednavneforskning, der i den særlige Steenstrup'ske Linie: Gruppebehandlingen og Bebyggelseshistorien, næppe kan siges at have gjort Fremskridt i dette Aarhundrede. Dette har jo imidlertid kunnet opfattes som et yderligere Bevis paa Endegyldigheden af de opstillede Navnegivningsregler og derved forstærke disses Præg af Monumentalitet.

Ved Indblandingen i Problemer vedrørende Navnenes sproglige Sammensætningsmaade blev den kvantiterende Behandling af Stednavnene hos Steenstrup ledet bort fra sit oprindelige og naturlige Omraade: Jordbunden, det haandgribelige Grundlag for Navne og Navnetyper, hvor den ikke blev fuldt udnyttet. Konsekvent udført er den jo nemlig først, naar det samlede Areal, der dækkes af hver Endelse, i sin fulde Udstrækning uanset Sprog og Landegrænse er blevet sammentalt og derefter sammenlignet Typerne imellem. Derved vilde der ganske givet fremkomme Størrelsesforskelle mellem Navnegrupperne, der var adskilligt anseligere end mellem Gennemsnitstilliggendet for hvert Efterled, og derfor ogsaa langt vægtigere som Forklaring paa Brugen af saa mange ulige Artsord. Og navnlig vilde Afvigelserne fra Gennemsnitsstørrelsen træde stærkere frem, ligesom i det hele taget Forskelligheder i Artsordets Brug og Betydning vilde tiltrække sig Opmærksomheden og derved anspore til dybere Indtrængen i Navnegruppens egentlige Væsen og Forudsætningerne for dens Tilblivelse.

Dette tiltaler imidlertid ikke Steenstrups Hang til matematisk Ensartethed og Klarhed. I Anledning af Emil Madsens Afhandling »Udsigt over den geografiske Udbredelse af nogle i Danmark forekommende Stednavnsklasser« (Geografisk Tidsskrift for 1899—1902) tager han bestemt Afstand fra Bestræbelsen for at forfølge »en stor Del af de i vort Lands Stednavne optrædende vigtigste Endelser ud over hele Europa«. Herimod opstilles det dictum, at »hvert Lands Stednavne først og fremmest skulle tolkes ved deres egen Bistand«, hvilket navnlig motiveres med, at »det samme Ord, der er benyttet

til Bygningen af Stednavne i ulige Lande, har i det ene Land en anden Betydning ligesom ogsaa en anden Værdi indenfor Folkets Kultur eller i Bebyggelseshistorien end i det andet, det kan tilhøre et langt tidligere eller langt senere Tidspunkt end hos det andet Folk . . .« (Indl. Studier p. 9).

Men da Endelsegruppens inderste Væsen er topografisk Sammenhæng, er denne Afbrydelse af dens geografiske Udbredelse efter nationalt-sproglige Grænser faktisk ensbetydende med, at dens Livsnerve bliver overskaaret. Dersom Endelsegruppen har nogen Værdi som Forskningsemne, er det umiddelbart indlysende, at denne Værdi stiger proportionalt med Antallet af de Navne, Gruppen indeholder. Bestemmende for Gruppens Omfang er etymologisk Identitet mellem Efterleddene, at konstatere denne er som nævnt Sprogvidenskabens Sag, hvilket giver et fast og objektivt sikkert Udgangspunkt. Mere usikkert forholder det sig med Semantikken, da det er et Hovedformaal for Bebyggelseshistorien at udfinde, i hvilken Betydning Endelsen er anvendt, og der derfor ikke godt kan forudsættes noget herom — ud over det haandgribelige at Ordet forekommer som Hovedbestanddel i Navne paa menneskelige Bebyggelser. Disse er jo imidlertid i deres Hovedtræk saa lig hinanden hos alle germanske Folk, at de fuldtud er i Stand til at fylde det paagældende Artsord med selvstændigt Indhold, og i højere Grad jo mere udbredt Artsordet er, da dette, som ovenfor omtalt, er Tegn paa, at det lige fra Begyndelsen af har været knyttet til den menneskelige Bosættelse og ikke er overført derpaa fra Naturforholdene.

Paa Grund af det store Antal af stærkt udbredte Efterled i Bebyggelsesnavne kan kun et enkelt eller et Par Stykker (f. Eks. -by og -torp) bruges appellativisk i nogenlunde samme Betydning, medens de øvrige, for saa vidt de kendes i Nutidssprog, har et Betydningsindhold, der er mere eller mindre forskelligt derfra. Der fremkommer herved en gennemgaaende semantisk Dualisme mellem den proprielle og den appellativiske Anvendelse af de stedsbeskrivende Artsord, i hvilken den førstnævnte selvsagt gør sig mere selvstændigt gældende, jo videre udbredte og talstærkere Proprierne er. Selv om det tilsvarende Appellativ fremviser Uligheder i Brug og Betydning

indenfor Omraadet, er dette saa langt fra at bryde Sammenhængen indenfor Endelsegruppen, at det semantiske Tyngdepunkt snarere skubbes over paa Stednavnene. Disse er nemlig — i Kraft af den for Proprierne særegne nøje Tilknytning til den enkelte benævnede Genstand, i dette Tilfælde Lokaliteten, fra hvilken Stednavnet faar sit Betydningsindhold — saa nær indbyrdes beslægtede, at Endelsegruppen, uanset Variationer i Bebyggelsernes Egenart og Størrelse og Afstande mellem deres Beliggenhed, formedelst sin af Jordfasthed betingede semantiske Stabilitet er at betragte som en Enhed overfor det tilsvarende Appellativ, hvis »Tyd« kan være vaklende og skiftende ikke alene fra Land til Land, men fra Egn til Egn, da det faar sit Indhold fra almindelig sprogligt Samkvem og derved er udsat for Slid og tilfældig Omdannelse i Tidens Løb. Den Betydningsforskydning, Endelserne som saadan undergaar, er derimod udelukkende bestemt af Bebyggelsens Udvikling og den stedlige Historie, og dersom det om Bebyggelsesnavne kan bevises, at deres Tilblivelse hos det ene Folk »kan tilhøre et langt tidligere eller et langt senere Tidspunkt end hos det andet Folk«, er dette ikke, som Steenstrup antager, en Ulempe, men tværtimod en gunstig Omstændighed, der giver Mulighed for en Belysning af den bebyggelseshistoriske Udviklingsgang og Navnegruppens geografiske Spredning og dermed dens Tilblivelse.

Naar Steenstrup hævder, at Stednavnene »først og fremmest skulle tolkes ved deres egen Bistand«, maatte dette derfor, for saa vidt det angaar Grupperne, ske ved at sammenholde dem med Navnetypen som Helhed uden Hensyn til Landegrænser. I Steenstrups nationalt begrænsede Opfattelse vil det derimod sige: ved Hjælp af hvert Lands almindelige Ordforraad. Men derved bliver Stednavnene faktisk afklædt deres Særart som jordbundne nomina propria, og Navnetypen reduceres til en rent mekanisk Gentagelse i Anvendelsen af samme stedsbetegnende Appellativ. Endelsegruppen mister derved sin Konsistens og dermed sin Værdi som bebyggelseshistorisk Forskningsemne.

Denne principielle Mangel paa Sondring mellem Fællesnavne og Egennavne i Stedsbenævnelser er saa meget mere paafaldende, som Steenstrup ved at benytte Hartkorns- og Arealstatistikken ved For-

klaringen af de typiske Efterled i høj Grad opererer med Betydningsnuancer, der ikke kendes hos de tilsvarende Appellativer. For saa vidt han følger Emil Madsen i at tolke Endelserne af Jordsmon og Terrænform (Indledende Studier p. 8), stod den Forklarings-Mulighed dog teoretisk aaben, at appellativiske Betegnelser for disse tidløse Naturforeteelser havde været til Stede før den faste Bosættelse og efter at have fæstnet sig som Efterled i Navnene paa disse var forsvundet fra det øvrige Sprog, endskønt der som ovenfor paapeget kun er meget ringe Sandsynlighed derfor. Men naar Steenstrup til Jordbundsbeskrivelsen føjer stærkt nuancerede Maalsbestemmelser som integrerende Del af Artsordenes Betydning, saa er disse Størrelsesbegreber saa nøje knyttede til Bebyggelser og Bebyggelsesnavne, at de ikke alene er ukendte for Nutidssproget, men ogsaa fuldkommen utænkelige som selvstændigt eksisterende forud for Landsbyernes Opstaaen, eftersom de — med de ringe Størrelsesforskelle in mente — forudsætter et fuldt nutidsmæssigt udviklet Landmaalings- og Boniteringsvæsen.

Begrundelsen for sin Teori henter Steenstrup da ogsaa væsentligst fra Nutids Sprogbrug: »Ligesom Landboerne nu omstunder have en Række nuancerede Betegnelser for Jordbrugets forskellige Størrelse — Huse, Boelssteder, Parcelsteder, Gaarde, Proprietærgaarde, Gods o. s. v. — saaledes har man i Fortiden, da Landsbyerne navngaves, fortræffelig vidst at lade Benævnelsen indeholde en Karakteristik af Byens økonomiske Værdi« (Hist. Tidsskr. 6. R. V, p. 363). Denne Sammenligning halter dog paa alle afgørende Punkter. 1) De ovennævnte Betegnelser spænder over mange Gange større Forskelle i Jordtilliggende end Tilfældet er med Landsbyerne. 2) Huse, Boelssteder o. s. v. er Enkeltbebyggelser, og er som Enkeltbesiddelse Genstand for Køb og Salg med deraf følgende økonomisk Vurdering, hvad Landsbyerne næppe har været. 3) De citerede Betegnelser bruges ikke — med Undtagelse af -gaard og til Dels -hus — som Led af egentlige Stednavne. Og selv -gaard og -hus benyttes yderst sjældent med Personnavn som Forled. Moderne Bebyggelsesnavne, der indeholder Personnavne, har i det hele taget sjældent Betegnelser for materiel Besiddelse, men almindeligt -lyst, -minde o. lign. aande-

lige Kvaliteter som Efterled. Dette kunde tyde paa, at ogsaa Landsbynavnenes Endelser oprindeligt havde været Udtryk for noget aandeligt eller i hvert Fald almenkulturelt. Havde de, som Steenstrup antager, indeholdt nogen økonomisk Karakteristik af Byen og dens Tilliggende, vilde det være mærkeligt, at ingen af dem havde bevaret denne Funktion, da jo i hvert Fald enkelte af dem i Størrelse nogenlunde maatte svare til »Gods« eller »Proprietærgaard«.

4) Naar det kommer til Stykket er ikke et eneste af Steenstrups Eksempler oprindeligt Udtryk for nogen som helst Mængde af Hartkorn eller Areal. Rækkefølgen er i Henseende til Størrelse rent agrarhistorisk bestemt, og sprogligt kunde den lige saa godt have været en helt anden. De sproglige Nuancer er opnaaet ved Sammensætninger med -gaard og -hus (-sted). Bestemmelsesordene udsiger oprindeligt noget om Besiddelsesformen: Selveje i Modsætning til Fæste eller Forpagtning (Proprietær-) eller Maaden, hvorpaa Ejendommen er opstaaet: Deling af en anden (Parcel-), men egentlig ikke noget om Størrelsen. Mest af et geometrisk Størrelsesbegreb har »Bol« haft, men ogsaa dette synes at være historisk betinget. I Overensstemmelse med Ordets etymologiske Slægtskab med Verbet »bo« refererer det sig mest til selve Bygningen (den tolængede), i hvilken Henseende det indtager en Mellemstilling mellem Hus (enlænget) og Gaard (tre eller flere Længer), der heller ikke etymologisk involverer noget om Jordtilliggende.

Fuldstændig Objektivitet — der mest potenseret faar Udtryk gennem rene Størrelsesbestemmelser — ved Benævnelsen af Jordbunden synes altsaa at være lige saa fremmed for baade Nutidens Appellativer og Fortidens Stednavne, som et bebyggelseshistorisk Betydningsindhold er kongenial med begge. Naar det til Trods for disse Lighedspunkter ikke vilde lykkes Steenstrup at tilvejebringe Kontakt mellem nutidig Sprogbrug og fortidig Navnegivning, beror det paa den dybtgaaende, men af Steenstrup oversete Modsætning mellem 5) Fællesnavne og Egennavne. De af Steenstrup fremførte Betegnelser for forskellige Størrelser af Jordbrug er almenkendte og kan bruges overalt indenfor Sprogomraadet og om alle Landejendomme af hver sin Størrelsesklasse, hvor mange der saa end er, men

de kan af samme Grund ikke gøre det ud for Navn paa nogen enkelt af dem; de sammensatte Betegnelser, der er de mest størrelsesbeskrivende, kan end ikke bruges som Led af noget Stednavn. Kun -gaard er i større Udstrækning brugt som Stednavneendelse; naar dette Ord alligevel ikke regnes til de typiske Efterled, beror det næppe saa meget paa, at »Gaard« er Enkeltbebyggelse, da dette af mange antages ogsaa oprindeligt at have været Tilfældet med Landsbyerne, som paa Ordets vidtspændende Anvendelighed i Nutiden. Som Efterled forekommer det over hele Landet i Navne paa Bebyggelser af de mest forskellige Størrelser, men alle disse Navne kunde godt for Endelsens Skyld være af moderne Oprindelse.

Karakteristisk for de typiske, i Danmark mere udbredte Navneendelser er derimod, at de med en enkelt Undtagelse ikke forekommer i Nutidens danske Ordforraad i den Betydning: Landsby, hvori de findes anvendt i Stednavnene, hvoraf følger at denne specielle Anvendelse maa være tidsbegrænset til et eller andet Afsnit af Fortiden. Den eneste Undtagelse er -by, der som Endelse udgør en af de talrigste Grupper, men samtidig appellativisk lader sig anvende om alle Landsbyer, uanset Navneendelse og Størrelse. At det ikke er i Kraft af Tilknytning til nogen særlig Størrelsesrang, dette Ord har opnaaet sin kraftige Blomstring, fremgaar af dets Elasticitet i netop denne Henseende, idet »By« semantisk omspænder enhver Form for samlet Bebyggelse lige fra den mindste Landsby til den største Verdensstad, hvilket er en Hovedbetingelse for Ordets Livskraft.

Naar -by ved Siden heraf ogsaa betragtes som en særlig Navnegruppe, beror det ikke mindst paa, at det i Proprier ogsaa fremviser en Størrelsesnuance nedad, idet det stedvis optræder som Efterled i Gaardnavne, hvis Tilblivelse maa høre en noget fjærnere Fortid til, da denne Funktion nutildags fuldstændigt er overtaget af -gaard. Gaardnavne paa -by er dog her i Landet begrænset til Vestjylland, og ogsaa ellers har -by tilfælles med de øvrige Endelser, at dets Forekomst i Stednavne er karakteristisk for visse Egne i Modsætning til andre, eller at det i hvert Fald optræder med forskellig Tæthed i de forskellige Landomraader. Ujævnhed i geografisk Fordeling er som Helhed desto stærkere fremtrædende, jo mere fremmed Endelsen er

for Nutidens Ordforraad; saaledes mangler -lev og -løse næsten helt i store Dele af Landet, medens -by og -torp har Repræsentanter i alle Egne af Danmark.

Til Navnegruppens mere eller mindre høje Alder synes altsaa at svare en relativ Afgrænsethed i topografisk Henseende. Dette fremkalder en Formodning om, at Endelsen ikke er anvendt som Almenbegreb og ikke i den Betydning, hvori det er brugt, har tilhørt det fælles nationale Ordforraad, da der i modsat Fald ikke var nogen Grund til den ujævne topografiske Fordeling af Navnetypen eller til, at Artsordet ikke skulde have holdt sig i den frie sproglige Omsætning med en Valør, der svarer til de Byer, i hvis Navne det indgaar som Efterled, da disse jo stadig bevarer deres fulde Livskraft. Da der saaledes ikke er noget der tyder paa, at de typiske Endelser (undtagen -by og delvis -torp) har haft appellativisk Funktion i Betydningen: Landsby, har de sandsynligvis ikke eksisteret udenfor de Egne eller Lokaliteter, i hvis Navne de er Hovedleddet. Selve Navnegivningen bliver derved en rent lokal Affære, som ikke har været under nogen Kontrol fra det øvrige Sprogomraades Side, hvilket stærkt taler imod Antagelsen af faste, for hele Landet gældende Navnegivningsregler.

Til Trods for at Stednavnene saaledes er højst uofficielle af Oprindelse, sidder de dog saa urokkelig fast, at de hver især faktisk er blevet eet med Stedet og dets Historie, hvilket gør Udforskningen af dem mere til et bebyggelseshistorisk end til et egentligt sprogligt Anliggende. Som Proprier udgør de som nævnt en Klasse for sig overfor de appellativiske Substantiver, fra hvilke de navnlig adskiller sig derved, at man for at udfinde deres semantiske Indhold gaar fra Tingen til Navnet og iklæder dette alle Tingens Væsensegenheder, medens man ved Appellativet gaar den modsatte Vej: fra Ordene til Tingen for at afgøre, hvilket Begreb denne skal indrangeres under. Ogsaa Steenstrup tager sit Udgangspunkt i Tingene: Landsbyerne, for deraf at tyde Endelserne, men disse forvandles derefter til tidløse Almenbegreber og leveres som saadanne direkte tilbage til Byerne, hvorfra de er tagne.

Denne Sammenblanding af Egennavnet, der følger og i sig op-

suger den tilsvarende Genstands, Landsbyens historiske Udvikling, men derudover ikke besidder noget selvstændigt Indhold, med et Fællesnavn med vedtagen Betydning har været skæbnesvanger for den bebyggelseshistoriske Udnyttelse af Stednavnene. Det appellativiske Indhold, Steenstrup tillægger Efterleddene, involverer af menneskelig Kulturvirksomhed ikke noget om Bebyggelse i og for sig, men kun Jordmaaling og Bonitering. Dette forudsætter en Landsbyudvikling, der er saa vidt fremskreden, at den topografiske Afgrænsning Byerne imellem i det store og hele er fuldbyrdet, hvilket praktisk talt er ensbetydende med, at saavel Jordopdyrkningen som Bebyggelsen har naaet sit nuværende Omfang og Landsbyerne deres endelige Form og Størrelse. Først da foregaar — efter Steenstrups System — Navnegivningen; med den foregaaende, egentlige Tilblivelsesproces har Endelserne ikke nogen Berøring, og de kan derfor heller ikke oplyse noget derom.

Heroverfor maa det hævdes som en Kendsgerning, at Landsbyerne bliver stedse mere ensartede af Fremtoningspræg, og at de typiske Efterled i samme Grad mister deres beskrivende Karakter, hvorved Navnene efterhaanden faar Præg af rene Etiketter. Følgelig maa det være i den tidligste Periode af Bebyggelsens Historie, Svaret maa søges paa Spørgsmaalet om Motiverne til at anvende saa mange ulige Artsord i Benævnelsen paa de for Nutidsøjne saa ligeartede Bebyggelser. Det er her, Endelserne har deres egentlige appellativiske Gehalt, der svinder, efterhaanden som de dertil svarende Uligheder mellem de primitive Bosættelser udjævnes.

Om der til hver enkelt af Efterleddene har svaret en særlig Bosættelsesform, eller de afspejler et Kulturtrin, der er endnu oprindeligere, kan næppe afgøres i det enkelte Tilfælde. Sikkert er det imidlertid, at Endelsen er blevet anvendt i Forbindelse med Kulturvirksomhed, der ofte har nedfældet sig i Bebyggelse, og som maa opfattes som en elementær Form for Samfundsdannelse, hvis Styrke og Sammenhæng kan maales ved Antallet af Navne og ved det Landomraade, Endelsegruppen spænder over. Som omtalt kan Alderen af disse Grupper i nogen Grad fastslaas ved Afvigelsen af deres geografiske Fordeling fra de nuværende Sprogsamfund. Af den

Grund behøver alle Navne med samme Efterled dog ikke at være samtidige; navnlig Artsord, der stadig lever i Sproget som Appellativer og tillige er hyppige som Navneendelse, maa antages at have haft en lang Produktionstid. For disse (f. Eks. -sted og -heim) kan den semantiske Kløft mellem Ordets to Funktioner som henholdsvis Appellativ og Stednavneendelse benyttes som kronologisk Hjælpemiddel til at bestemme Tiden for Ordets tidligste Anvendelse i Stednavne, da Betydningsspaltningen maa være dybere, jo ældre den er.

Ved Forvekslingen af Fællesnavne med Egennavne, der som saadanne er Produkt af Fortidens Samfundsudvikling, tilsløres for Johs. Steenstrup Forskellen mellem Nutid og Fortid i Stedsbetegnelser. Behandlingen af Efterledsgrupperne ud fra et nationalt-sprogligt Synspunkt giver som Udbytte kun en Forøgelse af Nutidens Ordforraad med et til de ellers ukendte Endelser svarende Antal Gloser, der ikke kan bruges til noget som helst, da de løsrevet fra de Byer, i hvis Navne de indgaar, ganske mangler Indhold. Nogen Metode til gennem disse Efterled at følge Bebyggelsens Udvikling tilbage i Tiden, da disse Gloser var gangbar sproglig Mønt, indeholder Steenstrups Systematik ikke. Betragtningerne over den »Urokkelighed og Standhaftighed, hvorom vore Landsbyer vidner«, hvormed Afhandlingen »Vore Landsbyers og Bebyggelsens Historie« sluttes, beror paa, at Steenstrup i sine Stednavneundersøgelser praktisk talt kun studerer Byerne fra et nutidigt Synspunkt og med en Metodik, der er mere matematisk end historisk.

De Tidsbestemmelser for Stednavnenes Tilblivelse, der ikke lykkedes for Steenstrup, blev supplerede ved S. Nygård i en Afhandling: »Danske personnavne og stednavne« (Hist. Tidsskr. 7. R. I, 1897), der tillige udfyldte de personnavneførende Efterledsgrupper med Endelsen -bølle. Denne var af en vis Betydning, da det netop var de som Forled anvendte Personnavne, der var Grundlag for Tidsfæstelsen. Metoden var i alt væsentligt den samme som Steenstrups: en Ensrettelse af alle Stednavne med fælles Efterled ud fra visse enkle, iøjnefaldende Grundtræk. Vigtigst for Kronologien var Til-

stedeværelsen eller Fraværelsen af kirkelige Personnavne. I første Tilfælde ansattes Grupperne (-torp, -rød og -bølle) ubetinget efter, i sidste Tilfælde (-sted og -lev) før Aar 1000.

Ved denne summariske Tidsfæstelse blev Navnene indenfor den enkelte Endelsegruppe uniformerede og baandlagte paa det eneste Omraade, hvor de efter Steenstrups Teorier havde haft Bevægelsesfrihed: det kronologiske. Til Gengæld lod Resultatet af Hartkornsstatistikken sig bringe i Samklang med Kronologien, idet de formodet ældste Grupper- -lev og -sted viste sig at repræsentere et gennemsnitligt større Tilliggende end de yngre, hvilket lod sig generalisere til en almindelig Regel om, at Landsbyernes Størrelsesrang tillige kunde gælde som Aldersrang.

Det Tidsmoment, der af S. Nygård var indført i Problemet om Landsbyernes Tilblivelse, blev af P. Lauridsen i Afhandlingen »Den gamle danske Landsby« (Aarbøger for dansk Kulturhistorie 1899) uddybet til et Aarsagsforhold. »Hvorfor ere de østdanske Byer paa -by, -løse og -inge store Byer? Sikkerlig ikke, fordi Endelsen antyder et oprindeligt Byanlæg eller paa hemmelighedsfuld Maade knytter et Størrelsesbegreb til Bynavnet; men fordi de ere gamle Anlæg, opstaaede i frugtbare og indtil da kun lidet opdyrkede Egne« (p. 123). De yngre Byer blev mindre, fordi de blev anlagt paa en Tid og paa Steder, hvor den uopdyrkede Jord kun var knap og ringe.

Efter P. Lauridsens Mening havde Byernes Navne ikke nogen regelret Forbindelse med hverken deres Størrelse eller Alder, og han tager derfor Afstand fra Bestræbelserne for at ensrette Navnegrupperne paa disse to Omraader. Overfor Steenstrup paapeger han de store Afvigelser fra Gennemsnitsstørrelsen, som navnlig Jylland opviser, og han opponerer mod S. Nygårds kronologiske Lagdeling af Navnetyperne med Aar 1000 som absolut Grænse. Han sammenligner -lev og -sted med en Kegle, der har sin Grundflade dybt inde i Oldtiden og med sin Spids rager op imod Valdemarstiden, medens -torp, -rød og -bøl danner den omvendte Figur (p. 110).

P. Lauridsens Undersøgelse var ikke sproglig, men agrarhistorisk og indeholdt som saadan ikke noget Forsøg paa at forklare Forekomsten af saa mange ulige Bebyggelsesnavneendelser. Den krono-

logiske Tydning af disse blev derfor den almindeligt antagne, og skønt Steenstrup ikke ses direkte at have accepteret den, og den logisk set gaar paa tværs af hans tidløse Størrelsesklassificering, betragtes den dog som et Udbytte af hans statistiske Beregninger (jfr. Marius Kristensen i Da. St. 1905, p. 187).

En Konsekvens af Teorien om Landsbyens Størrelse som Alderskriterium maatte være, at Endelserne ikke alene lod sig opstille i en kronologisk Rækkefølge, men at Tidsafstanden mellem de enkelte Efterledsgrupper ogsaa lod sig fastsætte paa Grundlag af Forskellen i Hartkorn og med Udgangspunkt i Aar 1000. Da dette ligger nogenlunde midt i Rækken, saaledes at der fremstod omtrent lige saa mange Navnetyper efter som før dette Tidspunkt, vilde det danske Hartkorn omregnet i Kronologi kun dække et temmelig ringe Afsnit af Landets før-kristelige Oldtidshistorie.

Et langt videre Spillerum, navnlig kronologisk, men til Dels ogsaa geografisk, fik de danske Stednavneendelser ved sammen med de øvrige nordiske at blive indpasset i den af Nordmanden Andr. M. Hansen opstillede storslaaede bebyggelseshistoriske Teori, der blev fremsat i Værket »Landnåm i Norge. En utsigt over bosætningens historie« (1904). Forf.s eget særlige Forskningsomraade var Antropologien, og Undersøgelser indenfor dette Fag havde i Forbindelse med Sophus Müllers arkæologiske Studier over ældre Broncealder været medvirkende til, at den tidligere, endnu i »Vor Oldtid« (1897) nærede Anskuelse om en fremmed Indvandring i Forbindelse med Broncens Fremkomst var opgivet, og Tanken om en befolkningsmæssig Kontinuitet fra og med yngre Stenalder traadt i Stedet. Denne etniske Sammenhæng repræsenteres i A. M. Hansens Værk af Arierne, og »Det ariske landnåm« belyses af alle forhistoriske Videnskabsgrene: i første Række I. »Topografiske studier over bostednavnene«, og desuden: II. plantegeografiske, III. arkæologiske, IV. etnografiske, V. antropologiske og VI. geologiske Studier.

Med Hensyn til Udnyttelsen af Stednavnene slutter A. M. H. sig til Formodningen om en kronologisk Lagdeling af Efterledstyperne, og angaaende Rækkefølgen af disse byggede han i det store og hele

paa de Resultater, Specialforskningen i hvert af de nordiske Lande var kommet til: i Danmark Steenstrup og Nygård, i Sverige K. H. Karlsson (Svenska fornminnesför. tidskrift 10:1 (1897); »Upplands ortnamn«. 1903. (Uppland. Skildring af land och folk, 1, p. 407 ff.)) og i Norge navnlig O. Rygh: Indledning til »Norske Gaardnavne«. Men da Stednavnedannelsen skulde dække den ariske Bosættelse lige fra dens tidligste Begyndelse, maatte Endelserne nødvendigvis projiceres ud paa en Baggrund, der kronologisk var langt bredere end den, man tidligere havde opereret med. Det var navnlig de ældste, forhistoriske Navnetyper, som ikke havde kirkelige Forled, der blev rykket tilbage, og indenfor disse hævdede A. M. Hansen stærkt den kronologiske Trinfølge, saaledes at i det væsentlige kun et enkelt Efterled ad Gangen var produktivt.

Forbilledet for denne Opfattelse af Navnetyperne som forhistoriske lagdelte Aflejringer var tydeligt nok Arkæologien, der af A. M. Hansen brugtes til Tidsfæstelse af Stednavnene. Navnlig interesserede han sig for Oldtidsgravene, som han opfattede som et med Bostednavnene sideordnet Vidnesbyrd om en fast bosiddende, agerdyrkende Befolkning. »På ethvert sted må man derfor anta, at de ældste grave svarer til de ældste lag af bostednavne« (Landnåm, p. 100).

En Bekræftelse af — og muligt ogsaa selve Ansporingen til — denne Tesis var for A. M. Hansen det topografiske Samfald mellem paa den ene Side Navne paa -lev, -løse og -inge og paa den anden Side yngre Stenalders Dysser og Jættestuer, der begge var særegne for Danmark og Sydsverige, hvoraf der blev draget den Slutning, at de nævnte Endelser stammede fra yngre Stenalder. Der, hvor Stenaldersgravene hører op mod Nord, begynder -vin og -heim-Navnene, og samtlige de norske Broncealdersgrave, der dog ikke er talrige, forekommer indenfor Omraadet for disse to Endelsegrupper. Et saa solidt Fundament som de danske Storstensgrave frembyder Arkæologien derfor ikke for de norske Navnetyper, men A. M. Hansen søger at bøde herpaa ved Hjælp fra andre Forskningsgrene for at tilkæmpe den formodet ældste af de norske Endelser, -vin, en Stilling som Repræsentant for den tidligste ariske Bebyggelse i Norge svarende til den, som -lev efter hans Mening havde i Danmark.

Det var ham navnlig magtpaaliggende at hævde, at -vin repræsenterede en fast Bosættelse og ikke — som paastaaet af P. A. Munch — et delvis nomadiserende Kulturtrin. Hansen betvivler stærkt, at der i Norge nogensinde har eksisteret Nomadekultur, da en saadan forudsætter Græsning hele Aaret rundt. Det norske Klima kræver Indsamling af Forraad for Vinteren og dermed fast Ophold (Landnåm, p. 27).

Endelsen -vin's Tilknytning til Agerdyrkning søges paavist ved Plantegeografien, Studier over Væksternes Indvandringsveje. Det fremgaar af disse, at -vin i geografisk Fordeling falder nøje sammen med en Vækstgruppe, hvis typiske Element er origanum vulgare, og hvis Udbredelse er bundet til Mergellag i aabne, solvarme Engdrag, der er gunstige for Løvtrævækst og primitiv Agerbrug. Den havde fra Midteuropa banet sig nordpaa gennem Urskoven. Et mere eksakt Bevis paa -vin's høje Alder finder A. M. Hansen i Geologien med dens Paavisning af den stedfundne Landhævning. Denne har han særlig studeret omkring Oslofjorden, hvor han konstaterer, at der ingen -vin-Navne findes nærmere Kystlinien end et Par Km., hvilket svarer netop til de 40 Meter over Havoverfladen, som Landet skulde have hævet sig siden Broncealderen.

Forøvrigt har -vin's topografiske Placering i Forhold til Kysten været Genstand for højst modstridende Opfattelser i Forbindelse med Problemet om den stærkt omdebatterede Navnetypes Alder og bebyggelseshistoriske Herkomst. Medens Prof. A. G. Högbom (Ymer 1912, p. 253 ff.) og H. O. Östberg (De skandinaviska vinnamnen. »Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift 1932—34, p. 20 ff.) har antaget, at den stammer fra ældre Stenalders Kystbopladser, paastaar A. M. Hansen, at -vin ikke kan være anlagt af et Jæger-, Fisker- eller Samlerfolk, da de ikke findes ved Kysten. Der er derfor en dyb Racemodsætning mellem denne Endelse og de før-ariske Kystbopladsers Beboere, men en etnisk Kontinuitet mellem -vin og det sydskandinaviske Megalithicum med de dertil svarende Navnetyper: -lev, -løse og -inge (Landnåm, p. 33).

Ved Fastsættelsen af Rækkefølgen mellem de ældste norske Efterled støtter A. M. Hansen sig særlig paa topografiske Betragtninger,

der efter hans Mening meget bedre lod sig anvende paa Norges stærkt afvekslende Terrænforhold end i Slettelande som Danmark og Sverige (Landnåm, p. 18). Han gaar ud fra det af P. Lauridsen fremsatte Synspunkt, at den til Agerbrug bedst egnede Jord var den tidligst opdyrkede, og dette stemmede med Beliggenheden af -vin-Navnene. Derefter kom -heim, der sættes til en senere Del af Bronce-alderen, medens -stadr, der kommer næst efter, har sit Tyngdepunkt i ældre Jærnalder. Stadigt sammenholdes Navnetyperne med de paa Stedet ældste forhistoriske Gravfund, men ved Jærnalderen, hvor ogsaa de østsvenske Landskaber kommer med, faar A. M. Hansen Føling med den begyndende litterære Overlevering, idet han opfatter de talrige østsvenske -sta-Navne som et Vidnesbyrd om den Befolkningstæthed, der forudsættes dels af de talrige Jærnaldersfund, dels af Sveernes hos Tacitus omtalte store Magt og Velstand.

Den væsentligste Forudsætning for det af A. M. Hansen etablerede lagvise Samfald mellem Endelsegrupperne og de arkæologiske Aflejringer var Formodningen om den enkelte Navnetypes Ensartethed, som ogsaa Steenstrups statistiske Undersøgelser var baseret paa, og de Kriterier, hvorefter han ved Hjælp af Arkæologien tidsfæstede Navnetyperne, var ligeledes præget af en om Steenstrup mindende talmæssig Betragtningsmaade: Paavisning af saa nær 100 % som muligt af saavel en given Tidsperiodes Oldtidsgrave som af Stednavne med dertil formodet svarende Efterled indenfor eet og samme geografiske Omraade, der sædvanligvis i store Træk falder sammen med et af de nordiske Lande. Hvis A. M. Hansens Stednavneteorier havde vundet lige saa stor Autoritet som Steenstrups, kunde der paa Grundlag af dem have ladet sig udregne en gennemsnitlig Afstand mellem Grav og Bolig i Oldtiden. En Undersøgelse af dette Problem i Enkeltheder laa imidlertid udenfor Rammerne for »Landnåm«, og det var paa dette Punkt Kritikken satte ind ud fra det Synspunkt, at Graven maatte antages at være anlagt i Nærheden af Bebyggelsen.

Den gruppevise Forekomst, der er karakteristisk for baade Oldtidsgravene og de typiske Efterled, vilde i høj Grad lette Paavisningen af et topografisk Samfald, hvis et saadant fandtes, men den kunde lige saa vel afsløre, at Gravene og de dertil formodet svarende

Navnetyper holdt sig i Afstand fra hinanden, selv i Landomraader hvor begge var talstærkt repræsenterede. Dette var, ifølge Dr. Vilh. la Cours Undersøgelser over Sjælland i Særdeleshed og det øvrige Danmark i Almindelighed, Tilfældet med -lev og Megalithgravene (Sjællands ældste Bygder, p. 26—27).

Ikke mindre Modsigelse har A. M. Hansens Dateringsprincipper mødt i Norge, hvor der jo er meget lidt topografisk Spillerum for Oldtidsgraven i Forhold til Stednavnet, eftersom dette kun omfatter en enkelt Gaard. Navnlig har Karl Rygh i Enkeltheder gennemgaaet Forholdet mellem Broncealdersfund og -vin og -heim-Navne og mellem Jærnaldersfund og -stad-Navne, og han paastaar, at de kun i yderst faa Tilfælde falder sammen (»Om gaardnavne i Nordland«. Det kongl. norske videnskabers selskabs skrifter (Trondhjem) 1905, Nr. 4). Dette gælder ikke alene Gravfundet og den enkelte Gaards Jord, men ogsaa for større Omraader. K. Rygh bestrider dog ikke principielt, at -vin kan stamme fra Broncealderen, men han hævder, at Hovedparten af dem stammer fra Jærnalderen, hvilket navnlig begrundes ved J. Jakobsens Paavisning af, at det hyppigt forekommer i shetlandske Stednavne (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1901, p. 165 ff.). Ligeledes fremfører han -staðir's store Talrighed paa Island som Argument for, at denne Endelse i Norge hovedsagelig stammer fra Vikingetiden.

Karl Rygh bestrider dog ikke Arkæologiens Værdi som Hjælp ved Tidsfæstelse af Stednavnene. Som nævnt indrømmede han, at enkelte -vin-Navne kunde dateres efter Broncealdersfund, men Sammenligningen mellem Toponomi og Arkæologi gav ham som Hovedresultat, at ikke -vin, men de usammensatte Terrænbetegnelser: Nes, Holt o. lign., der efter A. M. Hansens Mening kunde være dannet naar som helst helt op til nyere Tid, og af P. A. Munch sattes i ældste Aldersklasse sammen med -vin, var den Navnetype, der hyppigst forekom sammen med de ældste Oldtidsfund og følgelig maatte antages at være ældre end baade -vin og øvrige typiske Endelser.

Medens den arkæologiske Datering af Stednavnene altsaa har vundet en vis betinget Tilslutning, har den geologiske do. mødt mere principiel Modstand. Denne er navnlig kommet fra Prof. Jöran

Sahlgren, der overhovedet er den Stednavneforsker, der kraftigst har opponeret mod Tendensen til at føre Stednavnene langt tilbage i Tiden. I Anledning dels af et Par af Prof. A. G. Högbom foretagne Undersøgelser over Landhævningen i Mellem-Sverige: »Studier öfver Uplands äldre bebyggelsehistoria« (Ymer 1912) og »Om -sta-bygder och -inge-gårdar, ett bebyggelschistoriskt spörsmål« (Ymer 1921), hvori det søges bevist, at -sta(dha)-Navnene hovedsagelig er dannede i Broncealderen og altsaa er endnu ældre, end A. M. Hansen anslog dem til, dels af det geologiske Afsnit i »Landnåm i Norge« gør Sahlgren det generelle Synspunkt gældende, at Bebyggelsen i Oldtiden ikke blev lagt umiddelbart ved Stranden, men tværtimod søgte de højere Punkter, dels for at faa fast Grund at bygge paa, dels ogsaa fordi Kyststrækningerne var uegnede for Opdyrkning og desuden udsat for fjendtlige Besøg fra Havet (Namn och Bygd 1927, p. 8).

Dette var jo temmelig fældende for Geologien som kronologisk Hjælpemiddel for Bebyggelseshistorien. Men dertil kom, at selve Beregningen af Havfladesænkningen ved Kristiania Fjord, som A. M. Hansen særlig har bygget paa, er blevet anfægtet fra faglig Side. Den fremragende norske Geolog W. C. Brøgger har i en Afhandling »Strandliniens beliggenhed under stenalderen i det sydøstlige Norge« 1905 (Norges geologiske undersøgelse, nr. 41) underkastet A. M. Hansens Teori en Efterprøvelse og kommer til det Resultat, at Landhævningen er gaaet langsommere end af Hansen antaget, og at en Forskydning af Strandlinien, der svarer til -vin-Navnenes Afstand fra denne, har strakt sig over et Tidsrum, der gaar helt tilbage til Stenalderens Begyndelse. Brøgger regner derfor med, at de ældste Stednavnetyper kan være endnu ældre, end A. M. Hansen har ansat dem til, men lige som denne gaaende ud fra den anfægtede Forudsætning, at Oldtidsbebyggelsen fortrinsvis blev anlagt lige ved Kysten.

Til Trods for Geologernes Beredvillighed til at lade Stednavnene faa en endnu rigeligere Part af de vældige Tidsrum, den geologiske Videnskab opererer med, end A. M. Hansen havde tiltænkt dem, har Støtten fra denne Kant derfor ikke helt kunnet opveje Kritikken fra arkæo-filologisk Side. Det er navnlig den stive og snævre Tidsafgrænsning og den absolutte kronologiske Lagdeling af Navneendel-

serne, der har været Anstødssten for den høje Aldersansættelse for Stednavnene. Der kan næppe fremføres noget afgørende imod, at et Stednavn kan være lige saa gammelt som det ældste, om fast Bosættelse vidnende Oldtidsminde paa Stedet, men selv om Samfaldet gentager sig nogle Gange ved Navne med samme Efterled, er der ikke dermed ført noget Bevis for, at hele Endelsegruppen er af samme Alder som det paagældende arkæologiske Levn. Forudsætningen herfor maatte være, at der var en indre Sammenhæng mellem Levnet og Efterleddet, saaledes at dette oprindeligt havde et rent arkæologisk Betydningsindhold, f. Eks. »Grav« eller noget dermed samhørende. Dette lader sig vel heller ikke modbevise forsaavidt angaar de dunkleste Endelser: -lev, -løse, -vin o. fl., der var saa godt som ude af levende Brug ved den historiske Tids Begyndelse og derfor kun lidet kendte undtagen i Stednavne. Der er dog ikke noget der tyder paa, at de semantisk skulde have haft nogen Tilknytning til Oldtidens Begravelsesvæsen, hvilket heller ikke A. M. Hansen bygger paa.

Endnu mindre lader Endelser som -heim og -stad sig tolke arkæologisk, og dermed svinder enhver Rimelighed i at sætte Brugen af dem i Forbindelse med Anvendelsen af det ene eller det andet Metal. Og bortset herfra er en Betragtning af disse Navnetyper som forstenede Fortidsaflejringer uforenelig med, at Endelserne stadig er — og maa formodes stadig at have været, om end med Forskydning i Betydningsindholdet — levende Ord i Sproget.

De typiske Efterled er jo særlig knyttede til Bebyggelsen og de dermed sammenhørende fundamentale Dele af det menneskelige Samfundsliv, der har udviklet sig gradvis og — trods Omskiftelser i Henseende til de materielle Hjælpemidler — i Sammenhæng fra den tidligste Bebyggelse til Nutiden. Derfor er hver generel Ombytning af Navnetyper ensbetydende med lige saa mange Brud paa den befolkningsmæssige Kontinuitet, der er Grundtanken i »Landnåm i Norge«.

Ganske vist regner ogsaa A. M. Hansen med ubrudt Sammenhæng i Benævnelsen paa den enkelte Lokalitet, lige saa længe der har været fast Bosættelse, saaledes at nye Navne og Navnetyper kun

tages i Brug i Forbindelse med Udvidelse af det dyrkede og beboede Land. Men dette sidste var ogsaa tilstrækkeligt til, at den fra Forgængerne overtagne relative Stednavnekronologi, der for Steenstrup havde manifesteret sig i lidt større eller lidt mindre Hartkorn, hos A. M. Hansen nedfældede sig i en toponomisk Modsætning (navnlig paa Grund af -vin) mellem Danmark og Norge, hvilket var stridende mod hans Anskuelse om en for hele Norden fælles Indvandringsvej sydfra for den tidligste germanske Befolkning. Nogen ubetinget Støtte i Stednavnetyperne og deres geografiske Fordeling havde han derfor ikke i sin Opposition mod G. Schønning-P. A. Munch-R. Keysers Teori om en særlig Indvanding af den germanske Befolkning fra Nord og Øst til Norge.

A. M. Hansens Bestræbelser for at føre visse Grupper af Stednavnene tilbage i Tiden til den formentlig tidligste faste Bosættelse, d. v. s. yngre Stenalder, fandt Tilslutning og Efterfølgelse hos to af Sveriges førende Sprog- og Stednavneforskere: Adolf Noreen og Hjalmar Lindroth.

Paa Hansens og Noreens Indstilling overfor Stednavneproblemerne var der den væsentlige Forskel, at førstnævnte betragtede Stednavnene som et med det arkæologiske Materiale sidestillet Middel til at fastslaa Bebyggelsens Alder. Han ansaa det derfor ikke som sin Opgave at uddybe Studiet af Navnetyperne eller at klargøre sig Forskellen mellem Endelsegrupperne, men nøjedes i denne Henseende med en Skematisering af Forgængernes Resultater til Brug for sine bebyggelseshistoriske Formaal. For Noreen var derimod Udforskningen af Stednavnene et Maal i sig selv. Som Følge deraf skal han ikke bruge den for Navnetyperne konstaterede Alder som kronologisk Hjælpemiddel i andre Formaals Tjeneste, og han har derfor ikke nogen Interesse i at paalægge Efterleddenes Produktivitet nogen Tidsbegrænsning af Hensyn til andre Efterled eller for at indpasse dem i nogen Rækkefølge. Derfor har Noreens Stednavnekronologi (»Ur våra ortnamns historia«. Spridda Studier. 3dje Saml. 1913) ikke været saa udsat for Kritik som A. M. Hansens, skønt den accepterer ikke alene dennes arkæologiske, men ogsaa de endnu ældre geologiske Da-

teringer, f. Eks. Brøggers omtalte Tidsfæstelse af -vin til Stenalderen. Dette afskærer ham nemlig ikke fra ogsaa at regne med de shetlandske -vin eller de islandske -staðir som Datering af disse Endelser.

Ved dette længere Tidsrum, der skænkes det enkelte Efterled til Udfoldelse, kommer Skillelinierne mellem Navnetyperne til at gaa i nogen Maade paa langs, i hvert Fald ikke som hos A. M. Hansen principielt paa tværs af Tidsforløbet. De geografiske Modsætninger, navnlig den mellem Danmark og Norge, som Hansen havde søgt at underordne den kronologiske Inddeling, træder derfor stærkere frem hos Noreen, der lader det norske -vin i Alder naa op paa Siden af de danske -lev og -løse (c. 2000—3000 f. Kr.), hvorved de to Lande tidligste faste Bosættelse bliver nogenlunde samtidige, men ellers uafhængige af hinanden.

Hjalmar Lindroth har — for en enkelt Navnetypes Vedkommende — søgt at forene en arkæologisk Datering af Stednavnene efter A. M. Hansens System med en sproglig Undersøgelse af Endelsen (»Studier över ortnamnen på -lösa«. Fornvännen 1915). Denne forudsætter Efterleddet i Funktion som selvstændigt Ord i Sproget i en ikke altfor fjern Fortid, hvilket efter Lindroths Opfattelse har været Tilfældet med -løsa i de upp-svenske og vest-finske Landskaber. Dette sluttes af, at -lösa har været brugt appellativisk som Stedsbetegnelse, idet det dels bruges som Naturnavn — »Eng, fugtig Slette« o. lign., dels findes »artikulerat« med eftersat -n (-lösan). De dansk-gøtiske -løse menes derimod at repræsentere den tidligste faste Bosættelse i Norden, og de dateres til yngre Stenalder (»Göinge härads ortnamn«. Fornvännen 1911). Med Hensyn til Tydningen af dem slutter Lindroth sig til den af Emil Madsen fremsatte: »Eng, Græsgang«, der jo harmonerede godt med den, han selv havde udledt af de nordskandinaviske -lösa.

Til denne sproglige Sammenhæng fra Stenalderen og op til Nutiden, geografisk anskueliggjort i en Udbredelse fra de danske Øer til det nordligste Skandinavien, svarer imidlertid ikke nogen bebyggelseshistorisk Kontinuitet. Dette hænger sammen med, at Lindroth ligesom E. Madsen ikke tolker -løse som et Kultur-, men som et Naturord, hvis Indhold kan læses ud af den bebyggede Jordbund,

medens det ikke udsiger noget om Bebyggelsen eller de Mennesker, der har foretaget den. Bosættelsen bliver derved noget sekundært ved -løse; det er ikke den, der har udbredt Endelsen. I første Etape er det Megalithkulturen, der har aflejret den sammen med Storstensgravene i Danmark og Gøtalandene. I Nordskandinavien er det heller ikke Bebyggelsen, der har frembragt -lösa-Navnene, men snarere de politiske Samlingsbestræbelser, der o. 500 e. Kr. førte til Svearnes Overherredømme over Gøterne og Sveriges Dannelse. I Overensstemmelse hermed antages en Del af de østgøtiske og gotlandske -lösa paa tværs af den almindelige Udbredelsesretning at have bredt sig mod Syd fra Svealandene, hvorfra ogsaa en Del af de norske tænkes udgaaede.

Det meget anselige Tidsrum, der adskiller de to Navnedannelsesperioder, tænker Lindroth sig udfyldt med en appellativisk Tilværelse for -løse, hvilket giver Anledning til en sproglig-formel Undersøgelse af Endelsen. En saadan aabner særdeles rige og talrige Muligheder, da Tolkningen af -løse er et af de mest omtvistede Spørgsmaal indenfor Stednavneforskningen og tillige et af de mest vidtløftige, eftersom den omspænder selve Problemet »være — ikke være«. Det sidste Alternativ, appliceret paa det med -løse sammensatte Forled, var den formelt set mest nærliggende Forklaring af Endelsen, idet den harmonerede fuldkomment med Anvendelsen af et ganske lignende Ord i det levende Sprog. Det var derfor ogsaa den, der tidligst blev gjort gældende, nemlig af Pontoppidan: Grammatica Danica 1668, p. 232 ff. og Werlauff: Det danske Sprog i Hertugdømmet Schleswig, p. 27.

Lige saa sproglig bekvem denne Tydning er, lige saa meningsløs er den realiter. Dette blev tidligst paapeget af N. M. Petersen (Samlede Afhandl. I. 167), og Tolkningen af -løse som Mangel paa det, Stedet har Navn efter, er derefter trængt tilbage i samme Grad, som Stednavneforskningen og navnlig dens reale Side er gaaet frem, uden dog endnu at være helt fortrængt. Men selv om -løse ikke tydes rent negativt, holder det sig, forsaavidt Forbindelsen med Adj. »løs« fastholdes, i Beskrivelsen af Bebyggelsens Art omkring Nulpunktet; d. v. s. det indeholder sprogligt ikke noget som helst til Belysning

af Stedet, udover hvad det selv modtager derfra. Navneforklaringen gaar ved -løse i særlig Grad fra Lokaliteten til Efterleddet. Derfor har Emil Madsens geofysiske Tydning og angelsaxiske Glossarium slaaet varigere an paa denne Endelse end paa nogen af de øvrige og er, navnlig paa Grund af Steenstrups Tilslutning, stadig den mest almindeligt antagne.

I Længden har -løse dog ikke kunnet undgaa Paavirkning af den almindelige Tendens i Retning af kulturhistorisk Forklaring af Navnetyperne. H. V. Clausen erklærer, at »man må bort fra en sammenhæng med fysiske forhold og se at forklare ordet ud fra sociale eller kulturelle« (Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse, p. 151), og han antyder (sst. p. 157) i Forbindelse dermed en Fordeling af Gods mellem Hirdens Medlemmer. I delvis Tilslutning dertil har Dr. Marius Kristensen foreslaaet, »om ordet -løse ikke kunde være af samme rod som lod, oldn. hlutr, og hljóta »få som lod«, got. hlauts »lod, arvedel« (Namn och Bygd 1920, p. 124). Der har dog meget tidligere været fremsat Tydninger af beslægtet Art, men med Verbet »løse« som sprogligt Grundlag. Suhm forklarer -løse som »indløst Gods«; lösa significat redimere (SRD VII, p. 583). Oluf Nielsen antager, at -løse »er en Ejendom, der er løst fra Fællesskab, løst fra Skov, løst fra Fælled, en By, der er løst fra den gamle og deslige« (Blandinger II, p. 29). Sidstnævnte Forklaringer lider formelt af den iøjnefaldende Svaghed, at der er tildelt -løse en adjektivisk Funktion, skønt det snarere er Substantiv i 2. Potens, eftersom det oftest har et andet Subst. som Forled. Hvad angaar det reale, skulde Tydningen »løst fra«, for at give noget Meningsindhold, gennem Forleddet udsige, hvad Byen er løst fra, hvilket der ikke er paavist noget om. Og Suhms ovennævnte Forklaring, der forudsætter forudgaaende Pantsættelse, var altfor snæver og speciel til at vinde nogen Tilslutning, men i noget ændret Skikkelse er den genoptaget af Folmer Dyrlund, der tolker -løse som »købe, erhverve paa en eller anden Maade«. Som Konsekvens af den kulturelle Tydning søger Dyrlund at paavise, at -løse ligesom de fleste andre Landsbynavneendelser næsten altid er sammensat med et Personnavn, og Forleddet skulde da indeholde Navnet paa (d)en Mand,

der havde erhvervet Jorden og grundlagt Landsbyen derpaa (Studier over danske Stednavne. »Danske Studier« 1911, p. 111—120).

For Hjalmar Lindroth var Formaalet en sammenfattende Behandling af -løse Gruppen i hele sin Udstrækning i de nordiske Lande, hvor Endelsen fremviste forskellige Former, der ikke (alle) lod sig sætte i Forbindelse med det ang.-sax. læsu men derimod nok med Adj. »løs« eller et dertil svarende Subst. (laus(a)). Ved Hjælp af dette Ord kunde selv de som uægte ansete »bristnamn«, der navnlig fandtes i de nordligere, mere afsides Egne, og hvis Antal forøvrigt af Lindroth indskrænkedes betydeligt, bringes i et vist sprogligt-formelt Slægtskab med Gruppen som Helhed. En ensartet Realtydning var derimod vanskeligere, da der næppe var nogen Grænse for, hvad der kunde indlægges af Indhold i »løs«. Den Betydningsnuance, der bedst lod sig forene med den fysiske Forklaring af -løse-Navnene, var »blød, fugtig«, som derfor principielt foretrækkes af Lindroth. Men denne Tydning lod sig ikke anvende paa alle -løse, f. Eks. ikke paa nogle af de gotlandske, og da »laus« paa denne Ø betyder tom, antydes der en Tolkning af -løse som »uopdyrket, ubevokset« og dernæst »gold«. Herfra glider Tydningen videre i kulturel Retning i en vis Tilslutning til Dr. O. Nielsen. -løse kunde da enten være 1) frit beliggende, Udmarksjord, eller 2) ikke indhegnet.

Indvendinger mod disse Udlægninger er navnlig fremsat af Jöran Sahlgren, der i Stedet har foreslaaet en Tolkning af et Subst. löt »Skraaning« (beslægtet med Verbet lude »hælde, skraane«). Forklaringen hænger sammen med den ovenfor refererede Antagelse, at »de äldsta byarna och gårdarna lågo på höjderna. Närmast dem lågo åkrarna. Längre ned på sluttningen och i dalarna dvs på lötarna lågo betesmarkerna. Då begreppen löt och betesmark sålunda ofta kommo att täcka varandra, är betydningsövergången klar. Lika genomskinlig är utvecklingen til utmark« (Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. »Namn och Bygd« 1919, p. 103). Imod Lindroths til Dels kulturhistoriske Forslag »ikke opdyrket, ikke indhegnet« o. lign. indvender Sahlgren, at dette i hvert Fald i Stenalderen var altfor almindeligt forekommende til at virke navnedan-

nende, og om Betydningen løs = »mjuk« hævdes det, at den først er fremkommen efter -løse'ernes Tilblivelse (sst. p. 100—101).

Fælles for samtlige de citerede Tolkningsforslag, saavel de fysiske som — og endnu mere — de kulturelle, er, at de ganske vist forudsætter menneskelig Bosættelse, men -løse tænkes anbragt i et mere eller mindre afsides og periferisk Forhold dertil. Men selve Bebyggelsen maa der jo ogsaa have været en Benævnelse for, og det vilde være højst mærkeligt, om denne var fuldstændig forsvundet, medens det beskedne -løse ikke alene havde holdt sig, men var rykket ind paa den centrale Plads som Landsbynavn, Endelsens afgjort mest udbredte Anvendelse. Forklaringen kan kun være den, at -løse lige fra først af har været knyttet til selve Bebyggelsen, hvilket ogsaa Lindroth har antydet uden dog at turde tage Konsekvensen deraf. »Skulle -lösa som gårdnamn rent av kunna ha et endnu direktere samband med de gamla boplatsernas läge? (Fornvännen 1915, p. 51). Han mener snarere, at Løse foruden om Græsgangene ogsaa brugtes om »de fält man odlede« og ad denne Vej naaede ind mod Bopladsen.

Men da, efter hvad Lindroth formoder, Brugen af Subst. Løse overhovedet har bredt sig sammen med Megalithicum og Stednavnene paa -løse (sst. p. 52), maa Anvendelsen af dette Ord praktisk talt have været begrænset til de Mennesker, der skabte disse Navne. Det maa da antages, at disse Mennesker, om hvis Erhvervsliv man kan danne sig en Forestilling ved Hjælp af Ordet »Løse«, i første Række har knyttet dette Ord til deres Erhvervsvirksomhed, Kvægavl og hvad dertil hørte, og først i anden Række til Jorden, hvor det foregik. Havde Løse forud for og uafhængigt af Stednavnedannelsen været anvendt som objektiv og appellativisk Betegnelse for Jordbund af en vis fysisk Beskaffenhed, og kun sekundært gaaet over i Navnene paa Bebyggelser, saa var der ingen rimelig Grund til at Ordet, som Lindroth antager det (p. 33), skulde dø ud af Sproget i de dansk-gøtiske Omraader, da der jo stadig var Brug for et Ord med dette Betydningsindhold.

Løse maa da lige fra Begyndelsen af, som det er det den Dag i Dag, have været Benævnelse ikke alene paa visse Jordsmon, men tillige paa det landsby-dannende Kulturliv, der rørte sig derpaa;

allerede det at disse Jordstykker har faaet Navn vidner jo om Bosættelse derpaa. Det er selve Bosættelsen, der har faaet Navn med -løse, og det er ved nye Bosættelser Endelsen har bredt sig. Sondringen mellem Moderbygderne og de koloniserede Omraader, som Lindroth anvender paa henholdsvis de megalithiske og de op-svenske Landskaber (p. 33), gælder faktisk for hver nyanlagt -løse-Bebyggelse i Modsætning til de tidligere. Det er Kolonisation, der er det vigtigste Indhold af -løse som af de øvrige gamle Endelser, men »Løse« er i særlig Grad begrænset til Navnedannelse og ukendt som almindeligt Ord i Sproget, hvilket er Hovedgrunden til Vanskeligheden ved den sproglige Tydning, men tillige — i Forbindelse med Forleddenes Dunkelhed — et Vidnesbyrd om høj Ælde.

Naar det hos Lindroth hedder (p. 52): »I de här nämnda Sveabygderne (Närke, Södermandland, Uppland m. m.) levede emellertid ordet lösa kvar som appellativ ändå til våra dar,« saa maa det heroverfor hævdes, at Løse overhovedet ikke vides at have eksisteret som selvstændigt Substantiv (jfr. sst. p. 10). Ogsaa i Nordskandinavien er det kun kendt i Stednavne, og selv om disse her fremviser relativt ungdommelige Træk, beviser dette ikke noget om et appellativisk Intermezzo for Efterleddet med deraf følgende langvarig Afbrydelse af Navneproduktiviteten. Naar det videre hos Lindroth hedder: »Att ordet här under alla tidsperioder skulle ha avsatt sig i ortnamn, är alls inte därför nödvändigt« (p. 33), saa fremgaar det af det foran anførte, at Ordet Løse har haft som eneste Funktion at afsætte sig i Stednavnene, d. v. s. bevæge sig fra de gamle til de nye, dette behøver naturligvis ikke altid at have foregaaet med lige lange Mellemrum. Udenfor de Steder, der har Navn efter det, har -løse notorisk ikke eksisteret, hverken i Tid eller Rum, og Ordet maa derfor være kommet der sammen med Navnets Dannelse og hverken før eller senere.

Heller ikke mellem de i Svealandskaberne, Österbotten og Vest-Finland forekommende Engnavne paa -lösa med eller uden -n og Bynavnene behøver der at være noget Spring i Udviklingen. De førstnævnte viser, at der nu ikke mere var Udbredelsesmuligheder for -løse i Bebyggelsesnavne, og at dets kulturelle Indhold, der var Betingelsen for dets navnedannende Evne, dermed var svundet bort og

havde efterladt som semantisk Rest det rent fysiske Grundlag for -løse-Bosættelserne. Sammenhængen mellem Eng- og Bebyggelsesnavnene er dog tydelig nok ved den fælles Anvendelse som nomina propria og Sammensætningen med et Bestemmelsesord. Udviklingstendensen i Retning fra Egennavn til Fællesnavn er ligesaa tydelig, men hvis den alligevel ikke er resulteret i et selvstændigt Substantiv »Løse«, der kan bruges usammensat om al fugtig Engjord, er der saa meget mindre Grund til at antage, at et saadant skulde have eksisteret forud for Stednavnenes Tilblivelse.

Men selv om de yngste af -løse-Navnene fremviser appellativiske Træk, saa er dette jo væsentlig i Bet. »Eng«, som derfor ikke uden videre kan lægges til Grund ved Forklaringen af Endelsegruppen som Helhed, der aldeles overvejende bestaar af Bebyggelsesnavne. Som det foran er udviklet (p. 11) er ved de kraftigt udbredte Navnetyper Bebyggelsens Særart udtrykt gennem Efterleddet, og jo mere talstærkt og vidtspredt dette er, desto stærkere er det kulturelt betonet med deraf følgende Uafhængighed af Jordbund og andre lokale Sær-Forhold. Disse repræsenteres særlig af Forleddene, der ved -løse almindeligvis anses for næsten altid at være Naturord, mellem hvilke -løse altsaa fungerer som et kulturelt Bindeled. Det er denne Funktion, der er Løse's semantiske Gehalt, og Styrken og Sejgheden af dette kulturelle Baand røber et kraftigt Sammenhold og stor social Selvstændighed som Baggrund for Navnetypen.

Derimod fremgaar det ikke af Endelsen -løse — paa Grund af dette Substantivs manglende Deltagelse i det almindelige sproglige Kredsløb — om det ud over selve Kolonisationen repræsenterer nogen Kulturindsats eller eventuelt af hvad Art. Det ligger da nær at søge Oplysning hos Adj. »løs«, forudsat at dette hænger sammen med -løse. Det centrale Indhold af l ø s lader sig ogsaa meget vel sætte i Forbindelse med en vigtig Side af -løse-Bebyggelsen, nemlig selve den med en ny Bosættelse forbundne Udskillelse af Mennesker fra de ældre -løse'r, hvilket svarer ret nøje til en af Prof. Olufsen (Videnskabernes Selskabs historiske og filosofiske Afhandlinger I (1823) 376 ff.) og Oluf Nielsen (jfr. ovfr.) fremsat Forklaring: »løst fra en ældre By«. Det svarer ogsaa temmelig nøje til det ved Analysen af -løse fremdragne

semantiske Indhold og bekræfter saaledes dette, men kaster ikke noget nyt Lys derover. Formedelst sit relativistiske, ubestemte og tildels negative Betydnings-Indhold kunde Adj. løs tænkes at være dannet sekundært i Forhold til -løse; ét Sted maa Ordene jo have deres Begyndelse. Maaske kunde da ogsaa nogle af de mere periferiske semantiske Nuancer af Ordet forklares paa samme Maade; saaledes kunde den sent forekommende Bet. »mjuk« have udviklet sig af -løse's efterhaanden stærkere fysisk betonede Væsen.

Efter den her fremsatte Opfattelse af -løse-Typens Tilblivelse, maa denne tænkes at have strakt sig nogenlunde jævnt over hele det forhistoriske Tidsrum. Selv om Endelsen oprindeligt har haft en vis Tilknytning til den megalithiske Gravskik, behøver den ikke at have bredt sig lige saa hurtigt, da den ikke af nogen formodes at have haft nogen semantisk Forbindelse med Storstensgravene. Heller ikke Lindroth holder paa absolut Samtidighed, men antager, at Løse »följde delvis kanske genast, delvis först genom senare kontakt« (Fornvännen 1915, p. 51). Da Megalithgravene og -løse tilhører to diametralt modsatte Sider af Oldtidens Kulturliv, nemlig henholdsvis Omsorgen for de døde og Erhvervskulturen, er Betingelserne for deres Udbredelse ogsaa helt forskellige. Medens Gravskikkene vel for en stor Del forplantedes ved Efterligning og derved relativt hurtig udbredtes geografisk, fik -løse-Bebyggelsen som Ramme om Levevilkaarene for de kommende Slægter navnlig sine Udviklingsmuligheder ned gennem Tiderne.

Medens -løse for største Delen tidsfæstedes ved Hjælp af Arkæologien, har Lindroth i en tidligere Monografi over en anden Endelsegruppe -garn (-arn) (»En omdebatterad önamnsgrupp«. Fornvännen 1914) fortrinsvis anvendt Geologien som Middel ved Dateringen. Navnetypen formodes at have sit geografiske Udspring i Uppland, og ved Hjælp af Landhævningskort over dette Landskab søges den ført i Tid til en endog meget tidlig Del af Broncealderen (p. 139). -garn faar herved en meget lang Produktionstid i disse Egne, og ligesom -løse, der antages ved Megalithicum at være ført hertil meget tidligt, spredes den ved Svealandenes politiske Ekspansion, bl. a. til Gotland (p. 136).

Ved Lindroths Undersøgelser over disse Efterledsgrupper var Hovedformaalet en kronologisk Bestemmelse; denne var dog ikke foretaget ved Hjælp af Navnene selv, men paa Grundlag navnlig af Arkæologiens Udredning af, hvornaar det paagældende Sted tidligst havde været beboet, subsidiært af Geologiens Paavisning af, hvor tidligt det havde været beboeligt for Mennesker. Det Omraade, der indenfor Navnetypens Spredningsfelt paa denne Maade fremviste de tidligste Spor af Bebyggelse, udpegedes som Typens geografiske Udspring, der dateredes efter disse ældste Kulturlag, medens den modsatte Pol i geografisk Henseende var bestemt af det svenske Riges Opstaaen og kronologisk ved den historiske Tids Begyndelse. Derved fremkom der rent mekanisk en geografisk Udbredelse af Gruppen, hvor Navnene fremtraadte som sproglige Aflejringer efter en Kulturbevægelse, af hvilken de passivt var blevet ført frem, men som Endelsen ikke havde nogen semantisk Forbindelse med, saa meget mindre som — efter Lindroths Opfattelse — -løse delvis og -garn helt var Naturnavne, der kun sekundært gik over paa Bebyggelser.

Medens det topografiske Synspunkt saaledes ved de to nævnte Undersøgelser stod i Skygge for Kronologien, var det det bærende Princip i Lindroths tredje Monografi over Endelsetyper: »De nordiska ortnamnen på -rum« (Göteborg 1916). Grundmodsætningen er her Land og Vand; hvad Arkæologi og Geologi var for -løse og -garn, er Kystlinien for -rum, nemlig Udgangspunkt for Spredningen, idet Typen navnlig forekommer ved Kysten og antages derfra at have bredt sig ind i Landet.

Foruden ved Sveriges sydøstlige Kyststrækning findes der ogsaa Navne paa -rum inde i Landet i Nordsjælland, og da Afstanden mellem disse og de svenske er for stor til, at Forbindelsen mellem dem kan forklares ved Kulturspredning, antager Lindroth, at Gruppen er blevet til ved en folkelig Vandring, som paa Grund af den geografiske Fordeling maa antages at være gaaet fra Sjælland til Sverige. Grundlæggerne af -rum identificeres med de Daner, der ifølge Bråvalla- og Beowulf-Digtene kæmpede mod de svenske Stammer, navnlig Gøterne, der — efter Axel Olriks Mening — skønt sejrrige svækkedes

saa stærkt i Kampene mod Danerne, at de af den Grund bukkede under for Svearne (»Ortnamnen på -rum«, p. 139).

Identificeringen af -rum med Danerne støttes navnlig paa Navnet Danerum, hvis Forled tolkes som »dansk Mand« (p. 119 ff.), men Formodningen om, at denne Stamme var gaaet fra Sjælland til Sverige, var i Modstrid med den paa Jordanes byggede Antagelse af, at Danerne som Stamme oprindelig var kommet fra den skandinaviske Halvø (p. 136—37). I denne Strid mellem Topografi og Sagnhistorie appellerer Lindroth til den før-kristelige Religion, om hvilken Navnegruppen -rum indeholder Mindelse i Form af et Par Gudenavne som Forled. Det ene er Balder, som formodes at indgaa i Baldersrum (Tjust, Södermanland) (p. 12), hvilket tydes som dansk Paavirkning, da Balder som Kultgud ikke ellers kendes i Sverige (p. 144). Det andet er det ældgamle og ærværdige Njord i det sjællandske Nærum, hvis Efterled af Lindroth henregnes til -rum-Gruppen, og som derfor af rent kronologiske Grunde bliver dens Udspring. »Det . . . är det enda av alla danska som innehåller gudanamn. Här böra vi då söka urhemmet för danerna såsom stam. Här är väl då ock det gamla Danmark« (p. 137).

Hj. Lindroths Navnetypeundersøgelser fremviser en Udviklingsretning bort fra den A. M. Hansen'ske arkæo-geo-filologiske Metode, hvor Navnestoffet blev slaaet sammen med de haandgribelige Oldtidslevn og systematiseret som Vedhæng til disse, hen imod Stednavneforskningen som selvstændig Disciplin. Herved træder en overvejende kronologisk Betragtningsmaade, der forudsætter Samtidighed dels mellem Navnet og de ældste stedlige Oldsager, dels mellem alle Navne med fælles Efterled, tilbage for en topografisk Fremstilling, der frembyder et langt mere anskueligt og objektivt Grundlag for en i sig selv hvilende Typeundersøgelse. I Forhold til Topografien bliver Kronologien relativ i den Forstand, at der ikke tilsigtes en absolut Tidsfæstelse ved Sammenligning med jordfaste Oldtidsminder, men en kronologisk Jævnførelse af Stednavne med fælles Efterled, hvorved Tidsforskelle opsøges og fremhæves som en værdifuld Hjælp ved Undersøgelsen, medens de for den absolutte kronologiske

Bestemmelse er en Ulempe. I Stedet for at være et ydre Kriterium for Endelsen bliver Tiden en indvendig virkende Faktor ved Gruppens Tilblivelse, og aabner derved Mulighed for en Klarlæggelse af den topografiske Udbredelse tilbage til selve Udspringet. Selve den geografiske Fordeling kan her — saaledes som ved -rum — give visse Holdepunkter for Rækkefølgen, men jo mere den indbyrdes Tidsbestemmelse er grundet paa Navnene selv, desto mere overbevisende føles den naturligvis. Lindroth naaede i denne Henseende ikke ind til det egentlige Efterled, men holdt sig til enkelte Forled, især Gudenavnet Njord som det formodet ældste af Bestemmelsesordene og dermed som Repræsentant for den paagældende Gruppes stedlige Udspring.

Men allerede forud var der med Marius Kristensen: »Vore stednavne, deres forvanskning i tidernes løb og bidrag til den rette forståelse af dem« (Fortid og Nutid I, 1914) fremkommet en Undersøgelse over en enkelt Navnetype (-høj), hvor der paa fuldkommen eksakt Basis var opstillet et internt kronologisk System, der fortrinsvis hvilede paa Endelserne selv, dog med kraftig Støtte fra Forleddene, og som omfattede alle Bebyggelsesnavne med vedkommende Efterled. Paa Grundlag af Endelsens Former i Tale og især i Skrift var Navnetypen -høj inddelt i tre Aldersklasser, og den geografiske Fordeling af disse er — ligesom Tilfældet var med Lindroths omtalte Monografier — anskueliggjort ved kartografisk Fremstilling.

Denne kronologiske Klassedeling skal dog sikkert ikke opfattes som mere absolut, end at der maa regnes med kontinuerlig Overgang fra den ene Afdeling til den anden. Forf. gør selv opmærksom derpaa for de to ældstes Vedkommende: »Mellem denne (ældste) klasse og den anden er der nu åbenbart en forbindelse« (p. 121). Denne gradvise Udbredelse maa da have gjort sig gældende ikke alene Aldersklasserne imellem, men ogsaa indenfor den enkelte Klasse, hvorved Tredelingen bliver i nogen Grad vilkaarlig. Dette antydes af Forf. selv for yngste Klasses Vedkommende: »Det ser da ud, som om denne gruppe egentlig burde spaltes, men det lader sig næppe göre med sikkerhed« (p. 118).

Indenfor ældste Afdeling synes der at være holdbart Grundlag for Udskillelsen af et lille Antal Navne i en særlig allerældste Klasse.

Denne omfatter samtlige de sikre fynske -høj, der udgør ialt fire, som allesammen staar paa højeste Alderstrin, men adskiller sig fra de øvrige i Klassen ved visse Særegenheder. 1) Det eksklusive Aldersspræg, der udmærker Endelsen -høj paa Fyn. 2) Den afsides geografiske Beliggenhed i Forhold til ældste Klasse som Helhed. Denne »har sit hovedtilhold omkring Øresunds brede del, særlig på den skånske, men også på den sjællandske side« (p. 121). Derfra breder den sig for de danske Navnes Vedkommende i Hovedsagen mod Nordvest (dog med Afbrydelse for Nordsjælland) over Aarhusegnen og videre mod Nord. I Forhold til denne Strækning ligger de fynske Navne ud til Siden. 3) To af de fire fynske -høj (Sønder- og Nørre-Næraa) er sammensat med Gudenavnet Njord, der ellers ikke findes sammensat med denne Endelse. Dette er det samme Forled som af Lindroth af kronologiske Grunde blev formodet at repræsentere det stedlige Udspring for -rum-Navnene. 4) Dette kronologiske Moment understreges kraftigt ved to Megalithkolonier, der omfatter saa godt som alle de østfynske Dysser og Jættestuer, og som ud fra henholdsvis Sønder- og Nørre-Næraa breder sig mod Sydøst med sandsynlig Tilknytning til Megalithicum paa Sjælland.

Den fra norsk og svensk Side saa stærkt attraaede Forbindelse mellem Stednavnetyper og yngre Stenalder er saaledes topografisk paavist for Endelsen -høj. Tilmed er denne Sammenhæng semantisk underbygget, hvilket ikke har været Tilfældet med -lev, -løse eller andre formodede Stenaldersnavne. »Ordet höj bruges på runestenene kun i betydningen gravhöj,« (p. 116) og selv om dette er betinget af, at Indskrifterne væsentlig handlede om afdøde, saa har det jo i hvert Fald været en central Anvendelse af Ordet, og da Gravhøjene kulturhistorisk antageligt nedstammer i lige Linie fra Dysser og Jættestuer, føres Subst. »Høj« umiddelbart gennem Stednavnene tilbage til Storstensgravene og Tiden for deres Tilblivelse.

Det tør jo nemlig anses for paavist, at Gruppen -høj har sit Udspring i Sønder- og Nørre-Næraa, og den første Del af dens Spredning er herfra gaaet i samme Retning som Megalithicum. Ligesom Løse har den dog bredt sig betydelig langsommere end den paagældende Gravskik, hvilket fremgaar af, at paa Sjælland, hvor den

først rigtig udfolder sig, findes den i helt andre Egne end Megalithgravene. Det er altsaa ikke i den oprindelige Betydning »Megalithgrav«, at -høj har bredt sig og er blevet anvendt i Landsbyerne, og naar, som det formodes, »de egne, der har dem, må have haft et stærkt kulturfællesskab« (p. 121), saa kan denne Kultur ikke være Megalithicum eller rent megalithisk. Alligevel er der ingen Tvivl om, at Kulturfællesskabet gaar tilbage til det megalithiske Udspring, men ogsaa til den anden Side fortsættes det aabenbart fremad i Tiden til at omfatte 2. Aldersklasse af -høj. Denne er nemlig geografisk begrænset til omtrent samme Egne som 1. Klasse: »man benytter ikke denne navnegivning over hele landet, rækkerne af disse navne synes overalt at støtte sig til navne af den første række, blot at de breder sig en hel del mere« (p. 121).

Kultursammenhængen indenfor Endelsegruppen -høj har altsaa Udstrækning saavel i Tid som i Rum, og Udbredelsen er i begge disse Henseender gaaet Side om Side. Megalithkolonierne, hvorfra -høj er udgaaet, fastslaar saavel det stedlige Udspring som Tidsgrænsen opad, medens det egentlige Kulturindhold sandsynligvis er bestemt ved det Gudenavn, hvormed de to ældste -høj er sammensat. Landsbyerne med Navn paa -høj kan da anses for oprindeligt at være Njord-dyrkende Menigheder samtidig med, at de var Agerdyrkningskolonier, maaske en Art Omsættelse af Troen i Praksis. Ved Udbredelsen at Typen -høj i dens ældste Faser har sikkert begge Momenter gjort sig gældende, og naar store Dele af Landet var »stadig uberørte af denne opkaldelsesmåde« (p. 121), saa var det næppe saa meget »fordi de endnu . . . . . lå hen som skove og heder«, da disse Ting jo ikke var nogen Hindring, men tværtimod naturlig Basis for Anlæg af nye Landsbyer, som det skyldes Forudoptagethed ved andre Navnetyper med et andet kulturelt Særpræg; -høj hører vel som Helhed ikke til de allerældste Endelser.

De ældste Bebyggelser med Navne paa -høj har rummet en kulturel Dualisme mellem Gravhøj og Landsby: Indrettelsen af henholdsvis et Opholdssted for de døde og et Virkefelt for de levende. Det sidste Moment synes efterhaanden at have taget Overhaand, at dømme efter den stigende Anvendelse af Personnavne som Forled,

der er karakteristisk for mellemste Aldersklasse, og som stiller -høj paa Linie med de øvrige Bebyggelsesnavne-Endelser. Naar Dr. Marius Kristensen udtaler: »Navnet på en sådan by kan nu knytte sig til den mand, der lå i den höj, byen fik navn efter, især naturligvis om han havde været en fremragende mand« (p. 117), saa kan det her tilføjes, at Manden sandsynligvis allerede før sin Død har gjort sig gældende indenfor Byen og rimeligvis ved Anlægget af denne spillet en Rolle af samme Art som andre i Landsbynavne opkaldte Personer. -høj har aabenbart (jfr. -løse) indenfor visse historisk-geografiske Omraader været det tekniske Udtryk for Landsbyanlæg; dets Anvendelse i Landsbynavne er uafhængig af tilfældig Tilstedeværelse af Jordhøje, da der ellers ikke var nogen Grund til, at denne Navnegivningsmaade skulde være topografisk sammenhængende og begrænset til visse Egne af Landet.

Som samlende og forbindende Element indenfor det ved -høj-Navne karakteristiske Kulturfællesskab kan der kun paavises selve Ordet »Høj«. Dette har da været et rent Kulturord og som saadant næppe anvendt udenfor det paagældende Omraade, da det sandsynligvis i det væsentlige kun har været brugt som Navneendelse. Dets kulturelle Særpræg har rimeligvis — i Kraft af dets Udspring — været af religiøs Art og bestaaet i, at Gudedyrkelsen foregik ved en Forhøjning, eventuelt en Gravhøj. En over hele Landet almindelig brugt appellativisk Betegnelse for Gravhøj og derefter for Jordhøj i Almindelighed er »Høj« først blevet nede i Vikingetiden, da den til Ordet knyttede særlige Gudetro opgav sin geografisk partikulære Stilling og blandede sig med den øvrige Hedenskab eller fortrængtes af Kristendommen.

Stadig indgik Endelsen dog i Navne paa nye Landsbyer, men denne »yngste art af -höj-navne har . . . . . geografisk et ganske tilfældigt præg«; »gennem den står de gamle bynavne på -höj i forbindelse med benævnelser på de höje, der lå og ligger ude på bymarkerne« (p. 121). Til Trods for Religionsskiftet, der jo netop for Højenes Anvendelse var af gennemgribende Vigtighed, er dog sikkert ogsaa disse yngste Landsbynavne paa -høj dannede i Kraft af bebyggelseshistoriske Traditioner fra de ældre; et Tegn herpaa er

stedvis Brug af Personnavn som Forled. »Jonsjö, Farsø og Hjortshøj kan sikkert ikke gå tilbage til hedensk tid. Höjnavnene her kan da næppe bære den begravedes navn, men må have navn efter en ejer« (p. 117—18). Imidlertid er Højene jo ikke selvstændige Ejerlav, men har Ejer fælles med den omliggende Mark. Der er derfor yderst ringe Mulighed for, at en Jordejers Navn kan fæstne sig ved Højen, saa meget mindre som et saadant Ejendomsforhold altid er relativ kortvarigt og senest afsluttes ved Ejerens Død uden at efterlade noget Indtryk paa Højen, — saafremt han ikke lader sig begrave i den. Og selv dette vil ikke være tilstrækkeligt, hvis Højen i Forvejen har eksisteret og er blevet benyttet som Gravhøj, da den i saa Tilfælde saa godt som altid allerede vil være navngivet. Ved Forklaringen af Personnavne som Sammensætningsled i Navne paa Landsbyer eller Høje tænkes der almindeligvis paa Tilblivelsen, hvor den opnævnte Person formodes at have spillet en særlig Rolle: aktiv ved Byens Grundlæggelse, passiv ved Gravhøjens Opførelse, og der er derfor endnu mindre ved de yngre end ved de ældre Byer med Navn paa Personnavn + -høj Grund til at antage, at Navnet skulde være gaaet over paa Byen fra en Jordhøj.

Med Dr. Marius Kristensens Studie over -høj-Navnene var for første Gang paa ren sproglig Basis paavist en historisk Udvikling indenfor en enkelt Navnetype. Af Behandlingens eksakte Karakter følger, at den fortrinsvis omfatter den rent ydre, fysiske Side af Navnene, men paa Grundlag af denne, kombineret med Kortet over Endelsernes geografiske Fordeling, der ligeledes var noget nyt indenfor nordisk Stednavnegranskning, lader der sig ogsaa for Endelsens Brug og Betydning opstille en Udviklingslinie. Ogsaa her kan foretages en Inddeling i tre Faser, tilnærmelsesvis svarende til de tre Aldersklasser og med Forleddene som fælles Inddelingsgrundlag. Den stærkt formindskede ældste Klasse er sakral og sammensættes med Gudenavne. Den ligesaa stærkt udvidede mellemste Klasse benyttes ved Landsbyanlæg og har navnlig Personnavne som Forled. I yngste Klasse er »Høj« blevet Naturbetegnelse og forbindes med mere tilfældige Bestemmelsesord.

Det er ikke uden Interesse, at denne semantiske Tredeling efter

en enkelt Endelses Udviklingsstadier ganske falder sammen med den af Steenstrup foretagne Gruppering af Stednavneefterleddene som Udgangspunkt for Undersøgelsen over Sammensætning med Gudenavne (Historisk Tidsskr. 6. VI. 368). Det er dog ikke paa Grund af sin Alsidighed, at -høj ikke er medtaget i Steenstrups Rubricering; denne hviler udelukkende paa Leddenes nutidige Betydning, efter hvilken »Høj« ubetinget vilde faa Plads i den talstærke Gruppe, der hedder »Naturgjenstande eller Naturforhold«, til Trods for sin hyppige Forekomst i Landsbynavne. Hvor stift denne for Steenstrups bebyggelseshistoriske Metodik tilgrundliggende rent leksikalske Klassifikation overholdes, fremgaar af, at det om de med Njord sammensatte Navne, der jo bl. a. omfatter et Par bastante Sognebyer som Sønder- og Nørre-Næraa, udtales: »I Danmark ere Navnene kun et Par, og intet viser hen til en Bebyggelse« (anf. St., p. 382).

Medens den bebyggelseshistoriske Udnyttelse af Stednavnene Danmark og det øvrige Norden i det store og hele har udviklet sig af den konkrete sproglige Undersøgelse, er Udviklingen i Tyskland snarest gaaet i den modsatte Retning. Der har derfor her været en Tendens til at løsrive Navnetyperne fra den oprindeligt antagne Forbindelse med Oldhistorien, hvor de opfattedes som Udtryk for den tyske Stammeinddeling, senere suppleret med Middelalderens sociale Modsætninger, — og i Stedet forklare dem ud fra Ejendommeligheder ved de Landskaber, hvor de udfoldede sig kraftigst. Man kunde dog ikke komme bort fra, at disse var de af tyske Stammer germaniserede Omraader, og Forsøgene paa at danne nye Forklaringer paa Endelsegrupperne til Afløsning af Arnolds Stammeteori paavirkedes stærkt heraf. Nærmest en Modifikation af denne er Opfattelsen af de særlig tætte Grupper som »ein deutliches Zeichen für eine in kurzer Zeit durchgeführte Massenkolonisation« (Schlüter i Hoops: Reallexikon der germ. Altertumskunde I, p. 420).

En endnu stærkere Indsnævring fik Forbindelsen mellem Stednavnene og Historien ved den ovenfor refererede, af H. Witte fremsatte Anskuelse: at hver enkelt af de forskellige Endelser var karak-

teristisk for et bestemt Tidsrum. De sydvesttyske -ingen og -heim fik herved kun et kronologisk Skelet fælles med den germanske Folkeforskydning. Og ved Wittes Medarbejder A. Schibers føromtalte Omdøbningsteori fjernedes Navnegivningen til Dels fra den oprindelige germanske Bosættelse.

Dermed var der berøvet Stednavnene noget af deres væsentligste Særegenhed: den faste Tilknytning til Jordbunden, hvorved Studiet af Navnetyperne reduceredes til almindelige leksikalsk-etymologiske og ordgeografiske Undersøgelser. Ud fra disse Synspunkter blev den stærkt udbredte Teori om, at -ingen særlig repræsenterede »Sippensiedlungen« i Modsætning til »Herrensiedlungen« (-heim), angrebet af Kluge, der hævdede, at -ingen betegnede Sammenhørsforhold i Almindelighed og derfor lige saa godt kunde betegne en Godsejers hørige som et Slægtssamfund (»Sippensiedlungen und Sippennamen«. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte VI (1908) p. 73 ff.). En lignende Opfattelse er fremsat af F. Kauffmann (Deutsche Altertumskunde II, p. 291 ff.). Den ordgeografiske Betragtningsmaade er navnlig forfægtet af A. Bach, der fremsatte den Forklaring paa Forholdet mellem -ingen og -heim, at oprindeligt betegnede det første Beboerne, det sidste Lokaliteten; til at begynde med brugtes begge i Flæng, men efterhaanden gik de ud af appellativisk Brug, hvorefter -ingen i én Egn, -heim i en anden stivnede og groede fast som Navne, hvorved Grupper opstod (»Wörter und Sachen« VIII (1923), p. 165. »Deutsche Siedlungsnamen in genetisch-wortgeographischer Betrachtung«. Festschrift für O. Behaghel, 1924, p. 233 ff.). En lignende Betragtning er gjort gældende i E. Arup: Danmarks Historie I, p. 50, hvor -um dog opfattes som Dativ Pluralis, der ved Naturbetegnelser dannede Navne paa Bygder, hvis Indbyggere betegnedes med -ing.

En udpræget ensidig sproglig Forklaring af Navnetyperne med fuldstændig Forkastelse af historiske Begivenheders Indflydelse paa deres Tilblivelse er fremsat af Fr. Steinbach, hvis Bog: »Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte« (Schriften des Instituts für Grenz- und Auslanddeutschtum an der Universität Marburg. Heft 5, 1926) indeholder en Art Program for Typeforskningen

og har været toneangivende i Tyskland for Opfattelsen af de herhenhørende Problemer. Steinbach betragter »die einheitlichen Ortsnamengruppen als ein Ergebnis sprachlichen und kulturellen Ausgleichs im Rahmen des Siedlungsraumes« (p. 65).

Den Vægt, der her lægges paa »Siedlungsraum«, hænger sammen med, at Steinbach ikke som Forgængerne nøjes med at studere den primære Bosættelse: -ingen og -heim, men ogsaa lægger den sekundære Bosættelse med de yngre Efterled af mere lokal Oprindelse til Grund for sine Anskuelser om Navnetypedannelsen. Det hævdes, at de fælles Efterled indenfor disse yngre Bebyggelsesomraader stedvis optræder med lige saa stor Tæthed som de ældre Grupper og derfor maa formodes at være blevet til paa samme Maade. Dette gælder navnlig Endelserne -scheid, -seifen og -auel (-ohl), der saa godt som udelukkende forekommer i Rhinegnene. At det her virkelig drejer sig om »Ausbausiedlungen« og ikke som tidligere antaget Massekolonisation ved Stammen Ripuarier eller Ampsivarier, udleder Steinbach af Tidspunkterne for Navnenes tidligste Forekomst i den skriftlige Overlevering, af hvilken han slutter, at Bosættelsen maa have staaet paa gennem flere Aarhundreder (Studien, p. 63).

Til Trods herfor mener han dog — i Tilslutning til H. Wittes Teori om, at hver Endelse var karakteristisk for en bestemt Tid — at Navnenes Ensartethed skyldes Navngivningens Samtidighed. Da Nybyggerne er kommet fra forskellige Steder og til forskellige Tider, kan de ikke allesammen have medbragt samme Efterled, og Ensartetheden kan derfor ikke skyldes dem. Denne opstaar først efter Vandringens og Bosættelsens Afslutning, ved at enkelte Navneendelser bliver dominerende »als Folge eines allmählichen kulturellen Ausgleichs«, der ytrer sig i toponomiske Modestrømninger. »Ausbreitungsträger dieser Modeworte sind die Verkehrsbeziehungen, nicht die einzelnen Siedler gewesen. Kulturelle Zusammenhänge haben in ähnlicher Weise dieses Gebiet einheitlicher Ortsnamengebung ausreifen lassen, wie sie dialektgeographische Zonen und Räume gebildet haben« (p. 64).

Imod denne Teori, der forudsætter, at Stednavnegivningen skulde være et for Dialektomraadet eller Kulturkredsen fælles Anliggende

og i Kraft deraf kunde være meget yngre end Bosættelsen, taler, specielt hvad angaar -scheid og -auel (ohl), at disse synes at have været oprindeligt jordbundsbeskrivende og som saadanne maa antages at være ældre paa Stedet end Bebyggelserne, paa hvilke de da sekundært er gaaet over som Benævnelser. »Wo die Berge zwischen Wasserläufen Scheid heiszen, heiszen die sichelförmigen Wiesen am Fusze derselben Auel, Ohl« (P. Vogt: Die Ortsnamen auf -scheid und -auel, p. 34. Jahresbericht Neuwied 1895). Derved røber Stederne sig ganske vist som »Ausbauorte«, men dette gør det paa den anden Side misligt at slutte tilbage, som Steinbach gør det, fra disse lokalt begrænsede Endelsegrupper til de fællesgermanske toponomiske Hovedstrømninger: -ingen og -heim.

Men selv om disse sekundære Bebyggelser havde Navne med Kulturord som Efterled, maatte disse qua Artsord for Bebyggelse hænge intimt sammen med denne i enhver Henseende og altsaa ogsaa til Alder. Begrebet Kultur forudsætter menneskelig Aktivitet paa et eller andet Omraade, og en Kultur, der giver sig Udslag i Stednavnegivning, kan derfor vanskelig tænkes uden i Tilknytning til Bosættelsesvirksomheden. Ogsaa i dette Spørgsmaal er Steinbach mindre konsekvent. Han udtaler i Tilslutning til A. Bach: »Wohl nur in den seltensten Fällen ist einem Orte sein Name bewuszt gegeben worden, die Masse der Ortsnamen dürfte durch das Unterscheidungsbedürfnis im Verkehr der Bewohner ganz allmählich sich herausgebildet haben« (Studien, p. 57). Men en Forklaring af Navnegivningen som ren sproglig Efterligning forudsætter utvivlsomt en bevidst Akt, navnlig da Resultatet vel oftest maa tænkes at bero paa et Valg mellem flere. Og »das Unterscheidungsbedürfnis« kræver, som ovenfor berørt, af praktiske Grunde netop Forskellighed, ikke Ensartethed.

Ensartetheden er derimod en praktisk Fornødenhed ved Benævnelsen af den enkelte Lokalitet. Den har ogsaa saa godt som ved ethvert Stednavn været overholdt i den historisk belyste Tid, og der er derfor ingen Grund til at antage, at den ikke ogsaa skulde være blevet det tidligere. Den af O. Bethge iagttagne Vaklen i Brugen af Efterled, hvorefter -heim, -hausen, -statt og -dorf skulde veksle i de

samme Navne (»Fränkische Siedlungen in Deutschland auf Grund von Ortsnamen festgestellt«. Wörter und Sachen VI (1914), p. 85), kan skyldes Skriverens Mangel paa Lokalkendskab. Og naar A. Dopsch som Bevis paa, at Kontinuitet i Bebyggelsen lader sig forene med vekslende Stedsbetegnelser, fremfører, at i latinske Dokumenter benævnes det samme Sted skiftevis locus, villa, curtis og vicus (Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung, I, p. 234), saa drejer det sig jo her om rene Appellativer, der adskiller sig fra Stednavne ved ikke at indgaa i fast Forbindelse med Stederne. Et Hovedargument for samme Forfatters Formodning om en ubrudt Kultursammenhæng fra den romerske Tid i de germaniserede Egne er forøvrigt netop den ved Siden af -ingen og -heim mest omdisputerede Endelse -weiler og dens formodede Fasthed overfor Folkevandringstidens Omvæltninger (sst. p. 113 ff.). Karakteristisk for Steinbachs Opfattelse af Navnetyper er det derimod, at han i Weiler-Problemet afviser eller rettere udjævner Modsætningen romersk-germansk og tænker sig -weiler opstaaet som Produkt af den frankiske Statsdannelse paa Merovingertiden og som Resultat af Sammensmeltningen af den germanske og den romerske Kultur (Studien, p. 125 ff.) til Trods for Endelsens Forekomst i saa fjernt derfra beliggende Omraader som Spanien og Italien.

Dette Eksempel viser Proportionalitet mellem en Navnetypes Alder og Omfanget af dens geografiske Spredning, og det illustrerer tillige det ufyldestgørende i en Forklaring af Endelserne alene ud fra Omraadet for deres Tæthedsmaksima uden Hensyn til oprindelig Herkomst og øvrige Udbredelse. For selv om en Navnetypes Tæthedsmaksimum geografisk falder sammen med et politisk eller kulturelt ensartet Omraade, er det jo ikke dermed givet, at der er nogen Aarsagsforbindelse mellem de to Ting, endnu mindre beviser det, at Tætheden af et Navneefterled er Virkningen af den kulturelle Ensartethed. Selv om man tænker sig de oprindelige Stedsbenævnelser saa løst paahængte, at de lod sig fortrænge af andre i Kraft af sproglige Modebevægelser (»Es brauchte keine Umnennung stattzufinden; denn die Namengebung war noch im Zustand des Werdens«. Studien, p. 66), hvilke Grunde kunde der da være til en Udligning af Navne-

givningen ved en enkelt Endelses Sejr over de andre? Aabenbart kun den, at den sejrende Type i Forvejen var den talstærkeste. Men dermed indtræder faktisk en Cirkelbevægelse; der er ikke sagt noget om, hvorledes en Navnetype opnaar den Talstyrke, som den sejrer ved.

Vejen, ad hvilken Aarsagerne til Navnetypernes Udbredelse skal søges, gaar naturnødvendigt tilbage i Tiden, men heraf følger ikke, at den gaar lige langt tilbage for alle Navne med samme Efterled. Den tilsyneladende nærliggende Opfattelse, der har været fremherskende saavel i Norden som i Tyskland — impliciter som Resultat af Steenstrups Studier, direkte udtalt af H. Witte — at Endelsegrupperne skulde være karakteristiske for en bestemt Tid og alle Navne af samme Type i Kraft heraf praktisk talt blevet til samtidigt, er for en nærmere Betragtning ikke holdbar. Den forudsætter nemlig Fremkaldelse ved ydre Foranledning af vældigt dimensionerede Samfunds- og Kulturfaktorer: Folkestammer — Massekolonisation — sprogligt og kulturelt afsondrede geografiske Omraader. Samtlige disse Forklaringer, der har været fremsat i anførte Rækkefølge, viser sig dog ufyldestgørende, dels rent erfaringsmæssigt, dels ogsaa ved mere teoretiske Betragtninger.

Stammeteorien strandede, som foran omtalt, paa den historisk paaviselige Uoverensstemmelse med de respektive Endelsers geografiske Udbredelse. Som Følge af den derved vakte Mistillid til den historiske Udvikling som Forklaring paa Navnetypernes indbyrdes Fordeling drejede Stednavnestudiet mere og mere over i Retning af Sprogvidenskaben, der dog ikke kunde undvære en vis Tilsætning af Realia og derfor allierede sig med det elastiske Begreb: »kulturelle Ausgleich«. Kultur var her forstaaet som et til Brugen af en og samme Stednavnetype svarende aandeligt Fællesskab, der af Hensyn til den ønskede Samtidighed var af udelukkende rumlige Dimensioner og derfor uden Tilknytning til Samfundsudviklingen, selv en saa vigtig og nærliggende Del deraf som den oprindelige Bosættelse.

Forudsat at denne Kultur er Aarsag til og ikke Virkning af de toponomiske Forhold, opstaar imidlertid det Spørgsmaal, hvorledes Ensartethed i Brug af Navneendelse frembringes ved rent aandeligt Samkvem. Et ensartet Resultat fremkommer nemlig ikke ved gensidig,

men kun ved ensidig Paavirkning, ikke ved, at alle paavirker alle, men ved, at nogle gaar foran og andre bagefter. Men selv ved den mest overfladiske Form for Kulturpaavirkning: den mekaniske Efterligning af Omgivelserne, kræver dette Tid, og dette Tidsmoment vokser i samme Grad som den sejrende Endelse baglængs nærmer sig sit kulturelle Udgangspunkt, hvor den kun kan gøre sig gældende enkeltvis, ikke som senere ved Massevirkning. Selve dette Udgangspunkt: den tidligste Anvendelse af det paagældende Efterled, maa nødvendigvis hvile paa et realt Grundlag og ikke paa sproglig Efterligning, og da tætte Endelsegrupper altid bestaar af Artsord for Bebyggelse, kan den tilgrundliggende Realitet vanskeligt være andet end Bosættelse, og jo tidligere denne har fundet Sted, desto bedre Sejrsbetingelser har den tilsvarende Navnetype overfor konkurrerende Endelser. Ogsaa Steinbach antager, at »dieser Kampf der verschiedenen Benennungen hat naturgemäsz am heftigsten getobt in der ersten Zeit nach den groszen Völkerverschiebungen« (Studien, p. 69).

Ved denne fælles Tilknytning til Kolonisationen faar baade Kultur og Navnetyper en Gehalt, som de ellers efter Steinbachs Teorier maatte savne: Kulturen det Indhold af Menneskevirke, der er dens egentlige Væsen, Stednavnene den Rodfæstethed ved Stedet og Genstanden iøvrigt, der adskiller dem fra det almindelige Ordforraad. Kolonisation er det Medium, hvorigennem Kulturen faar Indflydelse paa Navnegivningen, og den Kulturbevægelse, der kommer til Udtryk i Endelsegrupper, maa derfor være ældre af Udspring end Grundlæggelsen af de Bebyggelser, der har Navne med disse Endelser. Dette gælder selvsagt ogsaa de Folkeforskydninger, der medfører Massekolonisation paa fremmed Landomraade, forsaavidt dette ikke i Forvejen er ret meget opdyrket.

Dersom det okkuperede Land derimod rummer en fremskreden Kultur og en udbredt Bebyggelse, saaledes at Fremmedinvasionen sker under Anvendelse af fysisk Vold og altsaa er direkte kulturnedbrydende, er Spørgsmaalet om Forholdet mellem Erobrernes og den oprindelige stedlige Navnegivning mere kompliceret. Den ovenfor refererede Omdøbningsteori gik ud fra, at militær Besættelse medførte Endelseskifte (fra -ingen til -heim). Et lignende Synspunkt

er af E. Ekwall anlagt paa Vikingernes Erobringer i England, idet han om Navnene paa -by, den ældste og anseligste af de nordiske Navnetyper i Danelagen, formoder, at de er givet af militært organiserede Nordboer til Landsbyer, som de ikke grundlagde, men erobrede. Begrundelsen er navnlig den, at -by gennemgaaende i England, men i Norden kun undtagelsesvis, har Personbetegnelse som Forled, og de engelske -by antages derfor at være opkaldte efter den Underhøvding, der forestod Erobringen (»Något om nordiska ortnamn i England« Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift 1926, p. 10—11).

Hvis Danskerne kun bestod af en relativ faatallig Indkvartering, er det dog vel næppe sandsynligt, at de skulde have formaaet at omdøbe Byen, da det rimeligvis er det talmæssige Forhold mellem den fremmede og den hjemlige Del af Beboerne, der var bestemmende for Byens Benævnelse. Forøvrigt havde Danskerne næppe nogen særlig Interesse i at fremtvinge en Navneforandring, for dem gjaldt det uden Tvivl mere om at akklimatisere sig, hvis de var i Mindretal. Og hvis de var i afgjort Flertal, hvad der vel ikke er utænkeligt, da hver Høvding rimeligvis havde Mandskab nok til at danne en Landsby, betød Besættelsen sandsynligvis en saa stor Omvæltning i Landsbyorganisationen, at det faktisk maatte betegnes som en Nybygd, selv om Jorden i Forvejen var opdyrket.

En lignende Betragtningsmaade er anlagt paa den sydtyske Landerobring under Folkevandringen. Det gøres gældende af H. Zeiss (Die vor- und frühgeschichtliche Besiedlung der Gegend von Regensburg, 1927), at naar Bajrerne saa godt som ingen før-germanske Stednavne overtog, maa det betyde, at de heller ikke overtog de romerske Bebyggelser. I Stedet anlagde de Byer med Navn paa -ingen paa de af Romerne opdyrkede Marker. Dette minder stærkt om den Forklaring af samme Navnetype, der som omtalt forlængst var blevet fremsat af Seebohm (The English Village Community), der i det hele taget ligesom A. Dopsch fremhævede den oprindelige Kulturs Sejglivethed i de germaniserede Egne.

Overhovedet er det karakteristisk for menneskelig Kultur, forstaaet som fuldkommen fredelig Samkvem mellem Mennesker, at

den har sin naturlige Bevægelsesretning i Tidsforløbet. Den forplanter sig af sig selv fra Slægtled til Slægtled paa samme Sted, medens den kun opnaar geografisk Udbredelse ved Forbund med de mere haandgribelige Magter, der til Forskel fra de aandelige Kræfter breder og bevæger sig hurtigt i Rummet, men til Gengæld uden varig Virkning. Hvad angaar -ingen og -heim i Syd- og Sydvesttyskland, saa er deres talstærke Forekomst der udvendigt set et Resultat af den tyske Ekspansion i Folkevandringstiden, men en egentlig kulturel Forklaring derpaa maa søges i Sammenhæng med Endelsernes Fordeling over hele det germanske Omraade og deres høje Aldersrang blandt Navnetyperne, der vidner om en central Stilling indenfor den fællesgermanske Kultur. Uden Tvivl er dette sidste Hovedbetingelsen for saavel deres Spredning i Almindelighed som i Særdeleshed deres stærke Fremtrængen mod Sydvest, hvor de som Benævnelser for Kolonisation selvsagt repræsenterede Germanismen mere som Kulturopbud i Konkurrence med den keltoromerske Civilisation, end som Militærinvasion til Ødelæggelse af den. Den særlig hyppige Anvendelse af -ingen og -heim i disse Egne skyldtes hverken nogen Maade ved Bebyggelsen (A. Schiber), noget særligt Tidsrum (H. Witte) eller selve de geografiske Forhold (Fr. Steinbach), men var en umiddelbar Fortsættelse af Typernes tidligere Produktivitet, der ved sin Langvarighed havde gjort dem særlig alment anvendelige ved Bosættelse ved en kraftig Folkeekspansion.

Forsaavidt de forskellige Efterled er Udtryk for særlige kulturelle Impulser, virker disse kun gennem Navnegivningen og eksisterer kun indenfor den Bebyggelse, hver især er Benævnelse paa. Det kulturelle Særpræg gør sig rimeligvis endnu stærkere gældende gennem Endelsen, hvor denne forekommer stærkt spredt mellem andre, end hvor den er saa stærkt dominerende talmæssigt, at den er ved at blive et almindeligt Artsord for Bebyggelse. Ligesaa lidt eksisterer den særlige Kultur paa Stedet forud for den tilsvarende Endelse; det er ligesaa meget Navnetypen, der spreder Kulturstrømmen, som omvendt. Som selvstændig, uafhængigt af Landerhvervelse og Kolonisation fungerende Aarsag til en Navnetype virker de aandelige Kræfter paa Endelsegruppen som Helhed, ved at omdanne et al-

mindeligt Navneord til et Stednavneled, ikke paa det enkelte Navn, da dettes Tilblivelse er betinget af en Nybygd og i stedse stigende Grad forudsætter Endelsens almindelige Anvendelighed som Betegnelse for en saadan. Det kulturhistorisk springende Punkt er Ordets tidligste Benyttelse som Efterled, og dette maa tænkes at foregaa indirekte, ved at det fra at betegne et eller andet Kulturforetagende nedfælder sig som Benævnelse paa Stedet, hvor det foregaar. Dette forudsætter et saa tidligt Trin i Bebyggelsens Udvikling, at den paagældende Kulturbevægelse for at vinde Udbredelse maa alliere sig med Jorddyrkning og Bosættelse, som derved kommer til bestandigt stærkere at præge Efterleddets Betydningsindhold.

Betingelsen for en Kulturretnings toponomiske Blomstring paa Bekostning af andre Retninger er — foruden dens Beslægtethed med kolonisatorisk Virksomhed — først og fremmest dens Forspring i Tid. Til Gengæld er det ogsaa den, der gør det vanskeligst at fastslaa dens Særart, dels paa Grund af selve Fjærnheden i Tid og Kulturudvikling, dels ogsaa fordi den stærke Spredning af Navnetypen gør Paavisningen af dennes topografiske Udgangspunkt usikker. I Almindelighed maa det, som paapeget af H. Witte, søges udenfor Endelsens Tæthedsmaksima (Neue Beiträge des Reichslandes zur ON-Forschung. »Korr-Bl. d. Ges. Vereins d. deutschen Gesch.- und Altert.-Ver.« 1899).

Selv om Navnetypernes oprindelig forskellige Kulturpræg efterhaanden udviskes ved en Produktivitet, der gradvis udjævner Betydningsuligheden mellem Endelserne, har dog sikkert hver Nybygd et saa bevidst kulturelt Samhør med den Endelsegruppe, den ved Navngivningen slutter sig til, at den kun undtagelsesvis senere skifter Navn helt eller delvis. Stednavnet maa antages fra først af at have haft den samme Opgave som senere: at bevare Stedet i aandelig Kontinuitet med sig selv gennem Historiens Gang, ikke at indpasse det i den blandt Naboerne fremherskende Navneskik, der jo forøvrigt af samme Grund maa have været uforandret gennem Tiderne.

Naar Steinbach ikke desto mindre opfatter Endelsegrupper og den dermed sammenhørende Kultur som Modestrømningers Udslag med Evne til Udbredelse alene i Rummet, men uden historisk Per-

spektiv eller Sammenhæng med Fortiden, saa hænger det sammen med hans geografisk-linguistiske Indstilling overfor Stednavneproblemerne, idet Linguistikken udelukkende behandler sit Emne som afsluttet Resultat af en historisk Udvikling, men ikke udforsker selve Udviklingsgangen (A. Meillet: La méthode comparative en linguistique historique. Institut for sammenlignende Kulturforskning. Serie A. II. Oslo 1925).

Derved udslettes ganske Forskellen mellem det almindelige cirkulerende Ordforraad og Stednavnene, hvis Særkende er deres Fasthængen ved Stedet; og den Betydningsudvikling, Efterleddet gennemgaar i dets Forbindelse med Jordbunden og dens fremskridende Opdyrkelse og Bebyggelse, har lige saa lidt Fr. Steinbach som Johs. Steenstrup nogen Sans for. For dem begge har Endelserne lige fra Tidernes Morgen og Sprogets Begyndelse eksisteret allesammen og haft samme Betydningsindhold i den frie sproglige Omsætning, som den de nu har som Led af Proprier. Men medens Steenstrup ordnede sig med det store Antal ret enstydige Endelser ved Hjælp af Byernes Størrelsesforskelle, der dog i nogen Grad holdt dem ude fra hinanden, saa kunde Steinbach ikke paa samme Maade projicere de tyske Navnetypers nuværende geografiske Afsondrethed tilbage til Oldtiden, for da eksisterede den efter hans Mening ikke, hvilket var et Argument mod Stammeteorien. »Der Sprachgeograph setzt . . . trotz aller sicherlich auch damals vorhandenen lokalen Unterschiede eine weitergehende westgermanische Sprachgemeinschaft voraus als sie heute uns entgegentritt« (Studien, p. 44). Selv den ovenfor refererede Formodning om en oprindelig Betydningsnuance mellem -ingen og -heim finder han overflødig: »Genügt nicht die bekannte Tatsache, dasz beide Endungen gemein-germanisches Sprachgut sind, dasz aber der Süden eine Vorliebe für -ingen, der Norden eine solche für -heim entwickelt hat, um die Gegensätze zu erklären?« (sst. p. 66).

Dannelsen af sproglig-kulturelle »Sonderkreise«, særmærkede med hver sin Navnetype, synes altsaa efter Steinbachs Tankegang at staa i en vis Forbindelse med Rigeligheden af stedsbeskrivende Artsord, der oprindeligt har eksisteret uden Hensyn til, om der var nogen

Brug for dem. For den linguistiske Opfattelse er Ordene det givne og tilgrundliggende, og hvis ikke disse under Stednavnedannelsen paavirkes af Bosættelsens Forløb, maa det omvendte være Tilfældet, da Sprog og Realia her er nøjere sammenknyttet end paa noget andet Omraade. Overgangen fra Endelsernes stedlige Blandethed til deres geografiske Adskillelse kan dog heller ikke Steinbach faa i Stand uden historiske Begivenheder, og da de enkelte Navnetyper findes mest ublandet i de under Folkevandringen germaniserede Egne, kan han ikke komme uden om denne store Folkeforskydning med paafølgende Kolonisation. Men han finder her Betingelser for geografisk Splittelse og Isolation i den Antagelse, at Kolonisationen havde formet sig som isolerede Øer i Skovlandet, i Modsætning til Lamprecht, der som ovenfor refereret havde behandlet de samme Landomraader, som Steinbach særlig beskæftiger sig med, agrarhistorisk, men ud fra den Forudsætning, at Kolonisationen var foregaaet geografisk sammenhængende og havde omsluttet Skovland og Ødemarker (»Lamprecht geht hier von der Vorstellung aus, dasz der Wald Inseln im groszen Siedlungsgebiete bildete. Wir wissen aber heute, dasz umgekehrt noch um 500 n. Chr. die Siedlungsflächen Inseln im groszen Waldgebiete darstellten«. Studien, p. 61).

Derved skulde være fremkommet tilstrækkelig geografisk Afsondrethed til at retfærdiggøre Forkastelsen af det historiske Begreb: »Siedlungsvorgang«, og erstatte det med det tidløse »Siedlungsraum«, Steinbachs Yndlingsidé. Men dette Begreb, som han altsaa lægger til Grund for Endelsernes geografiske Fordeling, er i Virkeligheden konstrueret over de enkelte Navnegrupper, især over deres Tæthedsmaksima; der er ikke andre Kriterier for det. Navnetypernes Udbredelse, Tilknytningen af visse Endelser til særlige Egne er det givne, og at forklare dette ved et særligt Artsords Forkærlighed for et vist Landomraade eller omvendt er ikke fyldestgørende, med mindre Forkærligheden begrundes, og den nærmestliggende Begrundelse er, at Samhøret er oprindeligt, d. v. s. lige saa tidligt som Bosættelsen. Heller ikke Steinbach kan komme uden om »Siedlung« ved Fordelingen af Navnetyperne, selv ikke ved de mere lokalt begrænsede, og naturligvis kan endnu mindre de fællesgermanske Endelser

som -ingen, -heim, -stad o. s. v. forklares som Resultat af et geografisk betinget, forudgaaende kulturelt Samkvem, over hele det Omraade, hvor de forekommer; de maa have bredt sig med Bebyggelsen fra første Begyndelse, som de gjorde det ved Overgangen til den historiske Tid. Den sproglig-kulturelle Kløft, der adskiller Brugen af forskellige Artsord for samme Ting: Sted, Bebyggelse, er saa dybtgaaende, at den ikke kan eksistere, end mindre opstaa indenfor et nationalt ensartet Samfund, men maa være forud i Tid for dettes Tilblivelse.

Af Steinbachs sproglige, uhistoriske Synsmaade følger, at han mangler Sans for at betragte Endelserne indefra i deres Vækst og Udvikling gennem Tiderne; han iagttager dem udefra, gennem et nutidigt nationalt Sprog som Medium, hvorved deres Særart forsvinder. Dette har han tilfælles med Johs. Steenstrup; begge savnede Betingelser for at trænge bagom Efterleddenes nuværende Udbredelse og Betydning og forklarede derfor deres Tilblivelse ud fra deres Fremtoningspræg, hvor det størrelsesmæssige, der var det mest iøjnefaldende, for begge blev det bestemmende, det man baade gik ud fra og havnede i. Der var derimod den karakteristiske Forskel paa dansk og tysk Forskning, at medens Steenstrup forsaa sig paa det enkelte Efterled og Størrelsen af den dertil svarende By, men ikke brød sig om Gruppens samlede Omfang og Udbredelse, saa interesserede Steinbach sig kun for Endelser, hvor de optraadte med særlig iøjnefaldende Tæthed. En saadan Gruppe tillagde han til Gengæld en langt intimere og fastere Forbindelse med Landskabet, hvor den forekom, end det enkelte Efterled deraf med Byen eller Gaarden, det var Benævnelse paa. Endelsegruppen skulde foruden at tilpasse sig efter Stedet ogsaa svare til en bestemt Tid og derfor saavidt muligt være blevet til paa én Gang, hvilket de enkelte Bebyggelser med Navneendelsen maatte rette sig efter. Overhovedet regnede han lige saa lidt med de enkelte Bestanddele af Gruppen som Steenstrup med Gruppen som Helhed i Forhold til det enkelte Navn, hvad angaar Tilblivelse. Derfor kan næppe nogen af dem siges at have haft fat paa det centrale Problem i Navnetypeforskningen: det historiske Forhold mellem det enkelte Efterled og den tilsvarende Navnetype i hele sit Omfang.

Dette skyldes for en stor Del det nationalt begrænsede i de to Forskeres Undersøgelser og Betragtninger, hvilket førte med sig, at Efterledsgrupperne — af hvilke de vigtigste er fælles for de to Nationer — bliver sønderdelt ved Landegrænserne og derved afskaaret fra at fremtræde som et organisk Hele. I Tyskland parteres Navnetyperne endog yderligere, derved at det som Regel kun er de ved kraftig Folkeekspansion fremkomne Tæthedsmaksima, der særlig studeres, medens de mere spredte og med andre Typer geografisk blandede Endelser ignoreres, hvorved et vigtigt Middel til at klarlægge Typens Udspring mistes. Denne Side af Toponomien har imidlertid ikke paa langt nær vakt saa stærk Interesse som de om Landeerobring vidnende Gruppedannelser, hverken hos Stammeteoriens Forfægtere eller hos dens Modstandere.

Den tyske Navnetypeforskning adskiller sig herved fra den danske og nordiske, grundet paa de respektive Landes forskelligartede Geografi og Oldtidshistorie. Ogsaa danske og nordiske Endelsegrupper har bredt sig og opnaaet kraftig Blomstring som Følge af Landerobring og Kolonisation i fremmede Lande: Nordengland og Normandiet, men disse Vikingebygder var for fjernt beliggende fra Moderlandet til, at deres Stednavne skulde kunne studeres i Sammenhæng med de hjemlige. Tilmed er det kun de yngste og lettest gennemskuelige Navnetyper (-by, -torp, -toft, -tved), der paa denne Maade har faaet en særlig Udbredelse, ikke de ældste og dunkleste. Disse har derved indirekte faaet Attest paa at være ældre end Vikingetiden, og der frembød sig i Kraft heraf en Mulighed for at sætte dem i Forbindelse med den glansfulde Oldtidskultur, som den forhistoriske Arkæologi havde afdækket. Fra en ren mekanisk og vilkaarlig Indordning under de arkæologiske Typer og Perioder er Endelsegrupperne — takket være de ovenfor refererede sproglige Undersøgelser over enkelte Efterled — naaet frem til selvstændig Placering indenfor Oldtidsbebyggelsen. De særlig undersøgte Navnetyper (-løse, -høj) viste sig herved som fortrinlige Kulturbærere ved — under deres topografiske Udbredelse sammen med nye Bosættelser — at forplante sig paa den for aandelig Kultur særegne Maade: nedad i Tiden i Kontakt med den menneskelige Slægtsammenhæng, men uafhængigt

af de arkæologiske Aflejringers skiftende Former. Ved Hj. Lindroths Undersøgelse af -løse var Udgangspunktet arkæologisk: yngre Stenalders Dysser og Jættestuer, men herfra lader der sig ved Hjælp af Geografi og sproglige Ræsonnementer paavise en sammenhængende bebyggelseshistorisk Udvikling helt ned til den historiske Tid. Omvendt lod -høj sig ved de to Discipliner, der er Stednavneforskningens vigtigste: Sprogvidenskab og Topografi, føre kronologisk baglængs fra Vikingetiden til yngre Stenalder. Selve Ordet »Høj« indeholder semantisk en vis Tilknytning til Storstensgravene, og dets hedenske Biklang understreges stærkt ved det Forled, Gudenavnet Njǫrd, hvormed det findes sammensat i karakteristisk geografisk Forbindelse med to Megalithkolonier. Navnetypens kulturelle Særpræg er dermed fastslaaet som overvejende religiøs.

Hvad der i høj Grad styrker Formodningen om en kulturel Sammenhæng mellem Oldtidsguder og Stednavnetyper er, at saadanne ogsaa andetsteds i Landet, nemlig i Vestjylland, forekommer indbyrdes forbundne i stedligt Samfald med Megalithgrave i Egne, hvor disse ellers saa godt som ikke findes, kun at Gudenavnene og de dermed sammensatte Endelser er andre. Guderne er her Thor og Ti-r, hvis Navne forekommer parvis sammen med Storstensgrave tre Gange, fordelt paa de tre vestjyske Sysler: Ty, Harsyssel og Vardesyssel, i hvis Centrer de optræder som Forled i Navne paa Nabosogne. De to nordligste Navnepar har som fælles Efterled -stad, (der dog i Harsyssel som Endelse til Ti-r er afløst af -heim), og de ligger i Nordkanten af hver sin Megalithkoloni, der hovedsagelig bestaar af Dysser. I Vardesyssel findes der, bortset fra de nordøstligste Dele, kun en enkelt, ret særpræget Jættestue, og denne ligger umiddelbart udenfor Sognebyen Thorstrup, der paa sin modsatte Side grænser til Tistrup Sogn.

En Sammenhæng mellem Gudenavnene Thor og Ti-r og Megalithicum i Nord- og Vestjylland, svarende til Forbindelsen mellem Njord og de fynske Stengrave, kan altsaa betragtes som sandsynlig. Derimod synes Efterleddene -stad og -torp, hvormed Gudeparret Thor—Ti-r forbindes, i Modsætning til -høj ikke at have nogen se-

mantisk Tilknytning til Megalithgravene eller til Gudetroen; endvidere er det paa Grund af deres mere udbredte Anvendelse i Bebyggelsesnavne vanskeligere at fremføre topografiske Kriterier for, at de to Endelsegrupper skulde have udbredt sig fra Thorstad (-torp)—Tistad (-torp) paa samme Maade som -høj fra Næraa. Imidlertid er det topografiske Samfald med Megalithicum, der vel almindeligvis anses for terminus post quem for fast Bosættelse her i Landet, jo et kraftigt Vidnesbyrd om Forspring i Alder for de nævnte teofore Stednavne. De kronologiske Betingelser for, at disse kan være Udspringet for de respektive Grupper som Helhed, er derfor til Stede. Hvorvidt der til denne Kronologi svarer en Kausalitet, afhænger af, i hvor høj Grad Grupperne -stad og -torp er genetisk indbyrdes sammenhængende, paa samme Maade som det er søgt paavist at være Tilfældet med de geografisk afgrænsede Typer -løse og -høj.

Noget rent ydre Kendetegn herpaa i Skikkelse af en Deling af Grupperne i Aldersklasser, der ligesom som -høj viser en med hvert yngre Trin voksende Udbredelse, foreligger ikke; der er heller næppe noget formelt Grundlag herfor i de gamle Skrivemaader for -stad og -torp, og disse Endelsers Spredning over forskellige Sprogomraader er sandsynligvis en væsentlig Hindring for en Undersøgelse af denne Art. Derimod lader der sig paavise en Betydningsudvikling for de to Endelser, der synes at maatte omfatte Grupperne som Helhed. De findes nemlig begge i Norden, -sted i danske Dialekter, -torp især i Sverige, i en Betydning »afsidesliggende ubetydelig Bebyggelse«, der er nogenlunde ens for begge, og ikke mindst derved afviger stærkt fra det Betydningsindhold, hvormed de respektive Substantiver er mest almindeligt kendt og benyttet, sandsynligvis ogsaa i Stednavne. Her repræsenterer de to Navnetyper de samme hinanden udfyldende Grundprincipper for Landsbydannelse, som har været tolket ud af (eller ind i) -heim og -inge, men er udtrykt mere konkret og anskueligt ved -sted og -torp: Stedet, den faste Bosættelse (Verbet staa) og Sammenslutningen af Mennesker, der vel tør fastslaas som det centrale i Sprogforskernes meget divergerende Meninger om den oprindelige Betydning af »Torp«. Imellem disse abstrakte, mere eller mindre europæisk udbredte Betydninger paa

den ene Side og de snævre og konkrete hjemlige paa den anden er der en semantisk Kløft, som naturligt udfyldes af Stednavnene. Endelsegrupperne maa da som Helhed have gennemgaaet en dertil svarende Udvikling, hvori hvert enkelt Navn og Bebyggelse har haft sin historisk bestemte Plads, selv om denne indtil videre ikke kan paavises.

Iblandt alle de talrige i Danmark forekommende Stednavneendelser indtager -sted en Særstilling derved, at det som Fællesord stadig lever videre i Sproget, men med et Begrebsomfang, der omspænder ikke alene alle Efterleddene, men ogsaa alle Lokalitetsbetegnelser overhovedet, hvilket næppe kan forklares paa anden Maade end ved Overlegenhed først og fremmest i Henseende til Alder. Dette stemmer paa en mærkelig Maade overens med den Stilling, de med Tor sammensatte -stad topografisk indtager overfor de nævnte vestjyske Grupper af Storstensgrave, der vel kan antages at være kronologisk førende indenfor nordisk Megalithicum i Kraft af deres geografiske Mellemstilling mellem de vesteuropæiske og Hovedstyrken af de danske Dysser og Jættestuer. Sophus Müller forklarer disse Megalithkolonier paa den Maade: »Fællesgravenes Folk have ved den yngre Stenalders Begyndelse skudt sig frem langs Jyllands Østkyst. De have derfra bredt sig over Øerne, men kun spredt og strøgvis fæstet Bo i det Indre af Halvøen og i dens Vesteregne« (Aarbøger 1898, p. 278—79). Men den meget afsides Beliggenhed, som derved tildeles Jyllands Vestkyst, stemmer daarligt med, at Sophus Müller lader »de indvandrede Dyssebyggere paa deres Vej vestfra og langs Havkysten« (Aarbøger 1911, p. 287) passere netop disse Egne. Det havde vel derfor været mere rimeligt at lade Dyssebyggeriet begynde dér end i Vendsyssel.

Den nyere arkæologiske Forskning er kommet til det Resultat, at Storstensgravskikkens Fremkomst ikke har været forbundet med nogen Indvandring af Betydning (Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, p. 166). »Det er Stengravenes Idé, der vandrer . . . . Den vesteuropæiske Megalithkultur er Sporene af en Religion paa Vandring« (p. 165). Dyssen er »det synlige Udtryk for nyopdukkede religiøse Forestillinger« (p. 164). Dette passer særdeles godt sammen med, at

Dysserne nær Jyllands Vestkyst paa to Steder danner Kolonier, der begge ved deres Udspring har et Sognenavn, bestaaende af Navnet paa Guden Tor, hvis mest fremtrædende Egenskab er fysisk Styrke, i Sammensætning med Endelsen -stad, hvis Grundbetydning er fast Bosættelse, en Hovedbetingelse for de store Stengraves Tilblivelse. Det er rimeligt, at Ordet Stad (Sted), der forklares som et Verbalsubstantiv af Verbet »staa«, her er brugt i sin mest oprindelige, Verbet nærstaaende haandgribelige Betydning, som det har i et Egennavn, og som maa være gaaet forud for dets nuværende: »bestemt Del af Jordoverfladen eller af Rummet i Almindelighed«. Almindeligvis lægges dette abstrakte Betydningsindhold til Grund ved Tydningen af Navne paa -sted, og det er sandsynligt, at Ordet har haft sit kosmiske Præg lige fra Begyndelsen, hvilket er et Vidnesbyrd om, at dets Opstaaen hænger sammen med en aandelig Strømning af stor Bærekraft og Spændvidde. For saa vidt »Stad (Sted)« har eksisteret som selvstændigt Ord, har det været med en lignende Betydning som i Stednavneendelserne. Og naar det Artsord, Dyrkerne af de to mest indogermanske af de nordiske Guder: Tor og Ti-r brugte om deres Bopladser, samtidig har været eller efterhaanden er blevet et almindeligt Udtryk for Orientering i Verdensrummet, er det Tegn paa, at det har været Mennesker, der har udøvet en særlig kulturel Indflydelse.

En Mindelse om den religiøse Oprindelse til -stað(i)r, som mulig kan have bidraget til Endelsens store Livskraft og medvirket til dens stærke Udbredelse mod Nord og Nordvest, er det rimeligvis, naar »Staðr« paa Island betyder »Kirke; Gaard, hvor der er en Kirke« (Finnur Jónsson: Kort oversigt over islandske gårdnavne. Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger, 1911, Nr. 4, p. 249). Ved Siden heraf har Betydningen af -stad efter en for Jordbundsbetegnelser gældende aftagende Størrelses Lov ændret sig fra Landsby til Enkeltgaard. Det er sandsynligvis i Tilknytning hertil, at Ordet »Sted« i Folkemaal almindeligt bruges = »mindre Landejendom« (C. Molbech; H. F. Feilberg). Den fællesdanske Betydning af Ordet svarer derimod nærmere til Landsbyerne med Navn paa -sted, der sikkert i deres Oprindelse har været en Art Kulturcentrer. Som Helhed er -sted vistnok blandt de ældste af Navne-

typerne, alligevel har den uden Tvivl haft en lang Produktionstid nok til, at alle Bebyggelser med dette Artsord lader sig indpasse paa en fra Torsted—Tisted nedstigende, efter genealogiske Principper udspaltet Linie.

Som Følge af den høje Ælde og store Fornemhed har »Sted« ikke i sit Betydningsindhold noget der minder om »Landsby«. Herved adskiller det sig tilsyneladende fra det ligeledes fra Tor-Ti nedstammende -torp, men dette beror paa sidstnævntes længere Produktionstid, som har medført, at det overlevede alle andre Endelser og derved i den fælles, almindelige Sprogbrug fik den Betydning: »Udflytter fra en anden By«, som alle Endelsegrupper under deres Tilblivelse faktisk hele Tiden har haft, men vel at mærke: hver kun indenfor sin egen Gruppe. Det er dog muligt, at -torp er opstaaet noget senere end -stad, idet Torstrup (-Tistrup) i Modsætning til Torsted (-Tisted) ligger Øst for den paagældende Storstensgrav og altsaa i Betragtning af den Retning, i hvilken Megalithicum har bredt sig, maa være en sekundær Foreteelse i Forhold til Jættestuen. »Torp« betyder vel derfor oprindeligt den Flok Mennesker, der var fælles om og byggede Stengraven; -torp bliver da her det ældste sproglige Minde om den Slægtkultus, der sammen med Dødedyrkelsen antages at være Motivet til Opførelsen af Stenkammergravene (Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, p. 164).

Næst efter selve Ordet »By« er -stad og -torp de mest udpræget bebyggelsesbetegnende blandt Endelsetyperne. Foruden ved deres Talstyrke adskiller de sig fra -høj ved ikke at have noget naturbeskrivende eller sakralt ved sig. De procentvis yderst faa Gudenavne, der forekommer som Forled, har derfor paa Grund af de Steenstrup'ske Uniformeringstendenser haft vanskeligt ved at blive accepteret som saadanne, til Trods for det sprogligt ulastelige Klædebon, hvori de fremtraadte. Dr. Marius Kristensen, der paa flere væsentlige Punkter har modificeret Prof. Steenstrups stive Systematik, erklærer dog om Thorstrup og Tistrup, at »vi vist må antage, at forleddet er et hedensk gudenavn, hvad der er meget sjældent ved -torp-navne« (»Bebyggelsesnavne fra ældre tid i Ribe amt.« Ribe Amts Aarbog 1935 (8. Bd, 3. H.), p. 592).

I Modsætning til Torsted og Torstrup har Torsager (Sogneby paa Djursland) aldrig haft Vanskeligheder ved at opnaa Forbindelse med Gudenavnet. Selv Johs. Steenstrup erklærer -ager modtagelig for Gudenavn som Forled, men Motiveringen herfor: at Ordet som Led af Stednavne har haft en mere omfattende Betydning, end det har i Nutiden (Hist. Tidskr. VI, 6, 639), kunde lige saa godt anvendes paa de egentlige Bebyggelsesnavne. Fælles for Torsted og Torsager er en udpræget stedlig Tilknytning til Dysser og Jættestuer; Torsager ligger i Nordkanten af en mægtig Klynge Storstensgrave. Men her er ikke noget Naboskab til Ti-r. Herved bekræftes det, at Gudenavnet Tor var specielt knyttet til den Skik at bygge Stenkamre for de døde. Ti-r, den blandt Indogermanerne mest udbredte af de nordiske Guder, bliver derved uvilkaarligt henvist til det syd- og vestjyske Enkeltgravsfolk, som almindeligt sættes i Forbindelse med den tidligste Optræden af indogermanske Folk her i Landet (Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, p. 235, 319). Det formodes, at dette Folk har overvældet Dyssebyggerne (p. 233, 267—68, 279), og dette kunde da være Grunden til, at de omtalte vestjyske Megalithkolonier er blevet standset i Væksten.

Det er derfor muligt, at -stad ikke er særlig knyttet til Megalithicum, men først er kommet til senere ved en Art modus vivendi mellem de to Folk, saa at der i hvert Fald i Tyland har været en Udligning. Den ved -stad indicerede Overgang til fast Bosættelse skulde da gælde Enkeltgravsfolkene, der antages at være indvandret her til Landet (sst. p. 229). »Stad« vilde da være et Udtryk for Enkeltgravsfolkenes Erhvervsliv, hvor Agerbruget stod langt tilbage (p. 232), medens Kvægholdet spillede en mere fremtrædende Rolle (p. 311—12), hvormed kan sammenholdes det etymologiske Slægtskab mellem Ordene »Stad« og »Stald«.

Der er dog næppe nogen Tvivl om, at det teknisk dygtige Megalithfolk har haft en væsentlig Andel i den i Vestjylland opstaaede -stad-Kultur. Imidlertid sættes Megalithicum i nøje Forbindelse med Agerbruget, men selve Ordet Ager og en dermed sammenhørende Frugtbarhedsguddom Njord: Nerthus (jfr. Verbet »age«) synes det at have modtaget fra en Agerbrugskultur, der allerede før Dysse-

tid fandtes her i Landet, især i dets østlige Dele, og som muligt er indsivet udefra, fra Syd eller Sydøst (p. 143, 312). Af de 7 Bopladser, der i Danmark er paatruffet efter disse tidligste Agerdyrkere, findes de to i Jylland, begge i Randers Amt (p. 154, Kort p. 152), og nogenlunde midt imellem disse forekommer Sognenavnet Nørager, hvis ældste Navneformer ($^{18}/_{1}$ 1338 Næragær, $^{22}/_{2}$ 1356 og $^{2}/_{8}$ 1344 Nærakær (Kr. Erslev: Danmarks Breve fra Middelalderen)) peger i Retning af (en Tydning af) Gudenavnet Njord. En Bestyrkelse heraf giver det omtrentlige Naboskab med Torsager. Det ligger nær at sætte -ager i Forbindelse med dette ældste Agerbrug, med hvilket ogsaa Guden Njord passer særdeles vel. Den for Tor og Njord fælles Endelse -ager kan da opfattes som Beseglingen paa en gensidig Kulturpaavirkning mellem Stenkammergravskikken og Agerbruget.

Resultatet af denne Sammenslutning fremtræder tydeligst Øst for Kattegat, hvor -ager forekommer hyppigt i Bebyggelsesnavne, som antages at have bredt sig mod Syd fra Mellem-Sverige (Jöran Sahlgren: Hälsingborgstraktens ortnamn, p. 133). Hertil er ogsaa en Del af Jættestuefolket naaet (Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I, p. 268, 284—86). Midt i Vester-Götland findes samlet o. 240 Jættestuer, omtrent $^{2}/_{3}$ af samtlige Sveriges Storstensgrave. »De er det stengravbyggende Agerbrugsfolks yderste Forpost mod Øst« (p. 257). I Nordvestsiden af denne Koloni, umiddelbart Nord for Falköping, forekommer Sognenavnet Friggeråker, hvis Forled Gudindenavnet Frigg almindeligt identificeres med Freya, i Mytologien Datter af Njord (Hugo Jungner: Gudinnan Frigg och Als Härad, p. 135). Dette Gudenavns Forekomst i samme topografiske Stilling (Nordvestsiden) til Hovedparten af de svenske Jættestuer som Tor og Njord til vigtige Grupper af de fynske og jyske Storstensgrave synes ikke at kunne bero paa nogen Tilfældighed og maa derfor forklares ved en kultur- og bebyggelseshistorisk Forbindelse dels mellem disse Guddomme indbyrdes — understreget ved den fælles Sammensætning med Efterleddet -ager —, dels mellem Guderne, hver paa sit Sted, og Skikken at bygge Stenkamre for de døde. Naar denne Forbindelse kun paa Fyn har formaaet at skaffe sig Udtryk i et Efterled

(-høj i Næraa), som kan formodes at have svaret til den Omhu for de afdøde Forfædre, der er Gravskikkens religiøse Baggrund, saa hænger det vel sammen med, at Megalithicum først her har naaet at absorbere de fremmede Kulturindflydelser, det under sin Udbredelse mod Øst har mødt.

C. Gudenavne som Stednavneled.

Hvad der har bidraget til Anerkendelsen af disse Navne som teofore er foruden Sprogformen, der næppe tillader nogen anden Tydning, uden Tvivl ogsaa det topografiske Synspunkt, at der optræder flere af de mest prominente Medlemmer af den nordiske Gudekreds i Nærheden af hinanden. Dette Hensyn har været et af de mest tungtvejende ved Eftersporingen efter Minder om den hedenske Gudsdyrkelse i Norden, der har indtaget en fremtrædende Plads indenfor den systematiske Stednavneforskning lige fra dennes første Begyndelse. N. M. Petersen fremfører saaledes »Undersøgelsen om asalærens udbredelse i Norden« som det »vigtigste og interessanteste« blandt Eksempler paa »den anvendelse, der kan og må göres af de i sig selv törre og, som det ved første öjekast synes, ufrugtbare lingvistiske undersøgelser«. (Samlede Afhandlinger I, p. 183).

I dette Øjemed finder han med Udgangspunkt i den efter Odin opkaldte fynske Hovedstad Navnene paa de mere kendte af Aserne gemte i de omkring Odense liggende Byer: Aserne i Herredsbyen Aasum, Frej i Frørup og Fravde, Balder i Beldringe, Thor i Taarup og Torslund o. s. v. »Det bevisende ligger ikke her i ett eller andet navn, men fortrinlig i den hele samling; det enkelte navn kunde være tilfældigt, den hele samling kan umuligen være det« (anf. St. p. 187).

Medens der ved Bevisførelsen for Asernes Dyrkelse her i Danmark var en vis Ligevægt mellem Mytologien og Stednavnene, falder de sidstnævnte saa temmelig igennem ved Paavisningen af Asernes Ankomst til Landet, som af N. M. Petersen i Tilslutning til Snorre antages at være foregaaet ved Vandring fra Frankerne til Saksерne og derfra videre gennem Jylland til Øerne. Som Støtte herfor anføres kun ganske enkelte Navne: Aastrup, Vonsbæk og Vonsild samt

Torø som Spor efter Overfarten til Fyn. Men bortset fra at ingen af disse Navne ved deres Beliggenhed peger mod Tyskland, saa bevidner de jo kun de indeholdte Gudenavnes og dertil svarende Guders Dyrkelse paa Stedet, ikke noget om denne Gudsdyrkelses Udbredelse i den ene eller den anden Retning. De teofore Stednavne er her betragtede udelukkende som Illustration til de skriftlige Beretninger om Gudetro i Hedenold, ikke studerede som selvstændige Kilder til Kundskab om Oldtidens Religion.

En lige saa beskeden Rolle kom Gudenavnene til at spille under Stednavneforskningens senere Udvikling i Retning af metodisk Selvstændighed. Den første Betingelse var her en Gruppering af Navnestoffet, der inddelte dette efter de enklest mulige Principper, og man var ad denne Vej naaet til Hovedsynspunktet: Personbetegnelse eller Naturbetegnelse. Gudenavnene kunde ikke indordnes i nogen af disse Kategorier; reelt stod de vel Naturen nærmest, men formelt havde de mest Lighed med Personnavnene, i hvilke de ofte indgaar som Grundbestanddel, og med hvilke de tillige havde det fælles, at de kun kan bruges som Bestemmelsesord i Stednavne. De blev derfor nærmest betragtede som et Affaldsprodukt fra Personnavnestudiet, der snart kom til at udgøre en vigtig Side af Stednavneundersøgelsen. Ud fra dette Synspunkt er en samlet Behandling af de teofore Stednavne i hvert af de nordiske Riger foretaget henholdsvis for Norges Vedkommende af M. Arnesen (Minder om hedensk Gudedyrkelse i vore Stednavne, 1866), for Sveriges af M. F. Lundgren (Språklige indtyg om hednisk gudetro, 1878) og for Danmarks af Dr. O. Nielsen (Spor af den hedenske Gudsdyrkelse. Blandinger I, p. 257, (1886)).

Selv denne beskedne Position i Forhold til Personnavnene maatte Gudenavnene opgive paa det næste Stadium af Forskningen. Steenstrups tidligere omtalte stærke Hævdelse af Navnetypernes Ensartethed, særlig med Hensyn til Bestemmelsesord, gik navnlig ud over Guderne, der paa Grund af deres Faatallighed ganske blev forment Adgang til de egentlige Bebyggelsesnavne-Endelser, der næsten allesammen forbandtes med Personnavne. Til Gengæld oprettede Steenstrup en særlig Endelseklasse, bestaaende af Helligdomsbetegnelser: -vi, -hov og -harg (Hist. Tidsskr. 6, VI, 368), hvor Gudenavne var

selvskrevne og absolut foretrukne som Forled, og som trods sin Lidenhed blev sidestillet med de to i Forvejen bestaaende Hovedafdelinger: Bebyggelses- og Naturnavne. Dette var til Skade for anerkendte førende Gudeskikkelser som de omtalte Thor og Ti-r, der navnlig forekommer her i Danmark, hvorimod det begunstigede de i religiøs Henseende som Regel mere tvivlsomme Væsener, der optræder i Sammensætning med -vi o. lign. Da dette Efterled navnlig findes i Sverige, har Litteraturen over sakrale Stedminder blomstret kraftigst i dette Land. Paa Grund af Navnestoffets sprogligt set dunkle Karakter, har Undersøgelserne — især i Begyndelsen — været overvejende etymologiserende, hvilket dog ikke har hindret en dybtgaaende Paavirkning fra Steenstrups i og for sig usproglige Teorier.

Dette kan iagttages særdeles tydeligt ved Behandlingen af det skaanske Herredsnavn Luggude og en Del med dette beslægtede øst-svenske Navne. Luggude er sammen med Sognenavnet Ludgo(vi) i Södermanland i M. F. Lundgrens ovennævnte Arbejde (p. 12) tolket som liuþguþi, snarest = »Folketempelforstander«. Denne Opfattelse følges i det væsentlige i lang Tid af de sprogvidenskabelige Autoriteter: Söderwall: »Ordbok öfver svenska medeltidsspråket«; A. Noreen: »Spridda studier 3 (1913), p. 104; endvidere Axel Kock: Svensk ljudhistoria 2 (1909), p. 55. Sidstnævnte skifter imidlertid snart efter Standpunkt, idet han i 1911 (Sv. ljudhist. 2, p. 331) af Hensyn til Endelsen -vi tolker Ludgo som Folkeguderne(s Helligdom), medens Luggude forklares paa den sædvanlige Maade.

Ræsonnementet, at der foran -vi skulde en Gudebenævnelse, fik kraftig Støtte hos Jöran Sahlgren (Namn och Bygd, 1918, p. 28 ff.), der imidlertid forkastede Tydningen »Folkeguder« som et Begreb, der ikke eksisterede hos de nordiske Folk, men kun var kendt som Oversættelse af det latinske »dii publici«. I Stedet for liuth- = »Folk-« tolker han første Led som luth- »ett verbalsubst. på svagstadiet av ett germanskt starkt verb med betydelsen »växa«« (sst. p. 32). Det jævnføres med det danske »laadden« = haarbevokset, men har oprindelig betegnet Bevoksning i Almindelighed. Andet Led i Navnet er -gudha = Gudinde, og Ludhgudha bliver derved Navnet paa en Frugtbarhedsgudinde, muligt et omskrivende »noanamn« for Nerthus.

Dette Gudindenavn formodes ogsaa at ligge til Grund for det skaanske Herredsnavn Luggude, under Hensyn til at Herredet grænser til Onsjø Herred, hvis Navn ligeledes oprindeligt bestod af et usammensat Gudenavn (Odin).

Sahlgren bandlyser saa kraftigt og konsekvent alle Personbetegnelser som Forled til -vi, at han tyder Sognenavnet Loknevi (i Kalmar län; 1378 Lodkonuvi) paa samme Maade som de ovennævnte Stednavne (sst. p. 33). -kona bliver derved ophøjet til Betydningen Gudinde; ikke Præstekone eller Præstinde, saaledes som Ordet tydes af Hellquist ved Behandlingen af samme Stednavn (Svenska sjönamn I, p. 660).

Paa Grund af det skarpe Skel, der blev sat mellem Menneskene og Guderne ved Tydningen af Forleddene til -vi, nærmede de sidstnævnte sig uvilkaarligt den anden Hovedgruppe af Stednavneforled: Naturordene. Men da disse som Led af Stedsbenævnelser lettest lod sig tyde i Retning af Plantevækst o. lign., stod de mere periferiske Gudeskikkelser i Fare for at blive overgroede af den Vækstart, de havde Navnefællesskab med, idet -vi her var særlig udsat for at blive reduceret til et oprindeligt -with. Dette blev Tilfældet med den som Odins Elskerinde bekendte, vestnordiske Rindr, hos Saxo latiniseret til Rinda, der i en konstrueret østgøtisk Form Vrind af Erik Brate blev sammenstillet med Forleddet i Stednavnet Vrinnevid (1413 Wrindawi) (Arkiv för Nord. Filologi 1913, p. 109 ff.). Paa dette Grundlag byggedes der videre af Oskar Lundberg (Den heliga murgrönan. Till ortnamnet Vrindavi. »Namn och Bygd« 1913, p. 49 ff.), der sætter Rindr i Forbindelse med et gutnisk Dialektord rind = Vedbend, hvilket han antager er primært i Forhold til Gudindenavnet. Dette skulde da bogstaveligt være vokset op af Jorden; dets Udformning til Gudeskikkelse antages at være sket under Indflydelse af Frugtbarhedsriter.

Denne Tydning af Navnet Vrindavi har været almindeligt accepteret, bl. a. af E. Hellquist i »Svensk etymologisk ordbok«. Ikke desto mindre har J. Sahlgren indrangeret dette Navn blandt mange andre under »Oäkta vi-namn.« (Namn och Bygd« 1923, p. 125—27), og han tolker det som »skogen, där murgröna växer« (-viþi = Skov).

Denne Opfattelse har han fastholdt overfor Arthur Nordéns Forsøg paa at underbygge Navnets formodede Hellighed ved Paavisning af Helleristninger og i Klippeafsatser indhuggede »skålgropar«, der tydes som Minder om en Frugtbarhedskult (Den heliga murgrönans offerställe. Ett bidrag till frågan om vi-namnens äkthetsbevis. »Sydsvenska Ortnamnssällskapets Årsskrift« 1925, p. 40—46).

Naar Vrind ikke rigtig har kunnet holde Stillingen som Gudenavn, var Hovedgrunden uden Tvivl den, at det kun fandtes i et enkelt Stednavn. Et andet, væsensbeslægtet Navneled har i Kraft af sin større Udbredelse udfoldet adskillig større Levedygtighed. Det er Hærn-, der som Forled i to upplandske Stednavne Hærnavi, tidligst er blevet paavist af H. Hildebrand (Sveriges medeltid III, 1 (1899), p. 6) som formodet Vidnesbyrd om hedensk Gudsdyrkelse. Den etymologiske Identificering af Forleddet, som Hildebrand ikke havde indladt sig paa, blev tidligst forsøgt af Magnus Olsen (Hærnavi. En gammel svensk og norsk Gudinde. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1908, Nr. 6), der satte det i Forbindelse med et i Snorres Edda forekommende Binavn for Freja: Hǫrn. Fra den nordiske Mytologi føres Forbindelsen videre til den græske, idet Hǫrn etymologisk sammenstilles med græsk Kronos, med hvem hun har Betydningen: »den der frembringer, skaber, fører frem til Modenhed« fælles (p. 18). Hǫrn bliver derved beslægtet baade med Frugtbarheden og med Himmellyset.

Den i Hærnavi formodet indeholdte Guddom fik adskilligt nærmere Tilknytning til den nordiske Jordbund ved en Forklaring, der blev fremsat i et Skrift »Härnevi« (Uppsala 1912) med to Forfattere: I. Oskar Lundberg: Härnevi och därmed sammanhängande ortnamn. Om nordisk fruktbarhetskult. II. Hans Sperber: Härnevi. Vermutungen über die Etymologie von aschw. Hærn, aisl. Hørn. Denne Behandling, der bygger paa et forøget Antal Forekomster af Navnet, gaar ud fra Vanskeligheden ved at forene svensk Hærn med vestnord. Hǫrn. I Stedet forbinder Sperber det med islandsk hǫrr »Lin, Hør«; af et dertil svarende Adjektiv er der ved Substantivering dannet Navnet Hørn, der oprindeligt betegnede et Frugtbarhedsvæsen dannet af Hør, derefter Vækstgudinde mere i Almin-

delighed. Navnet og dets Udvikling belyses ved Henvisning til forskellige Høstskikke, der navnlig er behandlet af Mannhardt, især i »Mytologische Forschungen«.

I et mere drastisk Forhold til Frugtbarheden stiller Gudm. Schütte Gudinden Hærn, hvis Navn han finder som Forled i Herreds- og Sognenavnet Hindborg i Salling (Kong Valdemars Jordebog: Hærnburghæreth) og sætter i Forbindelse med tysk harn »Urin« (Our Forefathers, the Gothonic Nations, I (1929), p. 224. Hjemligt Hedenskab (1919), p. 135).

En Tolkning af Forleddet i Hærnevi, der er principielt forskellig fra de ovenfor omtalte, er foreslaaet af Hj. Lindroth (Härnevi. Ett bidrag til frågan om beröringen mellem svensk och finsk mytologi. »Namn och Bygd« 1915, p. 57 ff.), der helt bryder med Frugtbarhedsteorien. I formel Henseende gaar han ud fra, at H- i Navnet er en senere Tilføjelse, og at Forleddet altsaa egentlig var et Ærna-. Etymologien dertil finder han ikke i nordisk, men i finsk Mytologi, nemlig i et Ord »Aarni(o)«, Navnet paa en Dæmon, der vaager over nedgravede Skatte. Dette illustreres ved et Broncealders Depotfund fra Härnevi Præstegaard i Torstuna Herred, hvorved Oldsagerne træder i Stedet for Plantevæksten som Gudesymbol. Svarende hertil har det menneskelige Sjæleliv afløst Naturlivet som Baggrund for Gudeskikkelsens Opstaaen, idet »Aarni« antages at have udviklet sig af Dyrkelsen af Forfædrenes Aander. Troen paa dette Væsen formodes at være laant fra Nordisk til Finsk i Broncealderen og derfra videre til Lappisk.

Ved denne Tydning er den i forrige Aarhundrede nærede Formodning om oprindeligt ikke-germanske Beboere ogsaa i sydligere Dele af Skandinavien til en vis Grad genoplivet, og samme Tankegang var allerede udviklet i et tidligere Arbejde af Lindroth »En nordisk gudagestalt i ny belysning genom ortnamnen« (Antikvarisk Tidsskrift för Sverige. Del. 20, Nr. 4 (1914)). Lindroth bekender sig endnu her (p. 10) til den Trossætning, som han i »Härnevi« (p. 90) saa smaat giver Slip paa: at -vi (samt -harg og -lunda) altid har et virkeligt Gudenavn som Forled. Ud fra dette Princip finder han den norrøne Gud Skade i den formentlig feminiserede

Form Skädja, der ofte forekommer sammensat med -vi (og andre sakrale Endelser) i Sverige og det sydøstlige Norge. Imellem Skade: Skädja og den mandlige Gud Ull, der ogsaa indgaar i mange -vi-Navne, paavises dels en vis geografisk Tilknytning gennem Stednavnene, dels et mytologisk Slægtskab, der viser hen mod koldere Himmelstrøg og mod finsk-lappisk Kultur. Dette fælles Særpræg understreges ved, at begge Guderne, og kun disse i Stednavne, forekommer i Nærheden af Navne med Forleddet Finn-, der forklares som Stammebetegnelse for et ikke-germansk — snarest finsk-ugrisk — Folk, hos hvem Ull og Skade: Skädja har fundet Dyrkelse og Tro, efter at det var gaaet tilbage for dem hos de germanske Nordboer, hvis Hovedguder de oprindeligt havde været.

En lignende Konstellation: mandlig-kvindelig Guddom, oftest med -vi (eller et andet sakralt Ord) som fælles Efterled, har som Studieobjekt været et karakteristisk Træk ved alle de ovenfor refererede Undersøgelser. Ligesom i den sidstnævnte Monografi er det som Regel Ull, der er den førende blandt de mandlige Guder; hos Sahlgren byggedes Tydningen af »Ludhgudha« dog navnlig paa topografisk Naboskab med den i den norrøne Mytologi langt mere fremtrædende Odin. I Sammenhæng hermed fremsætter denne Forfatter sin Opfattelse af det principielle Forhold mellem disse to Gudenavne, hvis tidligste Forekomst i Stednavne formodes at være de to førnævnte skaanske Herredsnavne. »Dessa båda häradsnamn äro troligen de äldsta språkliga minnen vi äga av striden mellan den gamla fredliga fruktbarhetskulten och den nya krigiska Odenskulten« (»Namn och Bygd«, 1918, p. 39—40). Denne religiøse Forskydning dateres ved Hjælp af arkæologiske Fund til o. 400—600 e. Kr., og den jævnføres med Magnus Olsens Fremstilling af det formodet religionshistoriske Forhold mellem Njǫrd og Ti-r paa Tysnesøen ved Hardangerfjorden i Skriftet: »Det gamle norske ønavn Njarðarlǫg« (Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1905, Nr. 5).

Mere generelt er Forholdet mellem mandlige og kvindelige Guddomme opfattet af Axel Olrik, der har udtalt sig herom i Forbindelse med Behandlingen af Sagnet om Gefion og Sjællands Udpløjning.

Det hedder her summarisk: »problemet bør løses ud fra det synspunkt, at der var mange stedlige kvindelige guddomme, og færre (men alment dyrkede) mandlige« (Danske Studier, 1910, p. 25). For de kvindelige Guddomme lægges dog Nerthus til Grund som en Art Generalnævner: »Sjællands fattigdom paa Nerthus-navne svarer til, at andre gudinder optræder. Østsjælland har Gefion; Sydsjælland har Idun, knyttet til Ithænø (nu Enø) i Susaaens munding« (sst. p. 23). Den hertil svarende mandlige Gud er Thor: »Geffnøwe ligger tæt ved Thorøwe, ligesom Ithænø i nærheden af Thorø« (p. 25).

Den Vægt, som ogsaa Olrik lægger paa den kultiske Forbindelse mellem mandlige og kvindelige Guddomme, opfattes i Lyset af »det fra de fleste ariske mytologier velkendte ægteskab mellem himmelguden og den jordiske frugtbarhedsgudinde« (sst. p. 25). Naar den sidstnævnte træder saa stærkt i Forgrunden i Olriks Undersøgelser, er det ikke, som ved de refererede svenske Studier over tilsvarende Emner, for den sproglige Tydnings Skyld, men fordi den kvindelige Guddom som Repræsentant for det særlig jordiske Element i den hedenske Religion antages at være et i Sammenligning med den mandlige mere umiddelbart Udtryk for selve det folkelig-religiøse Kulturliv, der har nedfældet sig i sakrale Stedminder. Disse Minder er for Olrik ikke begrænsede til Navne paa -vi eller andre specielle Helligdomsbetegnelser; den kvindelige Guddomskraft er ikke afhængig af Centralhelligdomme, men er knyttet til selve Jordbunden. Gudindenavnet forbindes derfor med almindelige Naturord, fortrinsvis saadanne som lader sig bringe i Samklang med Skildringen hos Tacitus af Nerthus-Dyrkelsen paa »en Ø i Oceanet«, som Olrik associerer med Navnet Ithænø (sst. p. 23).

Minder om Gudsdyrkelse af denne Art er dog for Olrik ikke begrænset til de Steder, hvor Gudindens Navn er direkte overleveret, men kan paavises mere eller mindre tydeligt næsten overalt. Kultiske Stednavne er nemlig ikke blot saadanne, der indeholder et Gudenavn, men alle der paa en eller anden Maade belyser Egnens hedenske Religion og Kultur; i Forhold hertil er de kvindelige Guddomme noget sekundært, der skifter fra Tid til Tid og fra Sted til Sted. »Stedet var i sig selv helligdommen, og den skiftende tilvækst eller afgang i

guddomme kunde gaa for sig uden at sætte større mærke i dens benævnelser og skikke.« (Danske Studier, 1911, p. 13).

I denne Omskiftelighed finder Olrik dog ved Hjælp af Stednavne en sproglig Traad, der med Udgangspunkt i Navnet Gefion ikke alene fører bag om de individuelle Gudeskikkelser, men helt tilbage til selve Religionens Udspring, der falder sammen med den tidligste Bosættelse paa Stedet; samtidig føres vi fra Sjælland over til det vestlige Jylland. Her findes (i Sevel Sogn, Ginding Herred) et Stednavn »æ Gjæw«, som Olrik sætter i Forbindelse med Verbet »give« — som ogsaa Navnet Gefion afledes af — og som han behandler i Sammenhæng med andre stedlige Navne: Harild, Hellesø, Lundene o. fl. under Titlen »En Oldtidshelligdom« (Danske Studier, 1911, p. 1—15). »Gjæw« antages at være det oprindelige Navn paa Søen, som nu hedder Hellesø, og hvis tidligste Benævnelse dannedes, med særligt Hensyn til Vandets Fiskerigdom, af de Mennesker, der engang i Stenalderen slog sig ned paa Stedet. Navnet »æ Gjæw« rummede lige saa vel Menneskenes Indstilling over for Naturen som Naturgenstanden selv, og gav derved Udtryk for noget saa centralt ved Religionen, at det i Tidens Løb kunde udvikle sig til et selvstændigt Gudevæsen. Ombytningen med det sammensatte »Hellesø« indebærer en Differentiering og Spaltning mellem Begreberne: Kultur (Religion) og Natur. »»Gæwn« og »Hellesø« spænder da tilsammen over søens gamle rolle: den naturfyldte rigdom og dens betydning som disse egnes store dyrkelsessted« (p. 12—13).

Konsekvensen af den formodede Gudsdyrkelse i fri Natur maatte være, at den ene særprægede Naturformation lige saa vel som den anden kunde være Genstand eller i det mindste Skueplads for hedensk Religionsøvelse. Denne Konsekvens er til en vis Grad draget af Gudm. Schütte, der har fortsat Axel Olriks Arbejde med at belyse den særlig danske Oldtidsreligion med endnu stærkere Fremhæven af dennes nationale Selvstændighed. Den udstrakte Anvendelse, der herunder gøres af Stednavnene, er dog væsentligst indirekte, nemlig som Illustration til den litterære (og mundtlige) Overlevering. Denne er for Dr. Schüttes Religionsforskning Udgangspunktet, og som Erstatning for den norrøne Mytologi, hvis hidtil antagne Gyldighed ogsaa for

Danmark (og Sverige) han i Teorien fornægter, vender han sig til de klassiske Forfatteres Beretninger om galliske og germanske Religionsforhold, ud fra hvilke han tyder de særlig danske.

En Hovedrolle spiller her Ofringerne, dels fordi de ved deres Blodighed gjorde et stærkt Indtryk paa fremmede i Samtiden, dels ogsaa fordi mange af de pragtfulde Oldsager (Guldhornene, Gundestrupkarret, Dejbjærgvognene o. fl.) lader sig tyde som Offergenstande, og det er denne Side af det danske Hedenskab, Schütte særlig gransker. Han begynder med intet mindre end selve Guderne, idet han, byggende paa den engelske Forsker J. G. Frazer, hævder, at der ogsaa i Norden har fundet Gudedræbning Sted (Odin, Balder) som Led af et rituelt System (Skivebogen, 1915, 34 ff.; Samlaren, 1915; Tilskueren Maj, 1911; »Vor mytiske Kongerække«. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 105, 1917). I »Offerpladser i Overlevering og Stedminder« (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 112, 1918) indtages Førstepladsen af Oldfund, først og fremmest de ovennævnte, men tillige Folkevandringstidens Mosefund, der tjener til at tidsfæste de nær derved liggende Stednavne. Disse medinddrages let under de hedenske Minder, saa meget mere som mange af dem indeholder Gudenavne eller andre sakrale Led. Dette faar videre Konsekvenser, idet der anføres som Kriterium for Offerplads: »Analogi fra det foreliggende Navneleds Brug i fast Forbindelse andetsteds« (p. 50), f. Eks. Skede-, der bl. a. omfatter det ovenfor refererede, af Lindroth behandlede Skedevi. Ogsaa selvstændigt opfattes Stednavnene som Vidnesbyrd om hedensk Offerplads, nemlig hvis de indeholder Gudenavne eller sakrale Elementer som »Vi« og »Hellig« samt »Val«, uden at det undersøges, om dette Navneled overalt er af samme Oprindelse. Gudm. Schütte benytter her Lejligheden til at tage Afstand fra »de af Steenstrup opstillede Normallove« (p. 49). »Forskningen kan ikke for alle Tider blive staaende ved den Sætning, at Gudenavne i sakral Brug kun foreligger i saa iøjnefaldende Tilfælde som Odinsvi, Thorslunde o. s. v. . . . Der findes Forhold som man i 1896 slet ikke regnede med . . . . Et saadant Forhold er f. Eks. det sakrale Navneskjul, der følger af Frygten for at tage Guddommens Navn forfængeligt«.

En mere selvstændig Idé af Schütte er det at saa at sige lade hele det samlede, udstrakte Terræn deltage i Ofringen ved at knytte denne til de geografiske Højdepunkter, der behersker den videste Horisont. Her er dog sakrale Stednavne ubetinget nødvendige som Bekræftelse, og heller ikke her kommer Schütte uden om den norrøne Mytologis Guder. Det er dog kun enkelte af disse, der rigtig egner sig for disse Horisont-Helligdomme, først og fremmest Lys- og Himmelguden Ti-r, samt den formodet væsensbeslægtede Ull. Men foruden disse egentlige, litterært afhjemlede Gudenavne tolkes som sakrale Lysmagter alle dermed betydningsbeslægtede Navneled som: Dag, Himmel, Sol o. fl., der ofte forbindes med -bjærg som Efterled.

Højdehelligdommene maa tænkes at have været religiøse Centrer for et vist geografisk Omraade paa samme Maade som Navne med -vi eller anden Helligdomsbetegnelse som Efterled, og tilsammenlagt danner de derfor en Art gejstlig Organisation af Landet. En saadan findes dog mere udtalt i Herrederne (og Syslerne), hvis Centrer (og til Dels ogsaa Grænser) af Schütte antages at have været Sæde for Ofringer. Herredsnavnene bliver i Kraft heraf sakrale, og her er da et Omraade, hvor Stednavnes Hellighed er uafhængig af den vestnordiske Mytologi. Et ydre Tegn paa Helligheden, der tillige forener disse højst forskelligartede Navne, af hvilke kun faa indeholder et Forled, som forekommer mere end een Gang, er den foransatte Navnestav H-. Denne findes dog — bortset fra det nordvestlige Jylland — ikke i alle Herredsnavne, men gennemgaaende kun i hvert tredie. Den Trediedel Navne, der har H-Staven, findes nogenlunde jævnt fordelt geografisk mellem de øvrige og tænkes vel at besidde en større Fornemhed end disse.

Foruden som sakrale Højdepunkter mellem Herredsnavnene virker H-Staven ved sin Fordeling over hele Danmark, heri indbefattet Halland og Nordvest-Skaane, som et nationalt Samlingsmærke og bidrager herved til den Kontakt mellem Oldtidsreligion og Statsdannelse, som var Grundtanken i Skriftet »Vor mytiske Kongerække«. Dette uddybes derved, at Schütte som Begrundelse for, »at en monoton Forkærlighed for Navnestaven H synes at præge Skjoldungtidens danske Hedningkultur« (Offerpladser, p. 60), finder dette H- i alle

vigtigere Navne: i Navnene paa de hellige Offerdyr, særlig dem der ifølge Thietmar af Merseburg ofredes ved Lejre, i Personnavne fra Skjoldung-Sagnene, samt i »episke Skjoldung-Stednavne saasom Hleiðrar, Heorot, Hróiskelda og Hringstaðr« (sst. p. 61). Det samlede Stednavneforraad i Lejrekrøniken tydes som Helligdomsnavne ud fra den Betragtning, at Grundpræget i Danmarks Oldsagn er »ikke historisk-episk, men sakralt« (sst. p. 55).

I sit næste Arbejde »Hjemligt Hedenskab i almenfattelig Fremstilling« (1919) har Gudm. Schütte fastholdt disse Grundsynspunkter, men har samtidigt stærkt udvidet og underbygget dem i folkelig Retning ved Materiale fra Sakse og Folkeviserne, samt E. T. Kristensens Sagnstof, der altsammen udlægges mytologisk. I samme Omfang udvides Mængden af det medinddragne Stednavnemateriale, derved at Begivenheder stedfæstes og sagnagtige Skikkelser identificeres ved Stednavne eller Stednavneled, med hvilke de associeres i Kraft af en mere eller mindre dybtgaaende sproglig Lighed, saaledes »at det snart sagt bliver vanskeligt for et Stednavn, der ikke bærer altfor tydelige Spor af kristelig eller moderne kulturel Oprindelse, at undgaa Forfatterens Mistanke for at skjule over »Hjemligt Hedenskab«. (V. Brøndal i »Stednavnestudiet før og nu«, p. 21. Særtryk af »Frederiksborg Amt« 1919).

Axel Olriks og Gudm. Schüttes Undersøgelser over Danmarks førkristelige Religion og Kultur paa Grundlag af hjemligt Kildestof er ført videre af Svend Aakjær, under Forskydning af Hovedvægten fra Sagnhistorie til en indgaaende sproglig og lokalhistorisk Undersøgelse af Stednavnemateriale. Aakjær har navnlig behandlet Stednavnene i de Egne, hvis Forhistorie ogsaa Schütte har beskæftiget sig med, nemlig det midtjyske Salling Syssel, særlig Fjends Herred (Bidrag til en Undersøgelse af Stednavnene i Fjends Hrd. (Skivebogen 1914, p. 1—39); Spredte Træk af Fjends Herreds Saga (sst. 1916, p. 61—116). Paa Linie med G. Schüttes Højdehelligdomme ligger »Det hedenske Alsbjærg i Børsting« (Vrove Sogn, Fjends Herred), hvis Hellighed søges dokumenteret dels etymologisk (af Gotisk *alhs* »Helligdom«), dels ved Jævnførelse med andre Navne paa -bjærg: Skinbjærg, Lysbjærg o. fl. (Skivebogen 1923, p. 134—43).

I Svend Aakjærs Stednavnestudier er Rigshistorien og Samfundsorganisationens Udvikling dog ikke blevet forbigaaet. Den rent sagnhistoriske Belysning formodes underbygget ved Navnetypen -lev, i hvis Forled der paapeges hyppigt genkommende Titler paa kongelige Ombudsmænd som Vidnesbyrd om et veludviklet Kongedømme, der støttede sig til en kraftig Overklasse (»Jarl, Aar og Lev-Mand«. Festskrift til Vilh. Andersen (1934), p. 320—28; endvidere: Art. »Landsby« i Salmonsens Konversationsleksikon 2. Udg.; »Frem« A Bd. 1, p. 411 ff.). Da dette Aristokrati ikke forudsættes at befatte sig særlig med Religionen, giver disse Undersøgelser over -lev ikke Anledning til Kollision med Steenstrups Teorier om Forholdet mellem Gudenavne og Endelsetyper, eller overhovedet nogen Fordybelse i dette Problem.

Der opstaar herved en principiel Modsætning mellem paa den ene Side de med typiske Efterled sammensatte Bebyggelsesnavne, der repræsenterer Bosættelsen og en Samfundsopbygning, der ikke har nogen Forbindelse med Religionen (»Vore ældre Landsbynavne«, »Frem« A, I, p. 187—91; »Vore yngre Landsbynavne«, sst. 411—15), og paa den anden Side de Navne, der indeholder de hedenske Kultminder. De sidste tages for en stor Del fra de paa Grundlag af Matrikuleringen o. 1680 fremkomne Markbøger, der indeholder Benævnelser for alle dyrkede Markstykker Landet over, og i Kraft af deres nøje Tilknytning til Agerbruget yder de bedst tænkelige Betingelser for at gemme mulige sproglige Aftryk af en Frugtbarhedskult, svarende til den hos Tacitus beskrevne Nerthus-Dyrkelse, som ogsaa Aakjær i sine Undersøgelser gaar ud fra.

Direkte Mindelser om Nerthus eller beslægtede Gudeskikkelser finder han dog fortrinsvis i Bebyggelsesnavne, og det endda kun i de mere betydelige af dem. I Tilslutning til Schütte tolker han det sallingske Herreds- og Sognenavn Hindborg af Gudindenavnet Hærn (Skivebogen 1924, p. 105), der antages at være Stedfortræder for Freya, og samme Forled finder han i Sognenavnet Hjerk i Harre Hrd. (sst. p. 107) og i Sognenavnet Herborg, Bølling Hrd. (p. 110).

Det er dog kun for en ringe Del ved mytologisk inspirerede Etymologiseringer som disse, eller overhovedet ved religiøs Udnyttelse af

Stednavnes sproglige Dunkelhed, at Sv. Aakjær finder Spor efter Hedenskabet. Meget mere er det ved de i Marknavnene over hele Landet forekommende fuldkommen klare og gennemsigtige Navneled, der bestaar af Ord saa dagligdags og almindelige, at de ikke har nogen som helst sproglig Interesse ud over de med dem sammensatte Navnes Antal og geografiske Udbredelse (»Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne«, Skivebogen 1924, p. 103—19). Næppe nogen vilde søge et sakralt Indhold i et enkelt eller nogle faa af disse Navne, da de ikke har Helligdomsbetegnelse, men Naturord af alle Slags som Efterled. Paa den anden Side er de betegnede Naturforhold saa talrige, saa vidtspredte og saa uensartede, at der ikke ud af dem kan uddrages noget fælles og karakteristisk, som passer paa Smør- (eller Vogn-), hvilket nødvendiggør en kulturel Tydning paa samme Maade som ved Efterledsgrupperne. Naar Smør- (og Vogn-) i Modsætning til disse har det fælles Led foransat, hænger det sammen med, at de almindeligvis ikke er bebyggelsesbenævnende, hvilket tyder paa, at de ikke som Endelsetyperne er fremgaaet af Kolonisation, men forudsætter fast Bosidden, hvormed stemmer deres geografiske Fordeling over Landsbyer af de mest forskelligartede Navnetyper. I Forhold til disse er Smør-Navnene som Helhed rimeligvis yngre, om end der ogsaa indenfor disse naturligvis er Aldersforskelle. Det enkelte Smør-Navn er ikke opstaaet spontant, men i Sammenhæng med de øvrige. De er ikke, som efter A. Olriks Opfattelse af de af ham behandlede sakrale Navne (jvfr. ovf.), Udtryk for det paagældende Steds særlige Hellighed for dets tidligste Beboere, men for en over store Dele af Landet udbredt, fælles og ret ensartet Kultur, der forudsætter nogen Udvikling saavel i landbrugsteknisk (for saa vidt Smør- har sin nuværende Betydning) som i samfundsorganisatorisk Henseende. Hvis man, som Aakjær antager, har haft »den gamle Skik at ofre Smør til Landbrugsguderne for at sikre sig . . . . Trivsel og Givtighed« (anf. St., p. 115), kunde dette hænge sammen med den ved Mangel paa Adgang til Erhvervelse af uoptaget og uopdyrket Jord nødvendiggjorte Intensificering af Landbruget.

Hvad angaar Formodningen om et særlig religiøst Indhold i disse

to Navneled, saa sættes dette for Vogn-'s Vedkommende af Svend Aakjær — i Tilslutning til Gudm. Schütte — i Forbindelse med Vognfundene fra Dejbjærg Mose, der opfattes som en arkæologisk Illustration til den rituelle Kørsel ved Nerthus-Dyrkelsen (p. 108). Derimod er der for de mere omstridte Smør-Navne ikke nogen direkte Tilknytning til Tacitus eller Oldsagerne fra hans Tid, men muligvis en indirekte i »den ejendommelige hedenske Offerskik at smøre Smør paa en Sten eller Gudestøtte og lade det smelte af Solen. Man ofrede Smør til Solen eller Frugtbarhedsguden i det Haab at faa rigeligt med Smør igen« (p. 109). Aakjærs Bevisførelse for Smør-Navnenes Hellighed er dels direkte: Paavisning af andre sakrale Navne i Nærheden af Smør-, dels indirekte: Gendrivelse af andre Forklaringer som fornuftstridige (Smør ydet som Afgift af Stedet; en særlig Fedme).

Den Tanke, at i hvert Fald en Del af Navnene paa Smør- var opstaaede ved hedenske rituelle Skikke, var imidlertid allerede i Forvejen repræsenteret i Stednavnelitteraturen, nemlig hos den ovenfor omtalte Oskar Lundberg: »Smörkullen och andra ortnamn på Smör. Om nordiska kultorter« (Fataburen 1910, p. 193 ff.). Hypotesen har fundet ret almindelig Tilslutning, saaledes hos E. Hellquist: Svensk etymologisk Ordbok (under Art. Smör) og hos Hj. Lindroth: »Våra ortnamn och vad de lära oss«, p. 28, samt i nogen Grad hos den tyske Arkæolog G. Kossinna (Mannusbibl. 12, p. 29 ff.). En særlig Undersøgelse er der ofret paa det sjællandske Herreds- og Sognenavn Smørum ved Folke Bergman: »Smørumøvre. Ett bronsåldersfynd och ett ortnamn« (Namn och Bygd 1926, p. 31—38). Afhandlingen slutter: »Det förefaller därför ej så orimligt, om man anser offerfyndet från Smørumøvre i stort grunda sig på en liknande föreställning som den antagne kulten vid Smørum, och ortnamnet och fyndet skulle då stå i et närmare förhållande till varandra än det enbart lokala«. Navnet skulde da være fra Broncealderen, og i Kraft af denne høje Alder kunde det være Ophav og geografisk Udgangspunkt for de danske Marknavne paa Smør-. Tilknytning til Guden Njord har det derved, at det er beliggende indenfor en langstrakt Gruppe Navne paa -heim, som fra Nærum, der af Magnus

Olsen tydes som Njarðarheimr (Hedenske Kultminder, p. 51, 69), strækker sig til Roskilde-Egnen.

Ligesom Smør-Navnene har ogsaa Dejbjærg-Vognene givet Anledning til de modstridende Opfattelser: profan-hellig. Sidstnævnte Mening, der hævdes af O. Montelius overfor Henry Petersen og S. Müller og af Dr. Johs. Brøndsted, der med Henvisning til »Fundets absolut fredelige og dertil kvindelige Natur« (Danmarks Oldtid III, p. 58) sætter Vognene i Forbindelse med Nerthus (sst. p. 101), støttes efter O. Lundbergs Anskuelse af det paagældende Stednavn: »Ortnamnet Dejbjerg« (Festskrift til H. F. Feilberg 1911, p. 303—17), hvis Forled han afleder af Adj. »død«. Da Navnets Hellighed i dette Tilfælde jo ikke saa godt kan motiveres ved Vognfundet, sammenstilles det i Stedet med et stort Antal Navne med samme Forled, fordelt over største Delen af Danmark og Sverige, saaledes at der fremkommer en regulær Navnetype. Men da det er Oldsagerne, der skal belyses af Stednavnene, og ikke omvendt, lægges der en Hovedvægt paa det sproglige Fællesled »død« og dettes nuværende appellativiske Indhold, der i denne Forbindelse ikke godt kan udlægges paa anden Maade end »Gravplads« el. »Opholdssted for døde«. Dette viser sig ogsaa at slaa til for de yngste af Navnene. Derimod er der »en grupp av äldre namn, vilkas samband med de döde är svårare att angiva« (p. 316), men til disse slutter O. Lundberg fra de yngre. »Även när gravar saknas, torde ett antagande av namnets samhörighet med dödsrikesföreställningar i vissa fall ligga rätt nära, t. ex. då ordet *berg* utgör senare leden« (sst.).

Men selv om Efterleddet i Navnet »Dejbjærg« saaledes tages til Hjælp, kommer Forf. dog ikke det for Stedets Oldtidsminder karakteristiske nærmere end en Omtale af Dejbjærg-Hanning Pastorats store Antal Gravhøje. Og disse har næppe som Dødeboliger adskilt sig fra andre Oldtidshøje og bidrager derfor — selv med Navnet Dejbjærg som Bindeled — ikke til at opklare, om Vognene i Præstegaardsmosen havde været hellige eller ikke. Skal Ordet »Død-« bevise noget herom, maa det a priori tænkes oprindeligt forbundet specielt med Vognfundet og det dertil svarende Kulturliv paa Stedet, og dette maa dernæst sættes i Relation, ikke først og

fremmest til de stedlige Gravhøje, men til de øvrige Lokaliteter, i hvis Navne Ordet indgaar som Forled. Da dette ikke — hvad heller ikke O. Lundberg antager — kan være anvendt naturbeskrivende: det døde Bjærg o. s. v., maa det betegne noget kulturhistorisk. Til at forklare Særarten af dette Kulturindhold er Gravplads o. lign. ikke nok, da Ordet »Død« jo ikke i Almindelighed bruges i Benævnelser paa Opholdsstedet for de hedengangne. Hvor der ved yngre Eksempler paa Navne med Død- eksisterer Forklaringer paa Navneleddet, gaar disse almindeligvis ikke ud paa roligt Hvilested eller fredelige Gravminder, men oftest paa Afgang ved voldsom Død: Mord eller Ulykkestilfælde.

Heller ikke direkte ud fra sin nutidige sproglige Gehalt, der kun udsiger det rent negative: fuldstændig Fraværelse af Liv, kan Begrebet Død oplyse noget om Kulturlivet eller bevise noget om Religionen paa de Steder, der har Navn paa Død-, selv ikke naar Dødedyrkelse tages med i Betragtning, da denne jo forudsætter Forestillingen om Fortsættelse af Livet under en eller anden Form. Det eneste positive Vidnesbyrd om Fortidsliv, der kan uddrages af disse Navne, er at der til den sproglige Forbindelse mellem dem maa have eksisteret en sammenhængende Kulturtradition, som det paa Grund af den fremtrædende Rolle, den menneskelige Død spiller indenfor Religionen, ligger nær at opfatte som stærkt religiøst præget. Dette religiøse Præg synes dog at være forsvundet ved de yngre Navne og maa derfor — sammen med et mere aktivistisk Indhold af Ordet »dø, Død« — have tabt sig under Spredningen fra de ældre, under den formodet kontinuerlige Dannelse af Navne paa Død-. Mest udpræget er Helligheden altsaa ved de ældste af disse Navne, til hvilke O. Lundberg regner de med -bjerg sammensatte (p. 312).

Den nærmeste Gennemgangslinie fra de forskellige Former for pludselige Dødsfald, der karakteriserer Forklaringerne paa de yngste Død-Navne, til den hedenske Kultus, af hvilken de kan tænkes at være en Art Reminiscens, er Menneskeofringen. Herfra er der temmelig direkte Tilknytning til den hos Tacitus beskrevne Nerthus-Dyrkelse — særlig dennes mest dystre Side: Vogntvætningen og hvad

dermed hørte sammen — der har været det væsentligste Motiv til at tyde Dejbjærg-Mosefundet som kultiske Vogne.

Foruden Dejbjærg er ogsaa et andet dansk Stednavn, det sagnhistorisk berømte Lejre ved Roskilde, blevet tydet sakralt ved Association med Nerthus-Køretøjet, i Kraft af en Art Sammensmeltning mellem de klassiske og de hjemlige Kilder til Danmarks Oldhistorie. Ogsaa ved Lejre spiller Gravhøjene en vigtig Rolle, dog ikke saa meget ved Helliggørelsen af selve Navnet, mere ved Tidsfæstelsen deraf, men mest ved den topografiske Identificering af den nu ubetydelige Landsby som Skjoldungernes Kongesæde (Vilh. la Cour: »Lejrestudier«. Danske Studier 1920, p. 49 ff.). Ved denne Stedfæstelse var la Cour i Overensstemmelse med den navnlig fra Sven Aggesøn stammende Tradition, der var fastholdt af den folkelige Overlevering og støttedes af Axel Olrik (Danmarks Heltedigtning I, p. 188 ff.) overfor nyere Bestræbelser for at anbringe Sagnets Lejre forskellige andre Steder i Nordsjælland: Lindholm, Udlejre, Søborg (ved Esrum Sø). Derimod var de to Forskere uenige i den topografiske Motivering for Valget af dette Sted som Rigscentrum. Olrik ræsonnerede ud fra rent politisk-strategiske Hensyn: Stedet havde gennem Roskilde Fjord sejlbar Forbindelse med Havet, men var paa Grund af Fjordens Snæverhed alligevel let at forsvare mod (Hadbardernes) Angreb fra Søsiden; derfor mistede det sin Betydning, da Danerne sad som sikre Herskere i Landet (anf. St., p. 199). La Cour byggede derimod paa Oldtidens almindelige Samfærdsels- og Bebyggelsesforhold, som han udlæste af Kort over Gravhøjenes Fordeling. Af disse fremgik det, at Lejre laa som Centrum for sammenhængende Højrækker, der baade fra Syd, Sydvest og Nordvest søgte ind mod Byen. Stedet var altsaa »Knudepunktet for Oldtidens vigtigste midtsjællandske Færdselsvej« (Da. St. 1920, p. 67).

I sine fortsatte »Lejrestudier« (Danske Studier 1921, p. 147 f.), der har Højene indenfor selve Lejre By som Genstand, tager la Cour Stednavnene, nemlig Navnene paa disse Høje, saaledes som de er overleverede i et Træsnit i Ole Worms »Monumenta Danica« (1643), til Hjælp til nærmere at stedfæste dels Kongeborgen, dels Offerpladsen, som var litterært afhjemlet gennem Beretningen i Tietmar

af Merseburgs Krønike om Danernes Storofringer ved Lejre (Lederun). Nogen Tilknytning til Navnet Lejre eller Bevis for dettes Hellighed opnaaedes dog ikke ved disse Højnavne, og i en ny Afhandling (D. St. 1924, p. 13 ff.) koncentrerer la Cour sig om selve Ordet Lejre og dets Anvendelse som Stednavneled, hvilket han finder et anseligt Antal (14) Eksempler paa, de allerfleste paa Sjælland (hvor der forøvrigt ikke forekommer noget Eksempel paa O. Lundbergs Navne paa Død-; muligt har da disse og Lejre-Navnene suppleret hinanden geografisk). Hovedargumentet for, at disse Navne er Levn efter hedensk Kultus, er, at de findes sammen med andre Navne og Navneled af formodet sakral Karakter: Harg (5 á 6 Gange), Blod (4 G.), Smør (3 G.), Vogn (2 G.) foruden egentlige Gudenavne: Tor (6 Gange), Frø (3 á 4 G.). Et indirekte Vidnesbyrd om, at Navnet Lejre betegner en Helligdom og ikke, som Axel Olrik antager, er et Bebyggelsesord: »Hytterne«, sigtende til Bebyggelsens beskedne Begyndelse (Danmarks Heltedigtning I, p. 198), finder la Cour endvidere i Sammensætningsleddene, der overvejende er Naturord: Sø, Kilde, Holm, Bjærg og Ager (Da. St. 1924, p. 19). Der kan her tilføjes det i denne Henseende afgørende Moment, at Lejre- i sammensatte Navne altid er Forled, medens Bebyggelsesord i Sammensætning med en Naturbetegnelse — som foran omtalt — erfaringsmæssig altid staar som Efterled.

Efter saaledes toponomisk at have fastslaaet Navnet Lejre's Hellighed, som han i Samstemmelse med Gudm. Schütte og H. V. Clausen finder bekræftet ved, at det tilsvarende Ord i Gotisk anvendes som Oversættelse af Bibelens tabernaculum, gaar la Cour over til ad sproglig Vej at bestemme denne Helligdoms særlige Art. Ved Sammenstilling af østgotisk hleiþra = Telt med jysk Lejre = »Tremmeværk paa Høstvogne, Stige« faas som Mellemproportional et Betydningsindhold, der svarer ret nøje til den i Tacitus: Germania beskrevne overtjældede Kultvogn.

Den for Vilh. la Cours Lejre-Billede karakteristiske Dualisme mellem to stedligt forbundne, men alligevel selvstændige Kraftcentrer, en politisk og en religiøs, svarende til henholdsvis Oldsagnene og Tacitus som Kildestof, finder han ikke alene i selve Rigets Midt-

punkt, men ogsaa i dets lokale Underafdelinger: Herrederne. I »Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup« (1915) har han beskrevet »Hedenske Helligdomme i Danmark« med særligt Hensyn til deres Beliggenhed i Forhold til Herredscentrerne. Ogsaa her ligesom i Lejre er det de sakrale Navne, der springer stærkest i Øjnene. De er som Regel knyttede til anselige, livskraftige Bebyggelser, ofte Sognebyer, medens det formodede verdslige administrative Centrum oftest bestaar af ubetydelige Navne, sædvanligvis -høj uden Bebyggelse og i Sammensætning med Ting-. Selve Herredsnavnet kommer her kun i Betragtning i de faa Tilfælde, hvor det tydes sakralt: Odense, Onsild, Harre o. lign.

Naturligvis hyldes Steenstrup ogsaa i den Forstand, at de hedenske Helligdomsnavne rent sprogligt er i Overensstemmelse med hans Grundregel om, at de ikke maa indeholde Efterled, der betegner menneskelig Bosættelse. Reelt svækkes Princippet imidlertid føleligt ved disse Navnes bebyggelseshistoriske Overvægt, som tilmed stærkt forøges derved, »at langt de fleste af dem ligger indenfor de Dele af Herrederne, hvor der at dømme efter Gravhøjene har været en tæt Bebyggelse i Oldtiden« (p. 32). Og den i Afhandlingen indledningsvis citerede Formodning af Steenstrup: »at man kom til Tingpladsen for tillige at søge Gudehovet«, afkræftes tilsyneladende stærkt ved Helligdommenes Beliggenhed fra 2—3 til 7—8 km fra Tingstedet, hvilket maatte gøre en samtidig Udførelse af de to Ærinder mildest talt besværlig.

Ved en Forbindelse af den topografiske Undersøgelsesmaade med en historisk, hvorefter der til Afstand i Rum svarer Afstand i Tid, kunde der paa de for Samtidigheden generende Afstande mellem Kultplads og Tingsted anlægges en kulturhistorisk Synsvinkel, indenfor hvilken de to ulige Herredscentrer vilde repræsentere hvert sit Udviklingstrin. I Stedet giver la Cour Slip paa Topografien ved Løsningen af Vanskelighederne og tager Tilflugt til den litterære Overlevering om Ting og hedenske Hov i de norske Fylker for herfra at drage Slutninger til de danske Herreder. Det fremgaar imidlertid ikke heraf, at der var nogen Adskillelse mellem de to Institutioner; det var Høvdingerne, der stod i Spidsen for begge. Modsætningen mellem helligt og verdsligt turde være særlig karakteristisk for Kri-

stendommen i Forbindelse med en voksende Statsmagt. »Jo længere op i Tiden vi undersøger vore egne Oldsagn, desto færre Spor finder vi af denne Adskillelse mellem Præste- og Høvdingemagten« (P. A. Munch: Det norske Folks Historie I, p. 152 (1852)). De verdslige Tingsteder kunde — i Kraft af deres bebyggelsesmæssige Forladthed og Navnenes Ensartethed (Tinghøj) overfor Kultpladsernes Befolkningstæthed og onomatiske Brogethed — tænkes oprettede til Brug for Centralstyrets retslige Funktioner paa Stedet, der ogsaa kan have været bestemmende for den endelige Organisation og Afgrænsning af Herrederne, selv om disse i deres Oprindelse har udgjort Kultbygder, der kulturelt og administrativt i det væsentlige hvilede i sig selv.

Medens Udforskningen af Fortidens Religion ved Hjælp af Stednavne i dens hidtil betragtede Skikkelse fortrinsvis har været rettet mod Naturnavne ved Siden af Navnegrupper paa -vi (eller andre Helligdomsbetegnelser), hvis kulturelle Glansrolle formodedes udspillet med Kristendommens Indførelse, kom man ved denne Granskning mere og mere til at betragte den hedenske Kultur som Led i en gennem Tiderne sammenhængende historisk Udvikling, der omfattede saavel Samfundsdannelse som Erhvervsliv. Dette sidste, der jo navnlig bestod af Landbrug, havde særlig Tilknytning til den ktoniske, naturbetonede Side af Religionen, hvorved Dyrkelsen af Frugtbarhedsguddomme træder i Forgrunden. I Sammenhæng hermed fremdrages der Navneendelser, der ikke er specifikt sakrale, men af hvilke en enkelt: -ager (jfr. Verb. »age«) alligevel lettere end nogen af Helligdomsbetegnelserne lod sig associere med Nerthus-Kørslen; som Artsord er det Udtryk for en af de væsentligste Sider af nordisk Kultur fra Oldtid til Nutid uden dog derfor at betegne Bosættelse og kan derfor forbindes med Gudenavne uden at komme i Konflikt med Steenstrup. Endelsen -ager er ligesom -vi stærkest repræsenteret i Sverige, hvor den er talrig nok (med eller uden Bestemmelsesord) til at udgøre en Type af Bebyggelsesnavne, samtidig med at den er en af de med Gudenavne hyppigst sammensatte (Elias Wessén: Schwedische Ortsnamen und altnordische Mythologie, i Acta Philologica Scandinavica IV, p. 107).

En Sammensætning af -ager med en af disse Gudeskikkelser, som ellers ikke antages at optræde i svenske Stednavne, nemlig Frigg, Odins Gemalinde, er gjort til Genstand for en særlig omfattende Behandling af Hugo Jungner (Gudinnan Frigg och Als Härad. En Studie i Västergötlands Religions-, Språk- och Bebyggelsehistoria. Akademisk Avhandling. Uppsala 1922). At Friggeråker, der forekommer to Gange i Nærheden af hinanden i Väster-Götland, indeholder Gudindenavnet, medens forskellige Navne paa -torp og -by o. s. v. med lignende Forled er sammensat med Personnavn (p. 1—2), antages bevidnet ad arkæologisk Vej, idet et stort Antal »skäror«, som paa Grund af, at de fandtes blandt Gravgods, antages at have været benyttet ved en kombineret Døde- og Frugtbarhedskult, tydes som et Bevis paa Helligheden af det -åker, hvor de havde været gemt.

Som det fremgaar af Titlen paa Jungners Bog, forudsætter den ligesom den sidst omtalte danske Afhandling en intim Forbindelse mellem Kultsted og Herred. Als Herred, der nu ikke længer eksisterer selvstændigt, menes endog at have faaet en væsentlig Del af sin Bebyggelse (forud for Herredsinddelingen) sammen med Frigg-Kulten. Begrundelsen herfor er, at det derværende Friggeråker omgives af en Navnegruppe. som dog ikke har fælles Efterled, men bestaar af 5—6 særegne Stednavne, der alle genfindes grupperede omkring det andet Friggeråker med samme indbyrdes Beliggenhed. Herfra antages Als-Herreds Gruppen som den yngste at være udvandret paa Bisværms Manér paa et Tidspunkt, der med arkæologisk Motivering anslaas til snarest c. 100 f. Kr. (p. 79).

At to kartografisk ens udseende Omraader skulde forholde sig til hinanden som henholdsvis diplomatarisk Original og Afskrift, er betragtet som en Selvfølge saavel af Jungner selv som af Kritikere, der ellers har haft en Del Indvendinger at fremføre (jvf. Elias Wessén i »Namn och Bygd« 1922, p. 97 ff.). Ikke desto mindre forudsætter denne papirfilologiske Betragtningsmaade, at Landmaaling og Kartografi var lige saa udviklet og lige saa stærkt benyttet ved Bosættelsen og Navngivningen som ved Nutidens Navneforskning. Dette Argument, der foran er fremført mod Steenstrups Teori om Navngivning

af den enkelte By efter dens Størrelse, gælder saa meget stærkere her, hvor det drejer sig om Anbringelse af en Navnegruppe paa over en Kvadratmils Omfang i geometrisk Kongruens med en anden Gruppe i 3—4 Mils Afstand derfra, at det kunde synes fornødent at tage Aviatikken til Hjælp.

Behandlingen af Friggeråker har i nogen Grad dannet Skole, saavel ved Tydningen af -åker som Helligdomsbetegnelse som ved Ideen om geografisk Forflytning af Helligdommen. En Efterfølger har den faaet i Gunnar Ekholms Undersøgelse over det upplandske Stednavn »Gödåker« (Namn och Bygd 1925, p. 75 ff.), der er beliggende et Par Mil nord for Uppsala. Ogsaa her var Fremgangsmaaden arkæo-filologisk, idet Navnet og dets Tydning blev sat i Forbindelse dels med stedlige Bautastene, der anskuedes som phalliske, dels med en romersk Jærnalders Gravplads, som var grupperet rundt om en hellig Kilde og derfor opfattedes som Pladsen for en kombineret Døds- og Frugtbarhedskult, til hvilken der mentes at foreligge Analogier i visse af Helleristningernes Fremstillinger. -åker lod sig saaledes baade saglig og kronologisk associere med Tacitus's Nerthus-Beskrivelse, og til Trods for at to Filologer (Erik Noreen og Natan Lindquist) paa Forespørgsel uafhængigt af hinanden erklærede, at den sprogligt sandsynligste Forklaring paa Forleddet var, at det skulde svare til isl. gyðja, fem. af goði, og betyde »Præstinde«, foretrækker Forfatteren et gudeligt Væsen og tyder derfor »Göd-« som en Omskrivning for Nerthus (p. 76—77).

Dyrkelsen af Nerthus, hvis mere fuldt udformede Skikkelse tilskrives keltisk Indflydelse, antages af Ekholm ankommet til Uppland over Väster-Götland fra det nordlige Jylland. Gödåker-Kulten betragtes som en primitiv Forløber herfor, men ligesom Friggeråker var en Centralhelligdom for (Väster-)Götland var Gödåker det for Svealand, og det var forud for Gamle Uppsala Knudepunktet for Opbygningen af Svеariget. Aarsagen til Flytningen af Kultcentret menes at være Landhævningen med de Forandringer af Samfærdselsforholdene, som var Følgen heraf. Et kronologisk og religionshistorisk Mellemtrin mellem Gödåker og Gamle Uppsala repræsenteres af Guden Ull, der navnlig i Øst- og Mellem-Sverige findes Side

om Side med Njord i Stednavne med fælles Efterled, og som i Uppland nær Fyrisaaens Udløb optræder i Sammensætning med et -åker i Navnet paa et Herred. Samlingen af Herrederne til et Rige sættes i Forbindelse med Dyrkelsen af Frey, Ulls og Njords Arvtager, som »bär binamnet Sviagoð, vilket väl får anses antyda, att han dyrkats i hela Uppsverige« (p. 103).

De sammenfattende Oversigter over svenske teofore Stednavne, hvoraf er fremgaaet Gudeparret Ull og Njords Aldersforrang indenfor den hedenske Gudeverden, er foretaget af Elias Wessén (»Forntida gudsdyrkan i Östergötland«. Meddel. från Östergötland fornminnesför. 1921—22; »Minnan om forntida gudsdyrkan i Mellan-Sveriges ortnamn«. Studier i Nord. Filologi 1923; »Studier til Sveriges hedna mytologi och fornhistoria«. Uppsala Univ. Årsskrift (1924), p. 41 ff. »Schwedische Ortsnamen und Altnordische Mythologie«. Acta Philologica Scandinavica IV, p. 97 ff.). Der bygges her paa en Tvedeling af de med Gudenavne sammensatte Endelser i Overensstemmelse med Johs. Steenstrups System i 1) egentlige Helligdomsbetegnelser, hvortil føjes -åker samt -lunda og -tuna, og 2) Naturbetegnelser som -sjö, -ås o. s. v. (Acta Phil. Scand. 1929—30, IV, p. 100). Denne Inddeling suppleres i Lighed med en tidligere af Magnus Olsen opstillet Sondring mellem offentlig og privat Kultus, udtrykt ved henholdsvis -hov og -hǫrg, af hvilke -hov (Hov), sættes i Forbindelse med Overleveringen om Islands hedenske Tempelbygninger, medens -hǫrg antages at betegne et mere primitivt og privat Kultsted (Ættegård og Helligdom (Oslo 1926), p. 227 ff.). Til det norske -hov svarer gennemgaaende i Sverige -vi (el. andre Endelser af ovennævnte Gruppe 1), og det er kun disse E. Wessén regner med som Kultpladser, der havde Gyldighed for et større Omraade, og som derfor var ene om at give Oplysning om, hvilke Guder der dyrkedes offentligt (Acta IV, p. 100).

Ogsaa Wessén jævnfører Stednavnenes Vidnesbyrd med de øvrige historiske Kilder: den norrøne Mytologi og Adam af Bremens Beretning om Uppsala-Templet, hvor Odin, Tor og Frey begge Steder var Forgrundsfigurer, medens baade Ull og Njord manglede det sidstnævnte Sted, og i hvert Fald Ull førte en tilbagetrukken Tilværelse

i Mytologien. Wessén kommer til det Resultat, at Stednavnene afspejler et ældre Kulturtrin, idet den nævnte Gudetriade kun har et ringe Antal Kultsteder, gennemgaaende anbragte i temmelig periferiske Stillinger (anf. St., p. 105—06). I de fra gammel Tid bebyggelsesmæssig vigtige Pladser: sammenstødende Herreder og større Byer, især i Øster-Götland og Uppland, findes derimod først og fremmest Helligdomme for Ull, ofte dyrket sammen med Njord eller med en af dennes tidligere omtalte hunlige Stedfortrædere: Härn, Skädje o. s. v. Denne fremtrædende Rolle i Bebyggelsen stemmer ikke med Ulls Stilling i Mytologien, hvor han mest omtales som Vintersportens Gud. En lige saa gennemgribende Forandring er Njord undergaaet, inden Skikkelsen havnede i Litteraturen som mandlig Gud for Søfart og Fiskeri. Dette Hverv kan passe med de norske Stednavne, hvoraf en Del af de med Njord- sammensatte findes ved Kysten, men det passer afgjort ikke i Sverige, hvor de tilsvarende Navne findes inde i Landet i de fra gammel Tid opdyrkede frugtbare Egne. Dette i Forbindelse med Guddommens Stilling som Ull's kultiske Ægtefælle trækker, hvad angaar Dyrkelsen af Njord i Sverige, bort fra den litterære Mytologi og i Retning af Tacitus' Beskrivelse af den kvindelige Frugtbarhedsgudinde Nerthus.

Den af E. Wessén udførte Fremstilling af det kronologiske Forhold indenfor Dyrkelsen af de førende nordiske Gudeskikkelser var i Forvejen skitseret ved en Sammenligning mellem Norge og Sverige i den mest omfattende og systematiske Undersøgelse over Gudenavnes Forekomst i Stednavne, der overhovedet foreligger i Norden, nemlig »Hedenske Kultminder i Norske Stedsnavne« (1915) af Magnus Olsen. Grundlaget for Sammenligningen var navnlig det svenske Uppland og det eneste af de norske Landskaber, der har faaet den for hele Norge tilsigtede topografiske Specialundersøgelse i det hidtil udkomne 1. Bind, Oplandene. Resultatet er en Paavisning af: »den parallele udvikling med hensyn til offentlig kultus, som tør antages for Oplandene saavelsom for svensk Uppland: Ull(in) efterfølges paa hovedkultsteder i begge lande af Tor« (p. 193).

Naar den udforskede hedenske Kultus karakteriseres som »offentlig«, hænger det sammen dels med Formaalet med Undersøgelsen,

som »skulde . . . kunne kaldes etslags udkast til en fremstilling af den ydre norske historie under hedendommen« (p. 6), dels med Grundlaget og Forudsætningen, som er »Norske Gaardnavne«. Kun »navne paa saa store lokaliteter som gaarde og bygder«, der »væsentlig kun kan tjene til at belyse den offentlige kultus i forhistorisk tid«, har efter Forfatterens Mening været kendt og benyttet i tilstrækkelig vid Omkreds til at holde sig i Live fra Oldtiden, da de ikke som de rene Naturnavne var henvist til mundtlig Tradition alene (p. 4).

Skønt »Hedenske Kultminder« altsaa saa godt som udelukkende beskæftiger sig med Navne paa Bebyggelser, er der dog ingen af de indeholdte, mytologisk afhjemlede Gudenavne, som af den Grund mødes med Skepsis. I Afd. A, der indeholder en kritisk Tilrettelæggelse af Kultminderne, bestemmes og afgrænses Gudenavnene alene efter sproglige Kriterier og uden at handikappes af teoretiske Hensyn til de Endelser, de forbindes med. I Afd. B gives en Oversigt over Kultmindernes stedlige Fordeling, der udviser særlige geografiske Tyngdepunkter for de enkelte Guders Dyrkelse, saaledes Oplandene (Afd. C.) for Ull(in). Dette er af Vigtighed ogsaa for Endelserne, idet disse i Egne, hvor de forbindes med Gudenavne, opfattes som mere sakrale end i andre Dele af Landet (f. Eks. -akr, p. 211—213).

Foruden geografiske Delinger paa tværs af Endelsetypernes Udbredelse foretages der en Graduering mellem Efterleddene indbyrdes i Henseende til Rang og Position indenfor det hedensk Kultursamfund. Det, som her navnlig vejer til, er dels at Navnene fortrinsvis er beliggende i Bygdecentret eller (og) i Nærheden af en Kirkeplads, dels at Artsordet som Appellativ har noget sakralt ved sig. Det sidste har dog mest Betydning ved usammensatte Navne, idet det ved de to-leddede sædvanligvis vil være Forleddet, der er bestemmende for, om Navnet er sakralt eller ikke.

I sproglig Henseende kommer »Hof« ind som et smukt Nr. 1, idet det forekommer c. 80 Gange udbredt over hele Norge (p. 163). De sammensatte -hof, der næsten alle findes i det sydøstlige Norge, har saagodt som alle et Gudenavn som Forled (jfr. Efterledsreg. i »Norske Gaardnavne«), og Ordet kendes fra Island i levende Brug

som fast Betegnelse som Gudetempel (p. 164). Dette formodes ogsaa at have været Tilfældet i Vestnorge i Vikingetiden, og de norske Gaardnavne paa »Hof« antages at repræsentere hvert et hedensk Kultsogn (Ættegård og Helligdom, p. 234—35).

Nær ved »Hof« staar »Vangr«, der ogsaa appellativisk har en vis Tilknytning til Oldtidens Gudsdyrkelsespladser. »I ældre Tid ofte brugt om Græsvolden omkring en Kirkegaard, hvor Menigheden samledes; derved er det blevet Navn paa adskillige Kirkesteder og som Følge deraf Sognenavn« (Norske Gaardnavne, Indl. p. 84). Dette Ord forekommer i Stednavne baade med og uden Forled, begge Dele i et sammenhængende Omraade i det indre af Norge. »Vang« findes flere Gange nær ved et religiøst Centrum eller et hedensk Kultnavn (Torshov) og antages derfor at være »brugt om et centralt liggende — i de fleste tilfælde vistnok fra hedendommen stammende — religiøst midtpunkt« (Hed. Kultm., p. 140). I Overensstemmelse dermed søges Forleddene til -vang, af hvilke kun et enkelt bestaar af et egentligt Gudenavn (Ullin), tydet i sakral Retning. I et Par Tilfælde, hvor dette ikke lader sig gøre, tolkes Efterleddet paa en anden Maade, nemlig som vangi — Sideflade, Kind (p. 147—49).

Paa et kulturhistorisk ældre Trin staar Kultnavne paa -akr (og -vin): »akr-navnene tilhører som navnetype betragtet en kultus, der er mere primitiv end gudernes dyrkelse i hov« (p. 205). Tillige synes de »at henvise ikke blot til et kultsted (en hellig ager), men til en hel kultbygd, d. v. s.: et større landomraade, hvor en gudsdyrkelse har fundet sted, rimeligvis under et festligt optog« (p. 103). Dette minder jo stærkt om Tacitus, og Akr (-akr) og Vin (-vin) antages »ikke at kunne være meget yngre end Kristi fødsel« (p. 218). Da Tor i Modsætning til Ull(in) ikke i norske Stednavne forbindes med -vin (p. 90) eller -akr (p. 91), sluttes heraf, at Dyrkelsen af denne Gud som en yngre Dublet til Ull(in) ikke er kommet til Norge, før Ageren var afløst af Hovet som Kultsted (p. 205).

Endskønt Akr og Vin ikke appellativisk har noget sakralt ved sig, menes de dog ligesom Hof og Vang at være blevet anvendt usammensat som Kultstedbetegnelse, hvilket forudsætter, at de paa Sted-

navnedannelsens Tid har været sakrale. Derimod antages -akr og -vin i Modsætning til -hof og -vang ikke at have haft nogen helliggørende Indflydelse paa Forleddene, som derfor tolkes profant, hvor det ikke er oplagte Gudebenævnelser. Hvad angaar »Akr« er det heller ikke alle, der formodes at betegne Kultsteder, men kun 4 (—5), der ligger nær Kirkepladser i det sydøstlige Norge, hvor ogsaa de med Gudenavne sammensatte -akr findes; ingen af disse »optræder indenfor samme bygd (sogn eller herred)« som Akr (p. 213). De øvrige »Akr«, der findes spredt over hele Norge, antages at have betegnet Nyanlæg af Gaarde paa ældre Gaardes »Agerjord« (p. 211).

»Vin« forekommer derimod ved Bygdecentrer mere almindelig udbredt og antages at betyde Forsamlingsplads o. lign. »i forbindelse med hedensk eller kristelig kultsted« (p. 214). Der opstaar derved et Problem om det indbyrdes Forhold mellem disse og de talrige omkringliggende -vin-Gaarde. Da der ikke er nogen geografisk Afstand mellem den sakrale Brug af Ordet »Vin« sammensat og den profane Anvendelse af samme Ord som Efterled, ligger det nær at forklare Modsætningen ved en Forskel i Tid. En saadan »rent almindelig historisk betragtning«, hvorefter Vin skulde være Moderskød for -vin, melder sig ogsaa for Magnus Olsen, men afvises med den noget ejendommelige Motivering, at »den forudsætter en saa at sige snorret udvikling gennem aartusinder« (p. 216), hvilket vel maa være ensbetydende med, at det er den enklest mulige Forklaring. M. Olsens egen Opfattelse af Vin som: »Almenning, Fællesplads i Bygdens Centrum«, »engen, som alle kendte og havde lige meget at gøre med« (p. 216), siger kun noget om, hvordan Forholdet har været, men ikke hvorledes det er blevet saaledes. Og den udelukker ikke den historiske Betragtningsmaade, snarest tværtimod. Hvorledes skulde Vin være blevet »Almenning«, hvis den ikke var overleveret fra Fædrene, og hvorledes skulde Beboerne have faaet Lod og Del i den om ikke gennem Arv; de kan sikkert næppe tænkes at have skillinget sammen til den. Selve det kulturelle Fællesskab, der var knyttet til Vin, forudsætter, navnlig hvad angaar den religiøse Side deraf, en levende Forbindelse med Fortiden.

Heller ikke i Spørgsmaalet om Forholdet mellem de sammensatte

og de usammensatte Kultnavne anerkender M. Olsen en historisk Betragtningsmaade, men han gør ogsaa i denne Henseende Forskel mellem Akr (og Vin) og Hof (og Vang). De sidste tænkes i Kraft af deres appellativiske Gehalt at have fungeret som Helligdomsbetegnelse forud for og uafhængigt af Forbindelse med Guderne og deres Navne, der opfattes som senere, af topografiske og praktiske Hensyn tilføjede Bestemmelsesled. Dette formuleres i følgende Regel:

»Gudenavne sammensættes med ord, som i og for sig betegner offentlige gudsdyrkelsessteder (hof, vangr), kun naar vedkommende kultsted optræder indenfor et omraade (af mindst to kult-sognes størrelse), hvis indvaanere ved livligt indbyrdes samkvem (betinget i naturforhold og samfundsmæssige forhold) er satte i stand til helt at overskue dettes offentlige kultsteder og stadig har følt trang til at adskille dem fra hverandre ved særskilte, men ensartet dannede sammensatte navne.

Ellers nøjer man sig med den usammensatte benævnelse — indensognsnavnet — Hof, Vangr o. l.« (p. 176).

Denne Teori er imidlertid i direkte Modstrid med et paa foregaaende Side opstillet Skema over Kultstedernes indbyrdes Rang og Ælde. Klasse I svarer til Tredingskirker, Klasse II til Præstegjælds Hovedkirker og Klasse III til Annekskirker. »Ullinshof har sit tyngdepunkt i I . . . þórshof har sit tyngdepunkt nærmest i II, . . . Hof tilhører derimod først og fremst III, men ogsaa II; Hof naar ikke op i I. Det kan næppe være tvivlsomt, at III er yngst. Ældre er sikkert de under II anførte kultminder, og endnu ældre sandsynlig klasse I« (p. 175).

Men hvis det usammensatte Hof var en primær Foreteelse i Forhold til de med Gudenavne sammensatte -hof, vilde det være mærkeligt, at det afgjort er yngre end disse. Det turde dog ogsaa være indlysende, at det er Guderne og Gudetroen, der er det kultisk primære, saaledes at man opretter Helligdomme, fordi man i Forvejen har Forestillingen om en Guddom og Trangen til at dyrke den. Kulten og Kultstederne indrettes efter de eksisterende Gudeskikkelser og ikke omvendt. Ogsaa ved »Hof« er der forudsat Navnet paa en Gud, nemlig den som dyrkes, og dette Navn maa da i Forvejen have været

i Forbindelse med -hov (jfr. »Dale-Gudbrands Tors-hov i Gudbrandsdalen, som har efterladt sig et minde i gaardnavnet Hove« (p. 165)).

Hvad er da Grunden til, at de med Gudenavne sammensatte -hov ligger tættere end »Hov«? »I de mere aabne og tættere befolkede egne har der sikkert i regelen været mere end ét hov, idet hver høvding har havt et saadant paa sin gaard for sig og sine undergivne« (p. 168). Men hvis det var Høvdingen, som ejede Helligdommen, saa vilde den sandsynligvis blive opkaldt efter ham, hvis han da ikke netop optraadte som Forkæmper for en særlig af de forskellige Guder, der dyrkedes paa Egnen. I hvert Fald kan det anses for givet, at naar -hov adskilles fra hinanden ved Gudenavne, saa er Dyrkelsen af de respektive Guder den væsentligste og mest dybtgaaende Modsætning mellem dem.

Medens det altsaa antages, at Gudenavnene ved -hov kun er nødvendige som Skelnemærker mellem forskellige »Hov«, saa menes omvendt -akr at fungere som Bindeled mellem Gudenavnene, hvor disse optræder parvis med denne Endelse fælles. »Om to af de mandlige guddomme, til hvis dyrkelse har hørt en ager, Ullinn og Frøyr, tør formodes, at de i kultus har hørt nøje sammen« (p. 103). Men uanset hvor intimt Fællesskabet i Dyrkelsen af de to Gudeskikkelser har været, saa er det dog to forskellige Guder, hvis to Gange parvis nedfældede Navne forekommer med henholdsvis 4 km's og ikke mindre end 20 km's indbyrdes Afstand (p. 102) og er sammensat med et Efterled, Akr, der lige saa vel som Hov, men paa et tidligere Tidspunkt, har fungeret som selvstændig Kultstedbetegnelse. Det tør da anses for givet, at et Kultfællesskab over disse Afstande ikke er oprindeligt, men kun kan være kommet i Stand gennem en langvarig Kulturudvikling. Det Fællesskab i Bosted (af Mangel paa fuldstændig Identitet) mellem Ullinn og Frøy, som Magnus Olsen udleder af Grimnismál Str. 5 (p. 303—04), er sikkert — som Mytologien i det hele taget — sekundært i Forhold til Stednavnene.

En religionshistorisk Udligning mellem to Gudeskikkelser, der optræder Side om Side med fælles Efterled, opvises tydeligt af et Gudepar, der anses for at være det samme som Ullinn og Frøy, men hvor

sidstnævnte fremtræder under Navnet Fillinn (p. 103 ff.). Tydningen af dette Ord som et Gudenavn skyldes i første Række Forbindelsen med -vin, som herved ophøjes til Helligdom paa Linie med de før omtalte »Vin«. Dette kultiske Indhold har -vin dog ikke fra sig selv, men fra Forbindelsen med en ret sikker Gudeskikkelse Ullin i Navnet paa en Gaard i Nærheden, og noget lignende kunde ogsaa gælde »Vin«. Set fra Tolkningssynspunktet har Gudenavnets helliggørende Kraft overfor Efterleddet vist sig at øve Virkning paa flere Navne end det, hvori det direkte indgaar. Historisk er Forholdet mellem Ullinn og Fillinn imidlertid det omvendte. Naar den sidstnævnte er ukendt blandt Mytologiens Gudeskikkelser, maa Grunden være at Navnet er ældre end disse, Ullinn indbefattet; i Dyrkelsen paa Stedet har der nemlig paa et vist Tidspunkt — der maa ligge meget langt tilbage — have bestaaet en Slags Ligevægt mellem dem. Dette gør det sandsynligt, at der her — som ved andre Gudepar med fælles Efterled — har staaet to forskellige Tidsaldres Gudetro overfor hinanden og har nedfældet sig toponomisk. Resultatet af den ved Efterleddet manifesterede Udligning er blevet, at den ældste er forsvundet, opslugt af Ullinn-Dyrkelsen, som derved formedelst -vin har udbredt sig paa Bekostning af Fillinn og muligvis ogsaa andre ældre, lokale Guddomme.

Naar Fillinn sættes lig Frøy, angaar denne Lighed et væsentligt, fælles Grundtræk: det ktoniske, i Modsætning til Himmelguden Ull(inn) (p. 105—06). Fillinn er ved sit Navn — efter M. Olsens Opfattelse — særlig knyttet til Jorden (Felþ-ina = han, som hører til Marken; jfr. tysk Feld) (p. 105). Det mandlige Køn spiller derimod næppe nogen større Rolle. Ved sit sted- og jordbundne Væsen minder Skikkelsen stærkt om A. Olriks foran citerede Beskrivelse af de lokalt dyrkede kvindelige Frugtbarhedsguddomme.

I Teorien er der for Magnus Olsen kun to Slags Efterled til de teofore Stednavne: 1) Kultstedbetegnelserne -hof og -vang, og 2) alle de øvrige Endelser, der kun er »ord for forskellige slags lokaliteter« (p. 175). Af de sidste udskilles imidlertid i Praksis -akr og -vin, der ikke historisk, men derimod i Stednavnene, er overleverede som Kultstedbetegnelser, og altsaa ogsaa engang maa have haft denne

Egenskab i det levende Sprog. De tiloversblevne, navnlig de udprægede Naturbetegnelser, søges reduceret til en kultisk Underklasse, og da dette modvirkes af Sammensætningerne med Gudenavne, der er talrige ved alle de mere udbredte Endelsetyper, uanset Efterleddets leksikalske Gehalt, bestræber M. Olsen sig for at svække Forbindelsen mellem Gudenavnet og de sakralt mindreværdige Artsord.

Dette formodes sprogligt underbygget ved Stednavnene (5) Njardøy og (6) Njardvik, hvor Gudenavnet formenes at optræde i Stamformen (p. 52 ff.). Disse Navne ligger ved Kysten og antages at have »sammenhæng med Njord som sjøfartens gud« (p. 56), hvorved denne Guds dobbelte Funktion i det praktiske Liv synes at være toponomisk illustreret. I Modsætning til Navnene paa Njarðar- inde i Landet formodes Njarð-øy og Njarð-vik ikke at have været Centrer for Kultbygder. En væsentlig Del af Guddomskraften synes saaledes at have siddet i Genitivs -ar: »Njarðar- viser en inderligere forbindelse med kultus end Njarð-. Njarðarhof er saaledes ligefrem navnet paa templet, hvori Njord dyrkes, paa gudens personlige ejendom. (Dette strider direkte mod Teorien p. 176, ifølge hvilken Gudenavnet kun er et rent udvendigt Paahæng til -hof). Paa lignende maade er Njarðarland at opfatte som »Njords land, hvortil intet menneske har ejendomsret« (p. 60). Men hermed er det sakrale Ejefald gaaet over Gevind og har faktisk reduceret Njord til en gemen Gaardejer.

Der forlyder imidlertid ikke mytologisk noget om, at Njord skulde personligt have aabenbaret sig i denne Skikkelse, og for Dyrkelsen af denne Gud er der (jfr. Tacitus), endnu mindre end for de øvrige nordiske Guder, Grund til at antage, at den skulde være begrænset til de Steder, i hvis Benævnelse Gudenavnet direkte indgaar. Njords Plads blandt Hovedguderne forudsætter, at denne Gud har været dyrket over store Dele af Landet, og rimeligvis er dette ikke uden Sammenhæng med Endelsen -land, der her maa anses for at være brugt i sin egentlige, appellativiske Betydning. Naar det er gaaet over til at blive Artsord i Gaardnavne, tyder det paa, at Gudetroen har spillet en Rolle ved Oprettelsen og Navngivningen af Gaardene. Ved Gudenavnet er sandsynligvis den paagældende Gud fremhævet i Modsætning til andre Guder, hvis Navne dog ikke behøver at være

overleverede, men kan være ældre, mere primitivt opfattede Væsener, der er blevet stedligt besejrede af Njord paa samme Maade som denne af Kristendommen i et Par Tilfælde, hvor »Njarðarland er nabogaarde til kirkesteder« (p. 59).

Til Trods for den stærke Fremhævelse af det sproglige Ejefalds reale Betydning ved Gudenavnene, der alle og i Forbindelse med alle Endelser (bortset fra Njarðøy og Njarðvik) optræder i Genitiv, anser Magnus Olsen dog — ligesom ved Kultstedbetegnelserne — ogsaa ved Lokalitetsbenævnelserne Gudenavne for at være rene Navneskilte til Adskillelse af det ene Efterled fra det andet, og disse Kultnavne formodes her at rangere paa lige Fod med alle mulige andre Forled »Stedsnavne som Njarðar(v)in, Ullarøy, . . . udsiger da kun, at en bestemt kultus er særkjende for en bestemt vin, øy osv. i modsætning til andre vinjar, øyjar osv. De lærer os saaledes ikke andet end, at vedkommende kultminde findes indenfor et omraade af en saadan størrelse, at der her forekommer mindst én anden vin eller øy osv.« (p. 175). Hvis imidlertid Gudenavnet her kun skulde adskille Omfanget af vedkommende -vin eller -øy fra et andet, saa maatte dettes Bestemmelsesord tilhøre samme Begrebssfære som Guden, da de to Forled ellers ikke afgrænser hinanden. Dersom f. Eks. det ene indeholdt en Naturbeskrivelse: Terrænform, Bevoksning el. lign., frembød det jo ikke derved nogen Afspærring overfor Gudenavnet, eftersom Øens Naturejendommelighed ikke udgør nogen Hindring for, at vedkommende Gud ogsaa kunde være dyrket der, snarest tværtimod. Det antages vel næppe af nogen, at alle de Steder, der ikke har kultiske Navne, har været religionsløse; de maa da tænkes at have haft Forbindelse med en eller anden af de Guder, hvis Navne indgaar i Kultminder, og det mest nærliggende Bindeled er da Endelsen, hvormed Gudenavnet sammensættes, hvorhos geografisk Nærhed naturligvis ogsaa har spillet en Rolle.

Begge Dele har vel gjort sig gældende, hvor Kultnavnet var Centrum i en Kultbygd, som ved Agerbrugets Udvikling gradvis er blevet bebygget ved Gaarde med samme Navneendelse, saaledes som det foran er blevet antaget ved »Vin« og maa antages ogsaa ved -vin

med foransat Gudenavn. Her er de forskellige -vin skilt fra hinanden ved Forleddene, hvilket forudsætter, at Endelsen er Hovedleddet og som saadant har en ensartet og konstant Betydning: Gaard. Men denne Betydning har udviklet sig lidt efter lidt ved Brugen, og Spiren dertil maa rimeligvis søges i Sammensætningen med et Gudenavn, hvor -vin oprindeligt kun er et Vedhæng, der først gennem den respektive Menigheds religiøse Fællesskab, senere ogsaa gennem dens praktiske Virksomhed med at gøre sig Jorden underdanig, faar et konkret toponomisk Indhold. Allerede her er Endelsen, -vin, et kulturelt Baand, der forbinder det sakrale med de profane Forled, mere end det er Territorium, som opdeles ved disse, og dette træder endnu stærkere frem, naar Endelsetypen betragtes i sin fulde geografiske Udstrækning. Jo mere Artsordets Brug som Efterled i Gaardnavne afviger fra dets kendte appellativiske Betydning, desto mere kulturhistorisk betinget er Navnetypen og desto stærkere dens indbyrdes genetiske Sammenhæng. Faktisk er intet af de i Norge stærkt udbredte Efterled: -vin, -heimr, -staðir, -land o. fl. historisk kendt med Betydning: Gaard.

Selv om Bebyggelsen, som antaget af Magnus Olsen (»Ættegård og Helligdom«. Norske stedsnavn socialt og religionshistorisk belyst, Oslo 1926), for største Delen har formet sig som Udflytning fra og Udskiftning af oprindeligt store Slægtsgaarde, hvilket maa gælde Jorden og i nogen Grad ogsaa Menneskene, saa maa i hvert Fald den til de mere talstærke Navnetyper svarende Navnegivningsskik være fremgaaet af et sammenhængende Kulturfællesskab, der i Tidens Løb har bredt sig over store Dele af Landet. Der er ikke — set fra et lokalt Synspunkt — nogen Grund til at skifte mellem de ovennævnte Endelser for den samme Ting: Udflyttergaard. Impulserne hertil maa være kommet udefra som et Brud med den stedlige Overlevering, og den fremmede kulturelle Indsats, der ligger bag det nye Artsord, maa uvilkaarligt sættes i Forbindelse med de(t) Gudenavn(e), der findes sammensat med vedkommende Efterled. Dette gælder ikke alene de Endelser, »hvori bosted ligger uttrykt«, men ogsaa »-vin og -land, som«, ifølge Magnus Olsen, »er ord for mark hvor gård blir rejst« (anf. St., p. 198). Det store Antal Gaard-

navne, hvori disse forekommer, gør det indlysende, at denne Anvendelse har været deres egentlige Funktion. Havde det været Naturbetegnelser, der sekundært var gaaet over i Navnet paa en Gaard, var de (jfr. foran) blevet Forled med et Artsord for Bebyggelse som Efterled.

Tilmed er hverken -vin eller -land, men Ager den specielle Betegnelse for dyrket Mark, og netop dette Ord spiller som omtalt en fremtrædende Rolle i Benævnelser paa Kultbygder saavel i Sammensætning med et Gudenavn som usammensat. I sidstnævnte Tilstand findes Akr spredt over hele Landet, hvor det »hyppigst forekommer i mindre betydelige og tildels sikkert sent ryddede bygder. . . . Her synes Akr overalt at betegne ret og slet: et jordstykke, der bruges eller har været brugt til ager« (Hed. Kultm., p. 211). Det er dog vanskeligt at tænke sig, at det skulde kunne bruges i denne almindelige Betydning uden noget Bestemmelsesord til at skelne det fra anden Agerjord. Akr maa have haft et særligt Indhold, og dette maa være Troen paa de Guder, hvis Navne i Sydøst-Norge findes sammensat med -akr, og hvis Kultus altsaa har bredt sig sammen med dette Ord og det mere praktiske Agerbrug, formidlet gennem Gaardnavne paa -akr med ikke-sakralt Forled.

Selv et saa udpræget Naturord som -øy synes i Kraft af de c. 1200 Navne, i hvilke det indgaar, at have været i udstrakt Brug som Betegnelse for Gaardanlæg. Mange af dem er ikke, end ikke delvis, omflydt af Vand, og de der virkelig udgør en Ø, hvis Omfang falder sammen med Gaardens Jorder, kunde som Naturfænomen lige saa godt benævnes med adskillige andre Ord, f. Eks. -holm. Det er derfor sandsynligt, at -øy er lige saa meget Bebyggelsesnavn som Naturnavn, særlig i de mange Tilfælde, hvor det har et Personnavn som Forled. Denne Navneskik kan da ligesom Bebyggelsen i det hele taget have bredt sig fra Syd til Nord, og syd(øst)ligst i Norge finder vi -øy sammensat med Gudenavne i Benævnelsen paa to Landskaber, hvoraf det ene sandsynligvis, det andet muligvis engang i Fortiden har været en Ø (Norske Gaardnavne I, p. 310, 251), nemlig »bygderne Óðinsøy og Ullarøy i Smaalenene, som synes at være dannede under hensyntagen til hverandre« (p. 176). Det drejer sig

her om udprægede Kultbygder, hvorved de stedlige Naturforhold ikke synes at have spillet nogen Rolle. -øy er kun et Vedhæng til Gudenavnene, og det hænger lige saa intimt sammen med disse som -hof og -vang, hvilket viser det relative og kulturhistorisk betingede ved Begrebet »Helligdom« og »Kultstedbetegnelse«. Det er i det hele og store samme Hovedguder, først og fremmest Ull(in), hvis Navne forbindes med de forskellige Endelser, og disse maa derfor i de givne Sammensætninger indtage samme kultiske Rang. Naar -hof har omtr. 100 % Gudenavne som Forled, er det ikke fordi det har særlig mange absolut set af disse, men fordi det har faa Gaardnavne, hvilket kan skyldes, at det var produktivt paa en Tid, da der ikke var Plads til Dannelsen af flere.

Det, der betinger Talrigheden af Efterled som Betegnelse for i det væsentlige den samme Ting, er da sandsynligvis ikke saa meget Gudsdyrkelsesformen, om hvilken der ikke kan udlæses noget af Navnene, som det er de skiftende Kombinationer af Gudenavne, der parvis forbindes med Endelserne: Ullin- og Fillin- med -vin; Ullin- og Frøy- med -akr; Ull og Tor forbindes begge til delvis forskellige Tider med -hof; Ull og Odin tager Opstilling mod hinanden med -øy.

Magnus Olsen gaar ud fra Tilstanden ved Hedenskabets Slutning, da de nordiske Guder færdedes temmelig fredeligt Side om Side i det mytologiske Pantheon. Men disse individuelt udformede Gudeskikkelser har næppe samlet paa samme Tid og Sted været Genstand for Kultus. Snarest kun én ad Gangen hvad angaar de mere betydelige, og Sammenslutningen er da sket parvis, saaledes som de teofore Stednavne viser. Mest selvstændige overfor hinanden har oprindeligt sandsynligvis Ull og Odin været, de førende Skikkelser blandt henholdsvis den ældre Generation af Nordens Guder, som særlig har præget Bebyggelsesnavnene, og den yngre, der breder sig i Mytologien. Modsætningen er prægnant udtrykt ved Endelsen -øy, der stærkt betoner det afgrænsede, isolerede, og ikke som f. Eks. Ager indbyder til Kultfællesskab. Muligt har dog Naturen samarbejdet med Religionshistorien, saaledes at Landhævningen, som bevirkede, at Øerne smeltede sammen med Fastlandet, gik Haand i Haand med en kul-

tisk Udligning, hvorved den yngre Oðin fortrængte den ældre Ull og navnlig satte sig fast i Kystegnene. I det nordligere Norge, hvor Njord tager fat paa Øerne, synes Oðin at have skiftet om til -vin, sagtens for ogsaa her at trænge Ull ud. To med Oðin sammensatte Stednavne i Søndre Trondhjems Amt vakler nemlig mellem -øy og -vin (Norske Gaardnavne XIV, p. 315 og 323). Oðin-Dyrkelsen ligger da muligt til Grund for den trøndske Gruppe »Vin«, der i Antal (7—8) svarer til den sydøst-norske (Hed. Kultm., p. 213—14).

De Minder om den hedenske Gudetro, som denne har efterladt sig i Stednavnene, vidner navnlig om dens samfundsdannende Evne, som mest direkte lader sig udmaale af Omfanget af Kultbygderne, hvor disse afgrænses mod hinanden (for Oðin: et Herred (Onsø) i Smaalenenes Amt), men som i Tid og Rum fortsat virker i Bebyggelsesnavnene med samme Efterled. At de teofore Stednavne saaledes bliver anskuede som en integrerende Del af de Endelsetyper, hvor de hører hjemme, er da ensbetydende med, at Gudenavnene baade sprogligt og stofligt bliver bevaret i den Sammenhæng, hvori de er overleverede.

Den bebyggelses-historiske Sammenhæng mellem Kultminderne og de tilsvarende Endelsestyper bliver imidlertid hos Magnus Olsen brudt derved, at han betragter saavel Stednavnene som Oldtidsreligionen fra et Eftertidssynspunkt. Stednavnene sættes ikke i Sammenhæng med den forhistoriske Samfundsudvikling, men tydes efter deres leksikalske Indhold og i den fladeudfyldende Skikkelse, hvori de fremtræder paa Kortet; det enkelte Navn tænkes fortrinsvis dannet med det Formaal at betone den geografiske Adskillelse fra Omverdenen og ikke som Led i en genetisk sammenhængende Gruppe, der lader sig sætte i Forbindelse med en eller anden Side af Oldtidskulturen. Omvendt tænkes Gudsdyrkelsen knyttet uforanderligt til de samme Steder lige fra den tidligste Begyndelse til den kristne Kirkes Organisation, forbindende Generation med Generation gennem Tiderne, saaledes som det er Religionens Særkende. Men derved kommer det religiøse Liv til at hvile i sig selv uden Kontakt med den øvrige Kultur. Kultstederne bliver de faste Punkter i Samfundet, uden at det opklares, hvorledes de er opstaaede, eller hvorledes

deres Forhold er til den Bebyggelse, for hvilken de er Centrum, eller til Dannelsen af det Statssamfund, som omfatter dem alle, og som var stærkt medvirkende til Kristendommens Indførelse. Der opereres meget med de paa Herredsinddelingen baserede Tredingskirker og de hedenske Guders Forhold til disse, men ikke med selve Herrederne, der spiller en saa fremtrædende Rolle i dansk og svensk Granskning af Oldtidsreligionen.

I Stedet for en Fremstilling af selve Bebyggelseshistoriens Forløb giver Magnus Olsen ligesom Johs. Steenstrup et Billede af dens Afslutning, dens Resultat. Begge fremsætter angaaende Gudenavnenes Forhold til Efterledstyperne en teoretisk Formel, der udgaar fra dette Eftertidssynspunkt. Magnus Olsens lyder:

Ved benævnelsen af offentlige kultsteder finder med hensyn til valget af 2det sammensætningsled en udvikling sted fra frihed til regelbundethed (Hed. Kultm., p. 183).

Ved Regelbundethed forstaas aabenbart her den Ensartethed, som -hof (og -vang) er Udtryk for, medens der ved Frihed menes Brugen af Mængden af de øvrige Endelser, der som Slutresultat giver et stærkt Indtryk af Uensartethed. Regelbundethed i matematisk Forstand kan imidlertid næppe opstaa som Produkt af en historisk Udvikling, men maa paa sin Vis have været til Stede ogsaa i de tidligere Tilstande, da de ældre Navnetyper var i Brug. Til Mangfoldigheden af disse har der nemlig som paavist svaret befolkningsmæssige Spaltninger, der muligt kunde karakteriseres som en Art Stammedeling. Udviklingen fra Uensartethed til Ensartethed i den teofore som i den øvrige Stednavnegivning rummer derfor de væsentligste Træk af Nationens Forhistorie.

Medens Magnus Olsen saaledes ikke opnaaede at faa de enkelte norske Landskabers paa teofore Stednavne opbyggede hedenske Religionshistorie sammenarbejdet til almindelig Nationalhistorie, var Centralhistorien stærkt dominerende i H. V. Clausens et Aars Tid senere offentliggjorte Arbejde: »Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse« (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1916). Skønt anlagt med det samme Formaal for Øje: Belysning af de re-

spektive Nationers Forhistorie ved Hjælp af Stednavnematerialet, var de to hver for sig stort anlagte Undersøgelser hinanden diametralt modsatte i Grundsyn og Udgangspunkt. Magnus Olsens var Religionen og dermed den stedlige Udvikling, men uden Samspil mellem de enkelte Landskaber. H. V. Clausens Indstilling var derimod rent statspolitisk, og dermed bliver Landerobring og geografisk Ekspansion det fremherskende, medens lokal Kultur og Historie kommer i anden Række. Til Opretholdelse af den territoriale Sammenhæng under denne Landerhvervelse bliver der Brug for Stednavneendelser, der er udbredt over hele Rigsomraadet, og kun saadanne Typer arbejder H. V. Clausen med, medens dette ikke spiller nogen Rolle for Magnus Olsen.

Alligevel kan Clausen ikke siges at have forsøgt sig med nogen Teori om Efterleddenes Tilblivelse i og for sig. Endelsetyperne fører hos ham ikke nogen selvstændig Tilværelse, men er kun Aflejringer efter de Erobringstog, ved hvilke Lejrekongerne udbredte deres Herredømme og samlede og underlagde sig det danske Rige. Mest umiddelbart knyttet til de politiske Magthavere er -lev og derefter -løse, af disse er de øvrige Endelser afhængige i deres Tilblivelse og fungerer paa en Maade som lokale Aflæggere, skønt de fleste af dem er af endnu større Udbredelse end -lev og -løse. Til denne Helhedsopfattelse af Endelserne gaaende ud paa, at de alle (undtagen -inge) direkte eller indirekte var emaneret fra Rigscentret, svarer en anden, som til en vis Grad hænger sammen dermed, og som angaar Forleddene til disse Endelser. Clausen gaar her endnu videre end Steenstrup i at antage Personbetegnelser, idet han ved -inge (p. 3, 133) og -løse (p. 153 ff.) i Stedet for naturbeskrivende Ord finder Personer i Kollektiv som Opnævnere: hos -inge (i Tilslutning til E. Hellquist) Ætten eller Klanen, hos -løse Krigersamfund, Hird o. l. Navnetypen -um derimod, der almindeligt stilles paa Linie med -inge, og som i Norden vistnok udelukkende sammensættes med Naturbetegnelser, sættes af Forf. i Klasse med de ret unge Typer, og Endelsen reduceres (i Tilslutning til Steenstrup) til Dativ Plur. Derved opnaas — dog uden at det udtrykkelig siges — at alle de ældre og betydeligere Endelser direkte eller indirekte faar Personbetegnelser som Bestem-

melsesord, hvilket vel formodes at gøre disse Navnetyper mere mobile og dermed mere anvendelige ved Rigets Opbygning.

Naar H. V. Clausen særlig interesserer sig for -lev og -løse, er det vel for en Del paa Grund af disse Endelsers sproglige Dunkelhed, der forlener dem med et Præg af høj Alderdom. Hans Grundsyn paa dem er, »at deres udbredelsesmaade er historisk, på grundlag af begivenheder, ikke kulturel-topografisk« (p. 131). Tilblivelsen tænkes foregaaet i Lighed med Vikingetogterne. Forf. søger derfor at paavise, at -lev særlig findes ved Kyster, Havne eller Indsejlinger som Vidnesbyrd om Erobringstogter ad Søvejen. Dette var for Jyllands Vedkommende allerede forud paapeget af Gudm. Schütte (Danske Studier 1906, p. 54—55), men Clausen udvider Iagttagelsen til ogsaa at gælde Sverige. Her optræder -lev ofte i lange Kæder eller Rækker, og da -løse, hvis Udbredelse fra Danmark op gennem Sverige, som ovenfor omtalt, er søgt paavist af Hjalmar Lindroth (Fornvännen 1915), ret almindeligt forekommer i geografisk Tilknytning til de samme Kæder, slutter Clausen heraf og af -lev's og -løse's Talrighed paa Sjælland, at de to Endelser har Fællesskab om Tid, Herkomst og Spredning, skønt -løse næsten ikke findes i Jylland og i Sverige gaar meget længere mod Nord end -lev (145).

Endnu større Vanskeligheder volder dog et Par Gudenavne: Njord og Ull, som i Sverige stedvis findes sammen med -lev og -løse, en Foreteelse, som Clausen derfor søger at generalisere ogsaa for Danmarks Vedkommende. Efter sit Væsen skulde Njord ikke synes at have noget at gøre med krigerske Erobringer, og under Bestræbelserne for at paavise dette Gudenavn sammen -lev (-løse)-Grupper faar Clausen da ogsaa, skønt han kalder sig Topograf og ikke Sprogmand (p. 5), Brug for en Fantasi, der er mere af sproglig end af topografisk Art. At det eneste afgørende Bevis for en Forbindelse: en direkte sproglig Sammensætning af Njord (eller Ull) med -lev (eller -løse), ikke forefindes, generer naturligvis ikke, da det er i Overensstemmelse med Steenstrups Teori om, at Gudenavne ikke forbindes med Ord for Bebyggelse, hvilket dog ikke forhindrer Forf. i at udlede Njord af et svensk Näreby (p. 105, 188). Derimod er de sikkert afhjemlede Njord-Sammensætninger Nærum og Næraa af

mindre Betydning, Næraa kan være overtaget fra den ældre (-inge) Befolkning (p. 187). Et Navn som Odense, der skulde synes at være selvskreven til en førende Plads indenfor Folkevandringstidens Danmark, spiller overhovedet ikke nogen Rolle (p. 56). Og naar Clausen endvidere søger at bortforklare sprogligt sikrede Gudenavne (p. 111), fordi de ikke passer i hans topografiske System, saa er dermed alle Betingelser til Stede for en daarlig Modtagelse hos Filologerne (Hjalmar Lindroth i »Namn och Bygd« 1917, p. 182—86).

Mindre velbegrundet kunde Johs. Steenstrups afvisende Holdning (De danske Stednavne, 2. Udg., p. 113) synes at være, eftersom Clausen stort set følger Steenstrups Teorier saavel i Enkeltheder som — og navnlig — i den almindelige Metodik, som var den at benytte de af Enkelttolkninger af Stednavne uddragne Regler af ikke-sproglig Art til det eneste, de ikke kunde benyttes til, nemlig til at virke tilbage paa selve det sproglige Grundlag, hvorpaa de var byggede op. Men medens Steenstrup i sin Kredsbevægelse holder sig indenfor den enkelte Endelsetype, saa nøjes Clausen ikke med mindre end selve det danske Riges Tilblivelse, der hos ham er knyttet nøje sammen med en meget individuel sproglig Behandling af visse skikkelige sjællandske Landsbynavne. Den Rigsdannelse, der for Clausen er direkte eller indirekte Ophav til samtlige betydeligere danske Stednavnetyper (undtagen -inge) og den dertil svarende Bebyggelse, har som Grundpille en Udlægning af Stednavnene Udlejre (af Ull og Lejre) og Jørlunde (af Njord) (p. 204 ff.), der i Tavshed forbigaas ved »Frederiksborg Amts Stednavne«s Tydning af disse Navne (p. 114—15 og 124—25). Men da Samlingen af Danmark skal ske ved Erobring, kan der dog ikke udgaas fra mindre end hele Sjælland til at erobre det øvrige Land. Sjælland bliver da det faste Punkt, hvor H. V. Clausen stiller sig for at sætte Danmarkshistorien i Gang.

Der opstaar herved en Modsætning mellem paa den ene Side Sjælland, hvor Historien tænkes foregaaet paa sædvanlig Vis som en i Tiden forløbende Samfundsudvikling bestaaende deri, »at enkeltmand tilegnede sig, hvad der før var slægtens ejendom ....., hvilket svarer til, at -inge afløses af -lev« (p. 139), og paa den anden Side det øvrige Danmark, der passivt modtager Resultatet af denne

Udvikling i Form af færdigdannede Stednavneendelser med -lev i Spidsen under Udbredelse fra Sjælland. Denne formodede Modsætning støttes ikke paa nogen Forskel mellem de sjællandske -lev i og for sig og de øvrige nordiske, men alene paa deres topografiske Beliggenhed, som er udregnet til gennemsnitlig at være i større Afstand fra Kysten end -inge. Dette Træk er dog, som det fremgaar af Clausens udmærkede Kort, absolut ikke iøjnefaldende, navnlig hvis Isefjordens Bredder medregnes og i Betragtning af, at Midtsjælland domineres af -sted, ikke -lev. Den Motivering for en Udvandring af -lev fra Sjælland, Forf. giver (p. 139—40), er heller ikke overbevisende. Dersom de misfornøjede, der udvandrede, holdt paa den gamle Tingenes Tilstand, skulde de jo snarere have anlagt Bosættelser paa -inge end -lev, og hvis de var blevet distancerede i Kampen om Jorden paa Sjælland, vilde det være saarende for den provinsielle Lokalpatriotisme at antage, at de kunde komme i Spidsen udenfor Sjælland. Clausen regner nemlig paa ingen Maade med nogen Folketomhed udenfor Sjælland, idet -inge forudsættes at have været saa almindeligt udbredt, at Faatallighed af denne Endelse i visse Egne (bl. a. Himmerland) kan opfattes som Resultat af Udvandring bl. a. under Kimbrertogene, hvorefter Endelsen som Helhed dateres til senest o. Aar 150 f. Kr. (p. 136). Og da Overgangen fra -inge til -lev vel maa tænkes at betyde et landøkonomisk Fremskridt, saa er der dels ingen Grund til at mene andet, end at dette lige saa vel kunde finde Sted over hele Riget som paa Sjælland, og dels maatte det paa denne Ø snarere modvirke end forstærke den Jordhunger, som sandsynligvis er al Udvandrings og Landerobrings væsentligste Aarsag.

Til Støtte for Formodningen om de -sjællandske -lev's særlige Fremstød mener Clausen imidlertid at have en Trumf i Baghaanden, nemlig Religionen, repræsenteret ved Guden Njord. Af denne udspaltes i Tidens Løb Guden Ull (p. 192), men forinden antages Lejre-Kongedømmet at have udviklet sig af Njord-Dyrkelsen. Usammensatte Navne som Helge og Frode, »der oprindeligt var titler for kongen i hans egenskab af mægler overfor guden, blev efterhånden personnavne i kongeslægten« (p. 212), og det antages, at »det er høj-

bårne mænd, om hvem -lev-navnene giver os kundskab« (p. 142). Alligevel er det ikke let at faa Njord sat i Forbindelse med -lev, da der lige saa lidt paa Sjælland som andetsteds forekommer nogen direkte Sammensætning. Vejen gaar derfor om ad Ull og -løse, der ganske vist heller ikke sprogligt forbindes med hinanden, men alligevel formodes at hænge nøje sammen, idet Gudenavnet menes at optræde i Midten af to forskellige -løse-Kolonier i Nordsjælland, sammensat med henholdsvis -vi(g) og -lejre. Det sidstnævnte af disse, det før omtalte Udlejre (Ølstykke Sogn og Herred), formodes at være det historiske Lejre, Skjoldungernes Kongesæde, og tillige Kultsted for Ull. »Er Ullejre givet som helligdom af stor betydning, kan man næsten geometrisk slutte, at . . . . . Jørlunde ogsaa har været det« (p. 214). Væsentligst paa dette Grundlag tydes Jørlunde af Njord.

Naar det er Clausen saa magtpaaliggende at konstatere en Forbindelse mellem Njord-Dyrkelsen og Lejre-Kongedømmet, er det ikke ud fra nogen principiel Hævdelse af den hedenske Gudsdyrkelse som Grundlag for den politiske Magtorganisation, thi under Skjoldungernes Erobringer udenfor Sjælland forholder Njord sig ledsagende; den religiøse Magt spiller her en underordnet Rolle overfor den militær-politiske. Det er ikke Religionen, men den foreliggende skriftlige Overlevering, der dybest set ligger til Grund for Clausens Opfattelse af Danmarks Tilblivelse, og her indtager Njord i Kraft af Beretningen hos Tacitus rent kronologisk Pladsen foran saavel Skjoldungerne som disses særlige Krigsgud Ull, hvem Clausen har overtaget fra Magnus Olsens omtalte store Afhandling, og som derfor ikke anses for tilstrækkelig litterært afhjemlet til helt at staa paa egne Ben. I Teorien opstiller Clausen Stednavnene som selvstændigt Studiefag overfor de litterære Kilder til den ene Side og Arkæologien til den anden (p. 2), men faktisk holder han sig tæt op ad de førstnævnte (dog ikke den norrøne Mytologi) og fjærnt fra al Omgang med arkæologiske Levn, som Stednavnene dog ved den fælles Tilknytning til Jordbunden er meget nærmere beslægtet med; hans Befattelse med Arkæologien indskrænker sig til Bekendelsen af en forbeholden Tro paa, »at man ved at grave i den nu udtørrede

Jørlunde søs mosebund kunde finde efterladenskaber fra de trælle, der tvættede vognen, men som søen derefter slugte« (p. 215).

Grunden til Clausens stærke Forkærlighed for Sjælland er, at denne Ø menes at være glimtvis litterært belyst baade i religiøs og politisk Henseende tidligere end det øvrige Danmark. Heraf kommer det, at Rigscentret for ham eksisterer før selve det Rige, det er Centrum for, og den militær-politiske Samfundsorganisation forud for den Kolonisation af Landsdelene, som den maatte forudsættes at hvile paa. Naar Clausen slutter sine af en varm Begejstring for Danmark og dets stolte Fortid baarne Studier med den Udtalelse, at »det nye materiale, der er blevet brugt, ... har været stednavnene«, saa maa der herved tages det Forbehold, at Stednavnene ikke hos ham siger noget selvstændigt om Danmarks Oldtid, men kun er benyttet som Illustration til de litterære Kilder.

Magnus Olsens stort anlagte Forsøg paa at udlæse de norske Bygders Historie af kultiske Stedminder, indeholdte i Bebyggelsesnavne, kontrasterede saa skarpt mod Johs. Steenstrups negative Resultater af sine Undersøgelser paa dette Felt og har vakt saa stærk Interesse, at der kan tales om to modsatte Anskuelser angaaende Stednavnenes Indhold af Minder om den hedenske Religion. Skepticismen i denne Henseende repræsenteres fortrinsvis af den professionelle Navneundersøgelse, og den er navnlig kommet til Orde ved den officielle Stednavneforsknings Førstemand Jöran Sahlgren, Indehaver af det eneste nordiske Professorat i denne Videnskab, Hovedredaktør og Udgiver af saavel Tidskriftet för nordisk Stednavnegranskning »Namn och Bygd« som af et »Arkiv för germansk namnforskning, Nomina germanica.«

I sin Analyse af formodet kultiske Stednavne gaar Sahlgren ud fra Antagelsen af en lignende faglig Specialicering indenfor den hedenske Religion. »Bland hedningarna var det nog som bland oss. Kulten var i huvudsak reserverad för fackmän och särskilt intresserade« (Namn och Bygd 1923, p. 134). I Overensstemmelse med de herskende Anskuelser antager han, at Helligdomsbetegnelser fortrinsvis forbindes med sakrale Forled og omvendt. I sin Kamp mod

sprogligt tvivlsomme Gudenavne søger han derfor at bortrydde det væsentligste af Grundlaget for dem ved at gaa løs paa selve Endelsen -vi, der i mange Tilfælde udvides med et -dh, hvorved dets Betydning reduceres fra »Helligdom« til »Skov« (»Oäkta vi-namn«, Namn och Bygd 1923, p. 110—34). Mod Magnus Olsen vender Sahlgren sig specielt i Anledning af dennes Bestræbelser for at genfinde som Forled i norske og svenske Stednavne de af Tacitus (Germania 43) omtalte guddommelige Tvillingbrødre »Alcis«, der danner en Art litterært Forlæg for den formodede Dyrkelse af et mandligt Gudepar, et Hovedmoment i »Hedenske Kultminder«. Hans Indvendinger mod »Mytosoffernes« Lyst til at finde sakrale Tydninger af Stednavne overalt, hvor det var muligt, ogsaa hvor en anden Tolkning var lige saa nærliggende, gaar i det hele taget navnlig ud paa, at dette forudsætter et Kendskab til primitiv Religion, som det er Religionsforskernes, men ikke Filologernes Sag at besidde (sst. p. 133).

Medens Sahlgren saaledes i Hovedtrækkene slutter sig til Steenstrups stærkt kritiske Indstilling overfor religiøse Levn i Stednavnene, har han tillige positivt fortsat den Side af den danske Forskers Undersøgelser, der angaar Endelsetyperne, navnlig med Hensyn til deres indbyrdes Kronologi. Ligesom andre svenske Forskere (Lampe: Bjära härad (Svenska Landsmålen 1908, p. 11 ff.); Lundahl: Falbygdens bygd- och gårdnamn (1927), p. 191 ff.; Gösta Franzén: Vikbolandets By- och Gårdnamn (Nomina Germanica I (1937), p. 10 ff.) har han efter Steenstrups Mønster anvendt sammenlignende Størrelsesberegninger over de til Navnetyperne svarende Bebyggelser for at udfinde de respektive Endelsers indbyrdes Aldersrang (Namn och Bygd 1927, p. 13 ff.). Denne Eksakthed i Undersøgelsesmaaden har han ført videre ved til Statistikken at føje Geometrien.

Den geometriske Metode forudsætter, at de yngre Byer ikke er anlagt paa øde og udyrket Jord, men ved Udskiftning fra ældre Bebyggelser, og at det af deres Jordtilliggendes geometriske Form i Forbindelse med andre Omstændigheder kan udfindes, hvilken af de tilgrænsende ældre Byer, de er udskilte af. Denne Moderby kan igen være Datterby af en anden Bebyggelse og saa fremdeles. Antallet af de oprindelige Bebyggelser bliver derved reduceret til en

Brøkdel af det nuværende, medens den enkeltes Jordtilliggende tiltager i samme Grad. Størrelsesforskellen mellem Byerne af henholdsvis de ældre og de yngre Navnetyper, der efter den statistiske Metode var ret ubetydelig, forøges derved flere Gange, og der fremkommer tillige en plausibel Begrundelse for, at Aldersforskellen vokser lige saa stærkt. Statistikken er saaledes blevet ganske distanceret som Forklaringsgrundlag for Talrigheden af Artsord i Bebyggelsesnavne. Ikke engang den statistiske Rækkefølge mellem Endelserne har kunnet opretholdes, idet -by, der i Nutiden er blandt de største, er rykket ned mellem Udflytterbyerne, medens -stad har faaet sit Areal forstørret flere Gange og er rykket op til Førstepladsen i Ælde og Størrelse ved Siden af -inge (»Stanamnen i Närke«, Namn och Bygd 1927 p. 31—32; Gösta Franzén: Vikbolandets By- och Gårdnamn, p. 15).

Ud af Beskæftigelsen med Navnetypernes indbyrdes, relative Kronologi voksede naturligt Spørgsmaalet om deres absolutte Alder, der af A. M. Hansen og Meningsfæller var besvaret ved Sammenstilling af den fremherskende Endelse med arkæologiske, geologiske eller andre Vidnesbyrd om Menneskers tidligste faste Bosidden paa Stedet. Imod denne Tendens til at tildele Endelsetyperne den højest tænkelige Ælde har Sahlgren, som omtalt, ydet en ivrig og effektiv Modstand, og han er endog lejlighedsvis gaaet til den modsatte Yderlighed, som er den at datere Efterleddene efter den senest mulige Tidsgrænse for deres Tilblivelse: deres Forekomst i den litterære Overlevering. Endelserne -torp og -rød antager han saaledes paa Grund af Datoerne for de ældste skriftlige Belæg at have bredt sig fra Tyskland (henholdsvis 600erne og 700erne) til de danske Øer og Skaane (900- og 1000-) og derfra videre op i Sverige i Løbet af Middelalderen (»Hälsingborgstraktens Ortnamn«. Särtryk ur Hälsingborgs Historia).

Det er dog ikke her den absolutte Kronologi, men tværtimod Aldersforskellen i de forskellige Landomraader for samme Endelse, der har Sahlgrens Interesse. »Man måste räkna med att samma namntyp i många fall varit levande under flera århundraden och att samma typ i olika trakter kan ha helt olika ålder« (Namn och Bygd 1919, p. 95). Den kronologiske Relativitet, der var anerkendt

Typerne imellem, er hermed ført ind i den enkelte Navnetype, og den geografiske Udbredelse og Afgrænsning bliver som bestemmende Faktor for Endelsen ligestillet med Kronologien. -lev og -løse er karakteristiske for Skaane og de danske Øer i og for sig, ikke for det disse Steder optrædende Megalithicum. Sahlgren kritiserer, at »de yngre svenska ortnamnsforskarna ha uteslutande intresserat sig för kronologien och staplat ortnamnstyperna på varandra, där de bort lägga dem bredvid varann« (»Rig« 1920, p. 158).

Ved dette Samspil mellem Tid og Rum sættes der Liv og Bevægelse i Navnetyperne, saaledes at deres Tilblivelse kan iagttages geografisk. Fra at være passive sproglige Aflejringer, skabt af, men ogsaa forladt af Tiden, bliver de, ved at gaa paa langs af Tidsforløbet, Bærere af Kulturudviklingen. Sahlgren naar dog ikke til en kulturel Bestemmelse af de enkelte Efterled, men kun til en geografisk Gruppering af de ældste nordiske Typer efter Kulturcentrer, hvor de formodes at have deres Tyngdepunkter. Til dette Formaal deles Sverige i tre Kulturprovinser, hvis geografiske Adskillelse dog for en stor Del falder sammen med de gamle politiske Grænser mellem de nordiske Riger (»Rig«. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift, Bd. 3, 1920. »Forntida svenska kulturprovinser och kulturvägar«, p. 153—67). Størst Afvigelse herfra fremviser det norsk-svenske Kulturomraade, hvortil foruden Bohuslän og en Del af Värmland ogsaa Vester-Götland henregnes; her er -vin og -heim fremherskende. Det dansk-svenske Omraade karakteriseres som nævnt ved -lev og -løse, som af Sahlgren i Tilslutning til H. V. Clausen antages at have bredt sig fra Sjælland.

Den tredje Kulturprovins, den øst- (el. svensk-) svenske, der har sit Centrum ved Mälaren, er Genstanden for den særlige Undersøgelse og møder derfor med et større Antal Navnetyper. Til disse regnes imidlertid det over hele Norden stærkt udbredte -stad, medens det baade i Danmark og Sverige ikke mindre talstærke -inge, den efter manges Mening ældste af samtlige nordiske Endelser, overhovedet ikke har fundet Plads ved noget af Kulturcentrerne, hvilket tyder paa, at disse ikke har haft noget Monopol paa Produktion af ældre Navnetyper.

D. Sammenfattende Bemærkninger.

Som naturligt var blev de bebyggelseshistoriske Slutninger, der tilsyneladende lod sig udlede af Stednavnene, tidligst benyttede som Supplering af det litterære Kildestof til Fortidens Historie (Stammeteorien; H. V. Clausen). Men da de forskellige Endelsetyper ikke lod sig bringe i Harmoni med de historiske Begivenheder, der fra anden Side var kendte, indskrænkede man sig efterhaanden til et kronologisk Skema som fælles Grundlag for den historiske Udvikling og Stednavnedannelsen, hvorefter hver enkelt Endelse skulde være karakteristisk for et mere eller mindre bestemt Tidsafsnit (H. Witte; Johs. Steenstrup). Stednavnegrupperne fik derved i Teorien ogsaa kronologisk Samfald med arkæologiske Oldsagtyper, som de i Forvejen havde geografisk Beroring med, hvoraf der lod sig uddrage vidtgaaende bebyggelseshistoriske Konklusioner (A. M. Hansen). Men heller ikke denne Forbindelse lod sig opretholde, dels fordi det topografiske Samfald var ufuldstændigt, dels og navnlig fordi Artsordenes fortsatte Bestaaen i det levende Sprog helt ned til Nutiden ikke lod sig forene med, at deres Produktivitet som Stednavneled skulde være begrænset til et snævert Afsnit af en fjern Fortid. Navnetyperne fik derfor efterhaanden tildelt en længere Levetid, men til Gengæld en noget mere indskrænket geografisk Tumleplads (Adolf Noreen). Fra en kronologisk Lagdeling kom man gradvis over til kronologisk Parallelisering af Navnetyperne; den enkelte Endelse bliver nu karakteristisk ikke for en bestemt Tid, men for et særligt geografisk Omraade og dettes lokale Kulturejendommeligheder (Fr. Steinbach; Jöran Sahlgren). Indenfor denne stedlige Kultur faar den før-kristelige Religion en fremskudt Plads (Magnus Olsen).

Men heller ikke geografisk lader Navnetyperne sig enkeltvis skille fra hinanden. Der findes næppe noget Omraade saa lille, at det kun rummer Stednavne med én bestemt Endelse; allevegne forekommer Endelserne blandede mellem hinanden, og alle mere talstærke Endelser har stedvis topografisk Berøring med alle andre indenfor Sprogomraadet forekommende betydeligere Navnetyper. Dette viser, at de typiske Bebyggelsesnavneefterled med Hensyn til Fremkomst

er uberoende af hinanden og ikke afhængige af nogen bestemt Tid eller bestemt Sted. Der bliver da for Navnetypeforskningen intet andet fast Holdepunkt at gaa ud fra end det enkelte Artsord og dets samlede geografiske Udbredelse baade som Stednavneled og — eventuelt — som selvstændigt Ord i Sproget. De øvrige Endelser indenfor Omraadet spiller ingen Rolle, lige saa lidt som kulturelle eller nationale Forskelligheder, og det Tidsspørgsmaal, der rejser sig angaaende Navnetypens Tilblivelse, er ikke et hvornaar?, men et hvor længe har den staaet paa?

Af det store Antal af Artsord, der, uden appellativisk at betyde Landsby, gennem Stednavnene er overleverede som Betegnelser for Landsbyer, der ikke fremviser tilstrækkelig Uensartethed til at forklare den store Variation i Benævnelser, fremgaar det, at Navneendelsen ikke oprindeligt er givet umiddelbart til Landsbyen. Den maa da afspejle en Kulturtilstand, der er ældre end Landsbydannelsen og forskellig for de forskellige Endelser, men den har alligevel haft tilstrækkelig nær Berøring med Bebyggelsen til at brede sig med denne.

Navnetypen bliver da at betragte som et forstenet Levn efter et Stykke forhistorisk Kulturhistorie, hvis Klarlæggelse er den bebyggelseshistoriske Navneforsknings Opgave. En vigtig Ledetraad er her selve Artsordet, hvis leksikalske Bestemmelse er et Formaal i sig selv for Filologien, medens det for Kulturforskningen er Afslutningen baade i Tid og Rum paa en Kulturstrømning, hvis Udbredelsesretning det — for saa vidt det er overleveret til historisk Tid — ogsaa rent geografisk kan bidrage til at belyse. Ikke mindre vigtige er de med Artsordet sammensatte Bestemmelsesord, der ved den sproglige Navneundersøgelse opfattes som løst og efter visse mekaniske Regler paahæftede og væsentligst kun benyttes til en skematisk Tidsfæstelse; medens de i Virkeligheden repræsenterer en for hvert nyt Navn fremadskridende Kulturudvikling, for hvilken Navneendelsen er et Bindeled. Paa Grund af den store Rolle, Personnavne rent talmæssigt spiller indenfor Bebyggelsesnavnenes Forled, synes det indlysende, at de opkaldte Personer har taget meget aktivt Del i den Kulturvirksomhed, der har aflejret Navnetyperne, saaledes at de to sprogligt forbundne Led, hvoraf et Stednavn normalt bestaar, ogsaa i Re-

aliteten er intimt sammenknyttede. Endelsetypen bliver da fra dens Begyndelse til dens Afslutning Resultatet af en Art »skabende Udvikling«, og det vilde efter den fremtrædende Stilling, Religionen indtager indenfor Oldtidens Kulturliv, være mærkeligt, om den ikke ogsaa øvede nogen Indflydelse her. Der har da ogsaa fra Filologernes Side været Tilbøjelighed til af kronologiske Grunde at sætte en Navneendelses Udspring i Forbindelse med Sammensætning med et Gudenavn (Hjalmar Lindroth; Marius Kristensen). Ved en Videreførelse af dette Princip i Forbindelse med Støtte af Arkæologiens Resultater lader bl. a. et Par saa væglige Kulturord og -begreber som Stad og Ager sig som skitseret i det foregaaende (p. 80—86) med stor Sandsynlighed føre tilbage til Tiden for den tidligste faste Bosættelse i Danmark.

RÉSUMÉS FRANÇAIS

DES MÉMOIRES CONTENUS DANS LES «AARBØGER» 1941

PUBLIÉS PAR

LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD

TABLE DES MATIÈRES

Page

CHRISTIAN ELLING: Le Christiansborg d'Elias David Häusser et le style baroque de Vienne III

K. THORVILDSEN: Les trouvailles funéraires de l'ère des dolmens au Danemark IV

C. M. SMIDT: Vordingborg. Quelques traits principaux de la fortification de la ville et du château fort. L'église de Vordingborg dédiée à la sainte Marie IX

C. J. BECKER: Trouvailles de nasses de l'âge de la pierre en Danemark XII

J. TROELS-SMITH: Datation au point de vue de l'analyse du pollen de trois nasses XV

GUDMUND HATT: Sillons préhistoriques en Jutland XVI

SØREN HANSEN: La légende de Frodebø XVIII

ARILD HVIDTFELDT: Le mistilteinn et la mort de Balder XIX

S. K. AMTOFT: Les noms de lieux comme sources d'histoire de la colonisation et d'histoire des religions. Un aperçu historique critique XX

Christian Elling:

LE CHRISTIANSBORG D'ELIAS DAVID HÄUSSER ET LE STYLE BAROQUE DE VIENNE

La première partie de l'histoire du château de Christiansborg a été — pour ainsi dire — inconnue jusqu'ici. En 1733 la première pierre fut posée; les dessins définitivement approuvés (le »projet III«), suivant lesquels le quadrilatère principal du château fut construit, ont existés à cette époque-là. Parmi les travaux préparatoires de ce projet on n'a connu jusqu'ici que deux dessins, un plan de situation et un tracé de façade, tous les deux de 1731 (le »projet I«), exécutés par l'architecte en chef du château Elias David Häusser (1687—1745). Le tracé de façade diffère très considérablement — au point de vue d'histoire de style — de celui approuvé en 1733. Une trouvaille de trois dessins, datant de 1732, du même architecte, faite dans la bibliothèque privée de S. M. le Roi, nous a maintenant permis d'élucider une étape intermédiaire du travail de Häusser (le »projet II«) qui représente une nouvelle orientation artistique et qui devient décisive pour le dernier projet et par cela même pour le château comme monument de l'art. Il peut être établi que les dessins de Häusser, datant de 1732, reflètent une influence directe et prononcée de l'architecture baroque immédiatement précédente à Vienne, plus particulièrement des œuvres de Johann Lucas von Hildebrandt avec le château de Belvédère au premier rang. Cette influence de style autrichienne, méconnue jusqu'ici, se fait sentir en certains endroits dans l'architecture profane danoise pendant la première moitié des années 1730, mais est remplacée aux environs de 1735 — par l'intermédiaire de l'architecte N. Eigtved (1701—54) — par une phase de style française qui dominera notre architecture pendant le demi-siècle suivant.

K. Thorvildsen:

LES TROUVAILLES FUNÉRAIRES DE L'ÈRE DES DOLMENS AU DANEMARK

Les 150 sépultures, à peu près, qui restent de l'ère des dolmens au Danemark, offrent un nombre assez restreint de formes d'objets préhistoriques. La céramique apparaît soit comme des carafes soit comme des coupes, les parures uniquement comme des perles d'ambre. En matière d'outils et d'armes il a été placé, dans les sépultures, des haches en silex à dos mince et dans quelques cas des pierres de massue et des haches à facettes multiples.

Comme on le voit par la carte fig. 42, les trouvailles funéraires se répartissent assez également par tout le pays. Un examen des différents types d'objets préhistoriques montre cependant une distinction assez grande entre les trouvailles faites dans le Danemark méridional (c'est-à-dire la partie est du Jutland méridional et les îles danoises) et dans le Jutland septentrional.

Les petites carafes à bourrelet du Danemark méridional (fig. 2—4) et les grandes carafes à œillets (fig. 9—12) portent toutes une empreinte assez primitive. Le long de la panse renflée, vers le bas, elles sont munies d'ornements exécutés à l'aide de lignes simples et de listeaux d'argile appliqués qui reflètent distinctement le filet qui a dû supporter les carafes de substance organique pouvant être considérées comme les modèles les plus proches des carafes d'argile.

La région du Jutland septentrional peut — aussi bien pour les petites carafes à bourrelet que pour les grandes carafes à œillets — présenter des vases rappelant beaucoup les carafes du Danemark méridional (fig. 5 et 13). Un groupe assez important de petites carafes à bourrelet du Jutland septentrional (fig. 6—7) est cependant muni de panse biconique, à angle vif, et porte des ornements qui se sont éloignés assez fortement de l'imitation stricte du filet des carafes du Danemark méridional. Sur ces carafes les listeaux d'argile ont disparu; dans l'exécution des ornements la ligne simple est souvent complétée par des raies, par le pointillage au bâtonnet fourché

ou par des empreintes de lacet à deux fils. Les grandes carafes à œillets, qui — comme il résulte de la carte fig. 8 — ne sont que faiblement représentées dans le Jutland septentrional, peuvent également montrer des exemples de cette forme et de cette technique d'ornementation spéciales au Jutland septentrional (fig. 14—15).

Les coupes se trouvent presque uniquement dans le Jutland septentrional (voir la carte fig. 16), mais dans cette région elles sont nombreuses, en retour. Suivant la forme et les dimensions on peut les répartir dans différents groupes. Les petites coupes à col bas sont le plus souvent ornées de lignes ou d'empreintes de lacet à deux fils placées horizontalement sur le col et verticalement sur la panse (fig. 17—20); dans quelques cas la surface des coupes est cependant complètement couverte de pointillage au bâtonnet de variations différentes (fig. 21—22). Les petites coupes à col bas semblent — vers la fin de l'ère des dolmens — se transformer en coupes en entonnoir à col haut, ce que l'on connaît aussi par les chambres de géants les plus anciennes (fig. 24—26). Les coupes à œillets sont en général un peu plus grandes que les petites coupes à col bas, mais leur trait caractéristique consiste d'ailleurs à être munies d'œillets à suspension. Les coupes à œillets sont souvent ornementées d'empreintes de lacet et de pointillage au bâtonnet (fig. 27—32), tout à fait comme les petites coupes; une partie d'elles est cependant complètement couverte d'empreintes de lacet faites à l'aide de fil entortillé (fig. 29). Ce n'est qu'une seule petite coupe qui ait pu présenter cette façon d'ornementation (fig. 23). Certaines observations faites lors de l'examen des matériaux provenant des stations de l'époque, de même que le fait que le fil entortillé semble être le plus usité comme moyen d'ornementation au commencement de l'époque des chambres de géants semblent parler en faveur d'une datation assez récente de ces coupes à œillets ornées à l'aide de fil entortillé. Un groupe spécial de coupes est formé par les soi-disant coupes cordées (fig. 33—35); elles ne font pas partie d'une trouvaille entière, et par conséquent elles sont difficiles à dater. Par leur forme et leur ornementation elles présentent cependant de telles affinités avec les autres coupes qu'elles doivent être considérées comme étant contemporaines de celles-ci. Tout à fait comme les autres coupes on les trouve le plus souvent dans le Jutland septentrional.

Les perles d'ambre que l'on trouve dans les sépultures sont soit complètement non ouvrées, soit de formes assez simples (voir fig. 37). La carte fig. 38, qui indique la répartition de sépultures à perles d'ambre, concorde exactement avec une carte de trouvailles de dépôts et d'ex-voto avec des perles d'ambre provenant de l'ère des dolmens, élaborée d'après J. Brøndsted[1]). L'ambre se rencontrait, dans l'ère des dolmens, à pratiquement parler

[1]) J. Brøndsted: Danmarks Oldtid I. København 1938. p. 152, fig. 96.

seulement dans le Jutland septentrional. Dans les sépultures l'ambre se trouve avec toutes les formes de céramique de l'époque; il est toutefois très souvent combiné avec la trouvaille de haches en silex à dos mince.

La hache en silex à dos mince se trouve dans les sépultures sous deux formes, soit un type grand, large et assez épais, soit un type plus petit, aplati (voir fig. 39); le grand type est de beaucoup le plus fréquent. Une différence chronologique entre les deux types ne se laisse pas tirer des trouvailles, les deux formes de haches se trouvant souvent ensemble, car il semble avoir été un usage universel que le défunt fut équipé de plusieurs haches dans la sépulture. Comme il résulte de la carte fig. 40, la présence de la hache à dos mince dans les sépultures est un phénomène presque spécial au Jutland septentrional. Dans des trouvailles faites en dehors des sépultures la hache est cependant au moins aussi fréquente dans le Danemark méridional que dans le Jutland septentrional.

Des pierres de massue et des haches à facettes multiples se rencontrent rarement dans les sépultures. Les cartes que N. Åberg a élaborées de la présence de ces types d'objets préhistoriques en Danemark[1]) soulignent cependant fortement la différence entre le domaine de trouvaille du Jutland septentrional et celui du Danemark méridional qu'a élucidée l'examen des autres formes d'objets préhistoriques.

Les types d'objets préhistoriques mentionnés plus haut se rencontrent tous dans les deux formes de sépultures générales dans l'ère des dolmens, à savoir la sépulture à inhumation et le dolmen. Déjà Sophus Müller faisait une distinction entre un type ancien et un type récent de dolmens. Le type ancien se présente comme une chambre rectangulaire formée par 4 à 6 pierres portantes de hauteur égale. Les carafes du Danemark méridional semblent avoir des rapports étroits avec ce type ancien de dolmens, car presque toutes les petites carafes à bourrelet et les grandes carafes à œillets dans le domaine du Danemark méridional ont été trouvées dans cette forme de chambres sans être combinées à d'autres formes d'objets préhistoriques. Toutes les formes d'objets préhistoriques du Jutland septentrional, c.-à-d. les types de carafes biconiques, les coupes, les perles d'ambre et les haches, se trouvent, par contre, presque uniquement dans la forme récente de dolmens, forme qui est caractérisée par ce que la chambre — assez souvent polygonale — au lieu de l'une des pierres terminales, a une pierre de seuil basse; souvent il a été placé un couloir plus ou moins long devant la pierre de seuil. A côté de ces chambres de dolmen récentes on trouve dans le Jutland septentrional la sépulture à inhumation comme forme de sépulture générale. (Voir la carte de types de sépulture fig. 41). La sépulture à inhumation se présente sous

[1]) N. Åberg: Kulturmotsättningar i Danmarks stenålder. Stockholm 1937. p. 153 sqq., fig. 159—161.

des formes différentes, plus ou moins couverte ou entourée de pierres et très fréquemment couverte d'un tumulus bas. Le mobilier des différentes sépultures à inhumation ne donne pas de point d'appui permettant de distinguer une différence de temps entre les divers types. Toutes les sépultures à inhumation, le petit nombre du Danemark méridional aussi, présentent la même composition de mobilier que les dolmens récents indiqués plus haut.

Tandis que les formes de carafes du Danemark méridional ne semblent pas avoir des prototypes à l'étranger et en général font une impression si primitive que l'on peut les considérer sans difficulté comme des imitations directes de carafes faites de substance organique, il en est un peu autrement pour les objets préhistoriques du Jutland septentrional. Les carafes biconiques et la forme récente de dolmens semblent être des dérivatifs des formes correspondantes du Danemark méridional. Les coupes, les perles d'ambre et les haches, de même que la forme de sépulture spéciale au Jutland septentrional: la sépulture à inhumation, ne semblent cependant pas avoir leur prototype sur le terrain danois; car il est impossible d'isoler des sépultures ou des formes d'objets préhistoriques particulières comme étant plus anciennes que les autres. Tous les types du Jutland septentrional semblent être contemporains, et il ne peut pas être supposé qu'ils aient existé longtemps dans le Jutland septentrional avant l'arrivée des types de carafes et des sépultures mégalithiques au pays. Il faut donc envisager cette possibilité que l'ensemble spécifique du Jutland septentrional: coupes, perles d'ambre, haches à dos mince et sépultures à inhumation peut avoir été formé ailleurs et apporté au Jutland septentrional par une immigration. En supposant une telle immigration il sera établi une concordance entre le témoignage des sépultures et le résultat auquel est arrivé le docteur Therkel Mathiassen par l'étude du matériel de stations de l'ère des dolmens[1]). Cet archéologue trouve dans le matériel de stations des motifs puissants pour supposer une immigration en Danemark dans l'ère des dolmens.

Dans les recherches du point de départ d'une telle immigration il est nécessaire de savoir où l'ensemble de l'ère des dolmens du Jutland septentrional se rencontre en dehors des limites du Danemark.

A la côte de la mer du Nord de la Hollande du nord-est et de l'Allemagne du nord-ouest se rencontrent des petites carafes à bourrelet, des coupes en entonnoir et des haches en silex à dos mince aussi bien dans des sépultures à inhumation[2]) que dans des sépultures mégalithiques. Le fait que les petites carafes à bourrelet sont biconiques, et que celles-ci aussi bien que les coupes en entonnoir sont munies d'ornements visiblement influencés par les styles

[1]) Therkel Mathiassen: Havnelev—Strandegaard. Aarboger 1940, p. 1 sqq.

[2]) A. E. v. Giffen: Die Bauart der Einzelgräber. Mannus Bibl. 44—45. p. 10—23, fig. 2—7.

qui ne trouvent accès au Danemark qu'à l'époque des chambres de géants, semble cependant parler en faveur de ce que ces formes de Hollande et de l'Allemagne du Nord dérivent des formes danoises correspondantes et ne peuvent pas être les prototypes de celles-ci.

Les petites carafes à bourrelet et les coupes en entonnoir que l'on rencontre en Pologne conjointement avec les haches à dos mince semblent avoir des rapports si étroits avec les courants qui ne peuvent être aperçus dans ce pays qu'après l'ère des dolmens, que K. Jazdzewski, qui a traité le matériel, voit dans leur apparition la preuve de l'influence nordique[1]).

Ce n'est qu'à Södermanland en Suède aux stations de Katrineholm-Mogetorp et Vrå[2]) qu'on rencontre les formes d'objets préhistoriques qui caractérisent les sépultures de l'ère des dolmens dans le Jutland septentrional et les stations danoises de l'ère des dolmens. Les formes se trouvent ici sans immixtion d'éléments ultérieurs et dans des conditions telles que dans ce domaine il y a la possibilité de trouver le point de départ d'une immigration en Danemark dans l'ère des dolmens.

[1]) K. Jazdzewski: Die Trichterbecherkultur in West- und Mittelpolen. Poznan 1936.

[2]) Sten Florin: Vrå-Kulturen. Festskrift till Nils Åberg 1938. p. 15 sqq.

C. M. Smidt:

VORDINGBORG

QUELQUES TRAITS PRINCIPAUX DE LA FORTIFICATION DE LA VILLE ET DU CHÂTEAU FORT L'ÉGLISE DE VORDINGBORG DÉDIÉE À LA SAINTE MARIE

Sur la côte sud de la Seeland — à une anse du belt entre la Seeland et Falster — se trouve situé Vordingborg, petite ville avec des ruines d'un château royal important du moyen âge.

Aux derniers siècles du moyen âge Vordingborg consistait en deux parties séparées, le château fort à l'est et la ville à l'ouest, tous les deux situés sur un lieu élevé. L'établissement de château fort — mesurant environ 160 mètres de l'est à l'ouest et environ 250 mètres du nord au sud — s'étendait jusqu'à l'anse vers le sud et était entouré d'un fossé de tous les côtés. — Le fossé méridional était séparé de l'anse par une levée basse. En outre il y a eu — en travers de la petite anse — un barrage consistant en poteaux enfoncés qui rendait difficile l'accès au fond de l'anse pour celui qui ne connaissait pas les lieux.

De même, du côté de la terre un ennemi, qui s'approchait, se heurtait déjà à distance à des difficultés et à des obstacles: une ceinture de marais et de forêts abondant en eau qui entourait Vordingborg à une distance de quelques kilomètres. La route n'était praticable qu'à quelques rares endroits.

Le château fort bien placé et bien fortifié était cependant de dimensions beaucoup plus modestes au 12e siècle. Il n'occupait à cette époque-là qu'une petite partie sud de la grande surface qui devait constituer plus tard le terrain de château, et ce château fort primitif, construit de granit, fut établi aux environs du milieu du 12e siècle ou peu de temps après cette époque. On suppose en général qu'il ait été établi par Valdemar Ier, peu de temps après qu'il fut roi en 1157.

Sur la grande surface qui devait constituer plus tard le terrain de château, au nord du petit château primitif, était située la ville primitive, et dans la partie le plus au nord de ce terrain le Musée national a mis à jour les restes d'une église romaine de la fin du 12e siècle. — Tout ce grand terrain fut

entouré plus tard, dans le moyen âge, d'un mur de briques avec des tours et des tourelles de flanquement, et le château primitif lui-même, du côté sud du terrain, fut considérablement agrandi vers l'ouest. Cette construction additionelle du château fort fut faite également en briques, et elle fut munie de quelques tours fortes, comme la tour de Valdemar à l'angle nord-ouest et la tour d'eau à l'angle sud-ouest vers l'anse.

Le grand terrain nord était cependant devenu trop étroit pour la ville. Une nouvelle ville était en train de s'élever sur une hauteur oblongue s'étendant de la partie nord-ouest et ouest du terrain de château vers l'ouest, et toute la surface qui avait compris antérieurement aussi bien la ville que le château, appartint maintenant entièrement au château fort dont la partie la plus ancienne au sud (avec son agrandissement) formait le point central ou le château principal.

La nouvelle ville de l'ouest mesurait environ 260 mètres d'étendue du nord au sud et environ 340 mètres de l'est à l'ouest. Le long de son côté nord il y avait un lac assez large, et un lac long et étroit s'étendait de l'est à l'ouest le long du côté sud de la ville, tandis que le long de son côté ouest, à partir du lac étroit au sud, il y avait un abaissement au nord vers le lac nord. L'abaissement fut transformé — par creusement — en un fossé de ville, et toute la ville de l'ouest était ainsi entourée de lac et de fossé, desséchés de nos jours, mais se présentant toujours comme des abaissements distincts.

Le long de la pente de la ville de l'ouest du côté de l'ancien lac nord on trouve encore les débris d'une digue de pierre, la dernière chose qui reste de la défense nord de la ville du moyen âge, et à l'angle sud-ouest de la ville s'élève encore aujourd'hui un mur du moyen âge, le vieux mur de cimetière, le long du bord supérieur de la pente du côté du fossé de ville ouest et du lac sud.

A l'intérieur de ce mur l'église du moyen âge s'élève haut au-dessus du terrain environnant. Avec sa haute tour ici à l'angle sud-ouest de la ville elle a joué un rôle pour la défense. De la tour et du mur de cimetière ouest, placé sur une saillie vers le fossé de ville, on a pu dominer celui-ci et empêcher un ennemi d'entrer de force.

L'église, construite entièrement en briques, consiste en chœur, nef, tour, sacristie et porche, tous d'époques différentes. La partie la plus ancienne est le chœur qui primitivement était une construction indépendante, une petite chapelle, érigée par le roi Valdemar IV en 1360 environ et dédiée à la sainte Marie.

Vers 1400 on démolit la partie ouest de la chapelle pour commencer à cet endroit-là la construction d'une nef haute et large. Elle fut munie de trois nefs, et les murs d'arcades de la nef centrale du côté des nefs latérales

furent supportés par des piliers octogones. — On avait eu l'intention de démolir la chapelle de sainte Marie primitive et de construire, à la place, un nouveau chœur plus grand, mais ce plan n'a jamais été exécuté. La chapelle demeurait chœur pour l'église agrandie, qui — comme la chapelle — était dédiée à la sainte Marie.

Du côté sud du chœur se trouve maintenant une sacristie. Elle a été construite aux environs de 1470 et présente des affinités avec l'architecture hanséatique de briques, tandis que le petit porche simple du côté sud de la nef n'a guère été construit avant vers la fin du 15e siècle.

La haute tour élancée à l'extrémité ouest de la nef a été commencée vers le milieu du siècle et a été achevée sans doute en 1465, l'année où la cloche la plus ancienne de l'église — cloche qui était dédiée à la sainte Marie — fut coulée.

Ce qui est d'un intérêt spécial, c'est que la tour a été munie d'une galerie saillante en charpente pour tireurs — un hourd — le long des côtés extérieurs de la tour au nord, à l'ouest et au sud, c.-à-d. les côtés qui tournaient au dehors vers le fossé de ville et le lac. Sur la fig. 15 on voit sur le côté sud de la tour la porte haut placée qui a donné accès au susdit hourd.

De même que l'emplacement de la tour à l'angle de la ville, sur une saillie vers le fossé de ville, le hourd montre également que la tour élancée n'a pas seulement fait fonction de clocher pour l'église, mais encore de tour de guet et tour flanquante. Le fossé de ville de l'ouest étant étroit par rapport aux deux lacs qui entouraient la ville au nord et au sud, et la partie ouest de la ville étant loin du château fort à l'est, le clocher a été capital pour la défense de la ville.

En ce qui concerne le chœur de l'église, celui-ci — par ses zones alternantes de briques jaunes et rouges et par la dimension et la nature de ces briques — présente de telles affinités avec l'agrandissement important ouest du château central sud de l'établissement palatin qu'il peut être établi que cet agrandissement du château fort est contemporain du chœur. C'est-à-dire qu'il provient de la même époque que la petite chapelle de sainte Marie primitive. — Il s'ensuit que l'agrandissement du château fort (comme la chapelle) a été construit aux environs de 1460 par le roi Valdemar IV.

C. J. Becker:

TROUVAILLES DE NASSES DE L'ÂGE DE LA PIERRE EN DANEMARK

Bien que la pêche, à travers de grandes parties de l'âge de la pierre de Danemark, ait été une source de subsistance importante, nous n'en savons que peu de choses. La description ci-après de quelques nouvelles trouvailles de nasses de Seeland constitue une contribution à la connaissance des formes d'appareil de ce temps-là.

La première trouvaille a été faite à Nidløse, la paroisse de Nidløse, l'amt de Holbæk. Lors de l'extraction de la tourbe à Store Aamose, terrain marécageux très important, traversé par la Halleby Aa, on a trouvé, il y a quelques années, la pièce représentée aux fig. 1—2. Elle mesure 52 sur 38 cm et est composée de deux parties, une partie externe et une partie interne. La partie externe, que l'on voit à droite sur la fig. 2, est formée de brindilles de bouleau, entrelacées avec des copeaux de sapin. Les brindilles ont de 0,5 à 0,7 cm d'épaisseur et les espaces intermédiaires mesurent de 0,6 à 0,9 cm de largeur. Dans la partie externe de la pièce ces brindilles ont des parcours presque parallèles. La partie interne, que l'on voit très distinctement sur la fig. 1, est faite de la même sorte de brindilles entrelacées d'une manière semblable. Elle a la forme d'un tube conique. La pièce entière, qui n'est qu'un fragment d'un appareil plus grand, est interprétée comme la partie moyenne d'une nasse; la partie interne est l'entonnoir et la partie externe, qui — à en juger par la forme — a continué au-delà de l'entonnoir, constitue les restes de la paroi de la nasse elle-même.

La seconde pièce (fig. 3—4) provient d'un petit lac appelé Magleby Long dans la paroisse de Magleby, l'amt de Sorø. Elle a été trouvée à une profondeur de 2 mètres dans la couche de tourbe au-dessous du lac. La pièce mesure 34,5 sur 18 cm et a la forme d'un cône. Elle est composée de brindilles semblables à celles de la première; elles sont faites de tilleul et, par analogie, tenues ensemble par des tressages transversaux de tilleul. La partie inférieure de ceux-ci consiste en une seule bande courant en spirale

en sept tours à partir de la pointe. Les autres sont des bandes isolées, terminées. En bas, la pièce est fermée par un tressage transversal. Le fragment est interprété comme le bout d'une nasse. Quand on l'a trouvé, il était placé une pierre de 7 cm de largeur dans la partie pointue, sans doute pour retenir la nasse dans l'eau (comme sur la fig. 7). Seulement à deux ou trois mètres de lui on a trouvé un fragment, mesurant 50 sur 50 cm, d'un écran formé par des brindilles semblables sans tressages transversaux, mais avec une branche unique assez grande placée obliquement au-dessus. De cette pièce rien n'a été conservé; il est possible qu'il se soit agi d'un clayonnage ou d'un bras pour diriger les poissons dans la nasse.

La troisième pièce provient de Svinninge Vejle, anse desséchée du Lammefjord dans la paroisse de Svinninge, l'amt de Holbæk. Ici on a trouvé à environ 1,25 m de profondeur dans des faluns, déposés dans l'eau de mer pendant la période atlantique, un fragment, mesurant 65 sur 50 cm, d'un tressage de la même nature que les deux autres pièces. Il est composé de brindilles longitudinales de tilleul et est muni, à l'une des moitiés, de bandes transversales de la même nature que celles des fig. 1—4. A l'autre partie, les brindilles n'étaient liées d'aucune façon. La pièce est plane et n'a guère été une nasse, mais il est probable qu'elle provient d'un appareil de pêche et a été une sorte de clayonnage destiné à diriger les poissons dans les appareils de pêche proprement dits. A 10 mètres environ de cette pièce on a trouvé un rang de 15—20 pieux minces enfoncés dans le fond. Il est possible que ceux-ci aient pu supporter un tel appareil.

Ni la nasse de Nidløse, ni la pièce de Svinninge Vejle ne furent trouvés avec des objets préhistoriques pouvant en donner une datation. A Magleby Long, au contraire, on mit à jour, dans la proximité immédiate de la nasse, quelques vases d'argile qui — à ce qu'on dit — se sont trouvés à la même profondeur. Le vase fig. 5 a été trouvé à 1 mètre de la nasse, et des tessons d'un autre vase néolithique à bouton-oreille se trouvaient à la même distance de lui. Le vase fig. 5 date du milieu de l'époque des chambres de géants, mais il est difficile de prouver qu'il a été placé dans le lac en même temps que la nasse. La datation des pièces se basant sur l'analyse du pollen faite par M. J. Troels-Smith, et dont il a été rendu compte ci-après, est beaucoup plus exacte. Les pièces de Nidløse et de Svinninge Vejle datent de la période atlantique ou de la fin de l'ancien âge de la pierre, tandis que la nasse de Magleby est un peu plus récente, — de la première période subboréale ou du commencement de l'époque néolitique.

Pour la détermination détaillée des nasses il est bon de savoir que des pièces semblables ont été employées jusqu'à nos jours en Danemark pour la pêche d'anguilles (fig. 8) et en tout cas encore pendant le siècle dernier pour la pêche de saumon dans les petites rivières. Le matériel et la technique

semblent en partie être les mêmes pour les pièces modernes et anciennes. Et dans des pays avec des manières de pêche plus primitives, aussi bien en Europe qu'en dehors de l'Europe, de telles nasses semblent être très ordinaires (voir fig. 6 et 7); par voie linguistique il peut être démontré qu'elles doivent remonter à l'âge du fer (voir p. 167, note 4). D'une date encore plus ancienne sont des observations faites par des auteurs romains (voir p. 167, note 6) et un dessin égyptien du Règne Ancien (voir fig. 9).

La seule extension considérable, dont jouit de bonne heure ce type d'appareil, semble parler en faveur d'un grand âge, et il n'est donc pas surprenant que la nasse en plein épanouissement, c.-à-d. avec entonnoir, existe déjà aussi tôt qu'à l'ancien âge de la pierre en Danemark, environ 4000 ans av. J.-C. En effet, la pêche est une profession qui, de très bonne heure, est arrivée à des méthodes de pêche si effectives que plusieurs se font encore aujourd'hui avec la même sorte d'appareils qu'il y a des milliers d'années.

J. Troels-Smith:

DATATION AU POINT DE VUE DE L'ANALYSE DU POLLEN DE TROIS NASSES

Ci-après il sera rendu compte d'un examen au point de vue de l'analyse du pollen de trois nasses. Pour toutes les trois, les datations sont approximatives, parce qu'elles ne se basent que sur des analyses isolées du pollen; en outre, les analyses donnent plutôt des datations trop récentes que trop anciennes, car les nasses ont dû exister pendant quelque temps avant d'être couvertes de vase brune ou de tourbe. — Les échantillons pour les analyses du pollen ont été pris, dans tous les trois cas, de la tourbe ou de la vase se trouvant dans la proximité immédiate du tressage des nasses.

1. Nasse de Nidløse. Les verges droites de la nasse sont faites de brindilles de bouleau (*Betula* cfr. *odorata* ou *B. verrucosa*), tandis que les bandes tortillées sont formées de racines de pin (*Pinus* cfr. *silvestris*). Les déterminations ont été faites par G. Sarauw en 1905. — L'analyse du pollen (voir la table) place la nasse dans une partie ancienne de l'époque atlantique ou la zone VIIa au point de vue d'analyse du pollen de Knud Jessen[1]). Archéologiquement elle devient ainsi un peu plus récente que l'époque de Mullerup.

2. Nasse de Magleby Long. Aussi bien les verges droites que les bandes tortillées sont formées de rameaux de tilleul (*Tilia* sp.). La détermination a été faite par Johs. Iversen. — L'analyse du pollen doit être interprétée avec prudence, car une partie des grains de pollen était détruite. Probablement elle doit être classée dans le commencement de la période subboréale (zone VIII au point de vue d'analyse du pollen) et par conséquent dans le commencement du récent âge de la pierre (l'ère des dolmens).

3. Nasse de Svinninge Vejle. Les verges droites et les bandes tortillées sont formées de tilleul (*Tilia* sp.) d'après la détermination de Johs. Iversen. — A la différence des deux nasses déjà nommées, cette nasse a été trouvée dans des dépôts marins devant être classés — au point de vue de l'analyse du pollen — dans la partie récente de l'époque atlantique (zone VIIb) et ayant été déposés à l'époque de la mer à Littorines, probablement pendant la transgression haut atlantique[2]). Cette nasse devient donc contemporain de la partie récente de la civilisation d'Ertebølle, mais plus ancienne que le commencement du récent âge de la pierre.

[1]) cf. Knud Jessen 1938.

[2]) cf. Johs. Iversen 1937.

Gudmund Hatt:

SILLONS PRÉHISTORIQUES EN JUTLAND

A deux stations de Jutland occidental de l'ancien âge du fer il a été démontré — au-dessous des gisements de station — une couche d'humus superposée à une couche de »Blegsand«, superposée à son tour à une couche d'alios. Si l'on enlève la couche d'humus, il se montre, à la surface du »Blegsand«, une quantité de raies foncées ayant dû être formées par labourage dans l'antiquité. L'araire a traversé la couche d'humus et a fait des sillons dans le sable, sillons qui ont été remplis de terreau tombé des côtés. Les photographies fig. 1—3 d'une fouille de station faite à Alrum, la paroisse de Stadil, au nord du fjord de Ringkøbing, montrent de telles raies foncées dans le »Blegsand«. Les raies vont principalement dans deux directions, à peu près perpendiculairement les unes aux autres. On a labouré les champs dans deux directions, ce qui concorde assez bien avec les indications du mode de labourage que donne Plinius dans son Histoire Naturelle. La trouvaille d'Alrum montre en outre qu'à cet endroit on a mis des terrains de lande en culture au temps préromain.

Les photographies fig. 4—7, d'une fouille de station à Fjand au fjord de Nissum, montrent une ancienne surface de champ, mise à jour au-dessous de la couche de la station et au-dessous d'une couche de sable mouvant. Cette surface de champ présente des bornes sous forme de levées de terre larges et basses tout à fait semblables à celles qu'on connaît par les champs de l'antiquité dans beaucoup de landes de Jutland. A Fjand aussi on a mis du terrain de lande en culture dans l'âge du fer préromain; la fig. 4 montre, au premier plan, une coupe à travers la couche d'humus, le »Blegsand« et l'alios sous-jacent. Aux fig. 5 et 6 on voit deux bornes de champs contigues en forme de levée. A la fig. 6 une partie de »Blegsand« a été découverte au-dessous de la couche d'humus grâce à quoi les raies de labourage foncées se voient. On les voit plus distinctement à la fig. 7. Il se montre que le labourage a été fait dans deux directions, parallèles aux bornes de champ.

Il est renvoyé au fait que le docteur A. E. van Giffen à Groningen a déjà publié une trouvaille correspondante de sillons préhistoriques pro-

venant d'une station de l'âge du fer près de Rhee en Hollande. En outre, il est démontré que le conservateur Rosenberg a mis à jour, dès 1908, des sillons analogues au-dessous d'un tumulus provenant de l'ancien âge du bronze à Vesterlund, la paroisse de Vester, l'amt de Vejle en Jutland. Il est vrai que la trouvaille de Vesterlund a été considéré à tort comme un fond de cabane. Les trous de poteaux de cette trouvaille (fig. 8) proviennent de 14 poteaux ayant été placés au bord d'un tumulus; ce qui constitue un parallèle aux soi-disant tumulus à palissade en Holland trouvés par le docteur van Giffen. Les raies foncées, que l'on voit aux fig. 8 et 9, ont été interprétées comme les restes d'un »treillis«, mais sont de la même nature que les raies foncées dans le »Blegsand« au-dessous des stations à Alrum et à Fjand et doivent être dues au labourage, la pointe de l'araire ayant traversé la couche d'humus et ayant rayé le sous-sol plus clair. Ainsi, la trouvaille de Vesterlund montre qu'il a été labouré en Jutland dans l'ancien âge du bronze avec l'araire primitive dite Arð.

Søren Hansen:

LA LÉGENDE DE FRODEBØ

Il a été généralement supposé jusqu'ici que les îles Féroé et l'Islande fussent découvertes et colonisées de la Norvège après que le roi Harald Haarfagre (Harald aux beaux cheveux) s'était soumis tout le pays. Des légendes anciennes de Féroé ont cependant toujours soutenu que les îles étaient peuplées bien avant cette époque, et la plus importante de ces légendes raconte comment un roi danois appelé Frode descendit à terre à Suderø et fonda la colonie de Frodebø où une partie de ses gens s'établirent. Dans son ensemble, cette légende est peu digne de foi à cause de sa forme, mais qu'elle soit juste dans l'essentiel, cela ressort de la description des îles faite par l'auteur irlandais Dicuil en 825. Il dit que quelques ermites irlandais y avaient séjourné il y avait à peu près cent ans, mais avaient été chassés de leur demeure par des vikings norvégiens. Différentes traditions populaires de Féroé racontent cependant de ces ermites qu'en même temps qu'eux il vivait aussi d'autres peuples dans les îles Féroé. Dans ce fait réside la preuve décisive de ce que vraiment il y a eu une population danoise dans les îles Féroé bien avant l'arrivée des Normands.

Arild Hvidtfeldt:

LE MISTILTEINN ET LA MORT DE BALDER

D'après la version danoise de la légende de la mort de Balder, comme on la rencontre chez Sakse, Balder ne fut pas tué avec un gui (en danois: mistelten), mais avec une épée magique. On aurait peine à croire que cette forme soit une version altérée de celle d'Islande, car il est invraisemblable qu'un trait aussi important que le rôle décisif du gui (mistelten) ait pu être omis dans la légende. La théorie de S. Bugge ou une théorie analogue tendant à ce que toutes les deux versions soient des »légendes migratrices« avec une source commune en dehors du Nord se heurte à une difficulté que souligne déjà Bugge lui-même, à savoir les noms des deux personnages principaux de la légende qui ne se laissent pas expliquer dans le cadre de la théorie. Il semble donc le plus raisonnable de supposer, uniquement par la voie de l'exclusion, que la version danoise du mythe est d'une origine plus ancienne que la version d'Islande. La plupart des épées magiques ont un nom; dans la saga de Hervarar un des frères d'Angantyr possède une épée appelée Mistilteinn, et dans la Hrómundar saga Greipssónar l'épée de Hrómund s'appelle également Mistilteinn. Sakse, au contraire, ne connaît pas de nom de l'épée que Hotherus est allé chercher dans des conditions complètement semblables à celles dans lesquelles Hrómundr se procure l'épée dite Mistilteinn, mais la première épée a pu porter le nom de Mistilteinn, et si elle le faisait, la version d'Islande de la légende a dû apparaître quand on ne comprenait plus la signification de ce nom. On ne voit pas comment les épées de Sæming et de Hrómund ont pu tirer leur nom du gui (en danois: mistelten). Au contraire, il est supposé que les belles propriétés des épées fameuses soient dues au fait qu'il a été gravé sur elles des sigrúnar, voir Sigrdúpmál, v. 6, et dans notre cas tout particulièrement la soi-disant formule de mistil qui a été trouvée — chiffrée — dans plusieurs inscriptions runiques; »teinn« signifie souvent épée, et Mistilteinn signifie alors l'épée à mistil, l'épée à la formule runique magique, aux runes de la victoire (sigrúnar). L'erreur sera due à Snorre ou à sa source, et il est renvoyé en outre à l'attitude des deux frères Bildr et Váli dans la Hrómundar saga Greipssónar comme les adversaires du héros de la saga, car la légende de Balder chez Sakse doit en être la source (Axel Olrik). Le héros de la saga s'appelle Hotherus chez Sakse; dans la saga de Hrómundar l'épée du héros s'appelle Mistilteinn.

S. K. Amtoft:

LES NOMS DE LIEUX COMME SOURCES D'HISTOIRE DE LA COLONISATION ET D'HISTOIRE DES RELIGIONS

UN APERÇU HISTORIQUE CRITIQUE

L'introduction, section *A*, s'occupe des recherches sur les noms de lieux en général et leur position par rapport aux disciplines analogues. Elles sont comparées à l'archéologie préhistorique, d'une part à cause du rapport des sujets (des objets) avec le sol, d'autre part à cause d'une ressemblance accentuée de l'histoire extérieure des deux branches de science. Les recherches sur les noms de lieux sont considérées comme ayant été fondées par N. M. Petersen qui soutient que tous les noms de lieux ont été formés de la même matière que le langage ordinaire et, par conséquent, se laissent traiter suivant des principes linguistiques. Comformément à la conception prédominante de ce temps-là N. M. Petersen distingue entre les noms de lieux d'origine germanique et prégermanique. On s'est écarté, par la suite, de cette manière de voir, ce qui a fait que les recherches sur les noms de lieux ici en Danemark perdent leur rapport avec l'histoire ancienne.

Les recherches sur les noms de lieux se trouvent ainsi réduites à une position intermédiaire un peu pénible entre le langage national et l'histoire nationale. Elles jouent un certain rôle pratique pour l'administration publique et obtient ainsi un caractère encore plus national. Par conséquent on s'en occupe d'abord dans des districts limitrophes nationaux: la Finlande, la Scanie, le Slesvig. L'Allemagne du nord-est présente cependant des différences nationales encore plus accentuées, et les recherches sur les noms de lieux dans cette région-là prêtent à la discussion de la question fondamentale de savoir si les noms de lieux doivent être considérés comme dérivant de la population (slave) établie le plus anciennement ou d'une population (allemande) arrivée ultérieurement. La particularité de la mérite culturelle de chacune des deux nations rivales dans ces régions est également discutée sur la base de noms de lieux.

Dans les luttes de frontière historiques nationales on a recours surtout aux noms de lieux caractéristiques de la zone frontière. Le plus souvent ce seront des noms de collections d'eau, de formes de terrain ou d'autres phénomènes de la nature qui ne peuvent être traités qu'au point de vue linguistique et non pas au point de vue d'histoire de la colonisation. Les recherches ne peuvent porter sur des temps plus reculés que l'époque qui peut nous fournir des documents littéraires, et l'utilisation scientifique des noms de lieux est donc limitée par des cadres historiques nationaux. Des lieuxdits peuvent tout au plus élucider l'histoire locale d'une région, non pas la relation nationale.

Les noms de colonies humaines se composent (dans les langues germaniques), pour la plus grande partie, de groupes avec un élément terminal commun étant la désignation de l'établissement. Ces groupes présentent des conditions particulières pour un traitement de noms de lieux comme sujet indépendant de recherches. Ce n'est que par le concours de ces faits que les noms de lieux peuvent donner des renseignements sur les conditions de culture préhistoriques. Le groupe de terminaisons n'est pas limité nationalement; parmi les expansions populaires connues historiquement: celle des Danois (et des Norvégiens) dans le Danelagen (région de l'Angleterre envahie par les Danois), celle des Norvégiens en Islande et celle des Allemands dans les régions du Rhin et plus tard dans l'Allemagne du nord-est, aucune n'a produit de nouvelles terminaisons, mais seulement répandu ultérieurement celles qui sont les plus usitées sur la terre natale.

La section *B* mentionne le traitement dans la littérature de types d'élément terminal. Ici on commence également par N. M. Petersen qui cependant se servait le plus souvent de termes de nom fréquemment observés, comme appui de l'identification linguistique des noms. La combinaison avec un nom de personne était pour lui le critère d'un nom de colonie. Emil Madsen réagit contre l'usage fréquent de noms de personne; il cherche partout une interprétation géophysique du terme de nom. De cette manière la différence fondamentale entre le premier élément et l'élément terminal s'efface, et les éléments terminaux deviennent difficiles à distinguer les uns des autres sur le terrain danois.

Une explication physique des terminaisons dit plus de choses sur l'histoire de l'élément spécifique que sur celle du lieu. Elle suppose une culture primitive, nomade; par exemple -vin (Munch et Keyser) en Norvège et -inge (Hellquist) en Suède. La terminaison est l'expression d'expansion et de colonisation; par exemple: -ingen et -heim dans l'Allemagne du sud-ouest, -botl en Saxe.

Les théories de l'origine des terminaisons des noms de lieux apparurent

d'abord en Allemagne. En 1875 W. Arnold formule la théorie des tribus suivant laquelle -ingen etc. appartenait aux Allemans, -heim etc. aux Francons. Elle a été complétée plus tard par la théorie du changement de nom d'A. Schiber suivant laquelle -ingen en Alsace avait été déplacé par -heim. Seebohm explique les deux terminaisons par des formes différentes d'établissement. Lamprecht renforce la théorie des tribus au point de vue d'histoire agraire. Mais même dans ses formes fortement modulées la théorie se montre insoutenable. -ingen et -heim sont répandus sur tout le territoire germain et leur présence ne correspond pas à la différence entre village et manoir. De sévères critiques ont été élevées par Hans Witte qui demande et applique une méthode de recherche inductive. Sur la base de recherches sur l'extension totale des terminaisons il arrive à ce résultat que chaque type de nom considéré à part est l'expression d'une période déterminée.

Pour l'érudit danois, le professeur Johs. Steenstrup, qui poursuit les recherches théoriques de E. Madsen, la chronologie est également un problème capital. Steenstrup complète les études topographiques de Madsen par des statistiques et arrive de cette manière à un calcul exact de l'appartenance correspondant à chaque nom. Celle-ci est arrondie — par un calcul moyen de tous les noms ayant la même terminaison — à une étendue caractéristique en général du type de terminaison, étendue qui a dû décider la dénomination du village. On postule de cette manière une uniformité s'appliquant à chaque type de terminaison; celle-ci est ensuite transmise aux mots déterminatifs combinés avec l'élément terminal, mots déterminatifs qui sont divisés en deux groupes principaux: les noms de personne et les désignations de la nature. La réalisation de ce groupement est facilitée par le fait que des désignations de la nature, par exemple les espèces d'animaux, sont employées, dans une large mesure, comme des noms d'homme; en leur qualité de premier élément dans les noms de lieux elles peuvent donc être placées à volonté dans l'un ou dans l'autre des deux groupes, mais justement ce fait-là s'oppose en revanche fortement à ce que les peuples antiques aient réalisé une telle distinction entre le humain et le non-humain.

D'une façon générale la dénomination de lieux est inconsciente, ce qui lui donne un intérêt particulier. Les noms de lieux ne sont pas — comme Steenstrup suppose — attachés aux villes comme des étiquettes, mais sont les restes fossiles du langage vivant à l'époque où l'établissement a eu lieu. Les règles qui se laissent déduire des groupes de noms sont surtout de valeur en tant que moyen pouvant nous faire connaître la civilisation de cette époque, mais Steenstrup les applique à la seule chose à laquelle elles ne se laissent pas appliquer, à savoir comme des contributions linguistiques à l'interprétation des noms sur lesquels elles se basent. Les mesures géo-

métriques qui forment les bases des désignations d'habitations ne concordent cependant pas avec le sens réel de celles-ci. Les terminaisons anciennes se distinguent les unes des autres plus par la répartition géographique du groupe que par l'importance des villes respectives; plus l'âge est élevé, plus la répartition est inégale. Le principe de l'importance de l'appartenance comme justification de chaque terminaison de nom demande en conséquence qu'on tienne compte de tout le territoire du groupe. Pour des raisons linguistiques nationales Steenstrup renonce à cette manière de procéder, ce qui fait que le nerf du groupe de terminaisons est coupé aux frontières.

La valeur de la terminaison comme objet de recherches augmente proportionnellement au nombre de noms ayant le même élément terminal. Plus la terminaison est répandue, plus son caractère de «désignation de civilisation» est prononcé, car, dans une proportion correspondante, elle se laisse plus difficilement expliquer par la constitution du sol. Ainsi, elle reflète une civilisation parfaitement organisée qui est aussi ancienne que la colonie et dont le trait distinctif est un élément spécifique déterminé pour désigner de nouveaux établissements. Steenstrup ne s'intéresse pas à ce rapport culturel entre les différents noms et, par conséquent, pas non plus à la différence entre l'application actuelle de l'élément spécifique et sa fonction à l'époque de la formation des noms de lieux. L'évolution au point de vue de l'histoire de la colonisation ne trouve aucune place dans la systématique de Steenstrup qui est purement mathématique classificatrice et non pas génétique.

Les recherches de Johs. Steenstrup sont poursuivies par S. Nygård qui les complète par des déterminations chronologiques des terminaisons sur la base de la présence ou de l'absence de noms de personnes ecclésiastiques comme premier élément, après quoi elles sont situées dans le temps, respectivement après ou avant l'année 1000. Les villes les plus anciennes sont généralement plus grandes que les plus récentes. P. Lauridsen étend le rapport chronologique entre les villes d'importance différente à un rapport causal. Les villes les plus anciennes sont les plus grandes parce qu'elles ont été établies dans des régions fertiles et jusqu'alors seulement peu cultivées.

La datation des types de noms suivant l'importance moyenne des villages n'est que relative; il n'y a pas de points de repère sauf l'introduction du christianisme. La différence de temps entre les diverses terminaisons est extrêmement faible; converti en chronologie le hartkorn (base de l'évaluation cadastrale en Danemark) ne couvre — suivant le système des auteurs danois — qu'une très petite partie de la préhistoire du pays. Par la théorie d'histoire de la colonisation de l'auteur norvégien Andr. M. Hansen les types de nom sont projetés sur un fond chronologique de dimensions beau-

coup plus grandes. En outre ils obtiennent une situation stable et absolue dans le temps à l'aide des autres sciences préhistoriques, surtout l'archéologie. Les terminaisons les plus anciennes sont datées du commencement du Mégalithique et sont supposées provenir de l'immigration des Aryens et de l'établissement fixe le plus ancien du Nord. L'idée fondamentale de l'auteur est une continuité ethnique à partir de cette époque-là jusqu'à nos jours. Il adhère toutefois à l'ordre de succession chronologique des types de nom des investigateurs de noms de lieux, et il maintient la succession du temps mutuelle entre les terminaisons, adoptée antérieurement. C'est surtout l'existence simultanée ainsi supposée de tous les noms ayant le même élément terminal qui prête à la critique, étant donné que la coïncidence géographique supposée entre les terminaisons les plus anciennes et les types d'objets préhistoriques y correspondant cède le pas à un examen détaillé.

Malgré l'opposition de plusieurs côtés A. M. Hansen rencontra toutefois de la sympathie, ainsi de la part des philologues suédois Adolf Noreen et Hjalmar Lindroth. En effet, ils utilisent l'archéologie surtout comme un auxiliaire chronologique dans les recherches linguistiques sur les types de noms. Lindroth a essayé de réunir une datation archéologique avec un examen linguistique de la terminaison de -løse obscure et contestée, répandue dans tout le Nord, qui avait été datée du mégalithique par A. M. Hansen. Lindroth y adhère pour la plus grande partie, c.-à-d. en ce qui concerne les noms goto-danois, tandis qu'une partie des noms de la Suède du nord qui portent une empreinte plus récente au point de vue linguistique sont mis en rapport avec l'unification politique du pays suédois. De cette manière il se produit, entre ces deux périodes d'expansion, un long intervalle de temps pendant lequel -løsa est supposé avoir existé comme substantif indépendant, apparenté au point de vue linguistique à l'adjectif «løs» que l'on cherche, de manière différente, à combiner avec l'interprétation de E. Madsen et Johs. Steenstrup de -løse = «pré, prairie».

On y oppose qu'un tel mot n'existe pas, et qu'il n'y ait pas de raison pour sa disparition s'il avait existé et avait été employé comme désignation de la nature. -løse est employé presqu'uniquement comme élément de noms de colonie et est donc une «désignation de civilisation», bien que la colonie ait été basée, pour la plupart, sur l'élevage du bétail. Le sens fondamental en est probablement «désannexion, déplacement», et il n'a guère été employé, en sa qualité de substantif, à d'autre chose qu'à la formation de nouveaux noms. L'expansion de ceux-ci du sud vers le nord représente une évolution de civilisation cohérente au point de vue géographique et continue au point de vue de l'histoire de la colonisation. Cette évolution a pu produire les différentes nuances du sens du mot «løs».

Hj. Lindroth a aussi — comme autrefois A. M. Hansen — utilisé des cartes de soulèvement des masses continentales en vue de la datation et de la détermination géographique de l'origine d'une terminaison: -garn (-arn). Ce groupe de noms est supposé répandu passivement — comme -løsa les plus récents — de la Suède centrale par expansion politique, ce qui permet de déterminer l'emplacement géographique. La répartition topographique: de la côte vers l'intérieur du pays, est en elle-même, au contraire, le critère de la direction de l'expansion dans les études de Lindroth sur une troisième terminaison: -rum qui en raison de sa présence sporadique est supposée apparue par migration des peuples et non pas par communication de civilisation. Pour des raisons chronologiques le type est supposé tirer son origine de la combinaison avec le nom de dieu Njord (Nærum près Copenhague). Ici la chronologie n'est pas un but en elle-même, mais un moyen pour élucider la manière et la direction d'expansion du type de nom.

Grâce aux recherches de Marius Kristensen sur la terminaison de nom de lieu -høj il parut pour la première fois une datation qui était indépendante de conditions archéologiques, géologiques ou d'autres faits extérieurs dont l'existence simultanée avec le nom de lieu était controversable, mais se base sur le type de langue de la terminaison elle-même. Les noms en -høj sont divisés en trois classes d'âge grâce à quoi il se présente une occasion pour étudier la marche du développement de la formation du type de nom. Celle-ci se manifeste par une expansion toujours augmentante pour chaque classe plus jeune simultanément avec une certaine modification du mot déterminatif et en partie aussi du sens de la terminaison. La classe la plus jeune est répartie d'une manière assez égale dans le pays, et l'élément spécifique a ici un sens à peu près comme de nos jours. La classe moyenne a surtout des noms de personne comme premier élément, ce qui montre que -høj est ici un type commun de nom de village. Les premiers éléments de la classe la plus ancienne sont plus mixtes; ici on rencontre deux fois le nom de dieu Njord, toutes deux fois au bord du nord-ouest d'un grand groupe de sépultures mégalithiques (dans l'île de Fionie du nord-est et du sud-est respectivement), ce qui parle en faveur du fait que la terminaison tire son origine de cette région. De cette manière il se laisse établir schématiquement trois phases de développement pour la terminaison -høj, s'appliquant aussi bien au premier élément qu'à l'élément terminal: a) sacré, b) nom de colonie combiné avec un nom de personne, c) mot de la nature, phases qui dans les grands traits coïncident avec un groupement, établi par Johs. Steenstrup, des terminaisons de noms de lieux par rapport au noms de dieux.

Tandis que les recherches linguistiques sur les noms de lieux dans le Nord s'approchent de certains côtés de l'histoire de la colonisation, le mouve-

ment en Allemagne suit la marche opposée: de l'utilisation historique au traitement philologique des noms. Parmi les terminaisons, ce ne sont que celles qui sont particulièrement denses et nombreuses, en signe de colonisation en masse, qui intéressent (Schlüter), d'ailleurs elles ne sont étudiées qu'au point de vue de la géographie des mots (A. Bach). Sous ce rapport Fr. Steinbach va le plus loin; pour lui le «Siedlungsraum» joue le rôle décisif. Il détache la terminaison de tout événement historique, même l'établissement, et le remplace par une compensation culturelle et linguistique se composant d'imitation des voisins, et fait de l'usage des types de noms de lieux des mouvements de mode à l'intérieur d'une civilisation dont l'importance correspond à celle de la région de dialecte. Steinbach tire la preuve de ses théories des terminaisons locales récentes desquelles il conclut aux anciennes, germaniques communes.

Déjà ceci est une question précaire, mais même ces réserves faites, l'extension par imitation du type de nom suppose que par avance il se présente dans un nombre assez important, et il n'a été rien dit pouvant expliquer comment cela s'est produit. Cela ne s'éclaircit qu'en remontant dans le passé, facteur dont Steinbach ne tient pas compte. Même l'imitation prend du temps, et une avance d'âge donne, par conséquent, une avance d'extension. L'espace de temps est la base principale de développement culturel intellectuel aussi bien que de formation de noms de lieux, et la colonisation constitue une condition importante pour l'extension géographique des deux. Le nom propre a sa fonction dans un rapport, maintenu dans le temps, avec l'objet: la colonie, tandis que le nom commun circule dans le langage. Cette distinction n'est pas maintenue par Steinbach. Il n'est pas non plus tenu compte d'un développement linguistique ou culturel; l'apparition de tant de désignations d'habitations différentes n'est pas expliquée; on suppose qu'elles aient existé dans le langage depuis les temps les plus reculés et qu'elles soient la cause des «Sonderkreise» où elles prédominent.

Ni les recherches nordiques, ni les recherches allemandes ne s'attachent à expliquer le rapport d'histoire de la colonisation entre le nom de lieu pris isolément et le groupe avec lequel il a l'élément terminal de commun. Dans le Nord chaque nom est traité comme une unité philologique, en Allemagne on opère de préference avec l'apparition dense et particulièrement nombreuse de la terminaison. Ces maxima de densité se rencontrent surtout dans les régions germanisées, raison pour laquelle les recherches allemandes sur les types de noms obtiennent des rapports étroits avec l'expansion nationale politique. Dans le Nord on cherche l'explication de la diversité des types de noms dans la civilisation préhistorique splendide, éclaircie par l'archéologie. Et si les tentatives pour dater les terminaisons obscures, telles que -lev et

-lose, du Mégalithique n'ont abouti à rien, cela n'empêche pas cependant que certains types de noms puissent avoir des rapports culturels aussi anciens. Cela peut, comme il a été dit plus haut, être le cas de -høj comme élément terminal de Njord en Fionie orientale, et un phénomène complètement analogue peut être observé dans le Jutland occidental, seulement les noms de dieux et les terminaisons sont différents ici. Nous rencontrons ici deux fois (aux centres de Ty- et de Harsyssel) Thor-stad comme nom de paroisse au bord du nord-ouest d'un groupe mégalithique se composant principalement de dolmens, et près de Varde on trouve la paroisse de Thorsthorp à proximité de la seule chambre de géants de la région. Chacune de ces trois paroisses confine à une paroisse (ou à une ville), dont le nom comme premier élément a un Ti- qui ne peut être que le nom de dieu européen commun et qui ici a -stad et -thorp de commun avec Thor. Le plus ancien de ces éléments, c'est sans doute -stad qui est considéré comme l'origine aussi bien de la terminaison -stad (-sted) que de l'appellatif Stad (Sted). Le mot dérive du verbe «staa» qui peut-être indique ici le passage à un établissement fixe, mais qui aussi peut avoir trait à un arrêt après immigration. La terminaison étant commune aux deux dieux, il ne peut pas être constaté si le sens porte sur Thor, à qui évidemment le peuple mégalithique rendait culte, ou sur Ti-r qui n'a pas de rapport direct avec les sépultures mégalithiques et qui par conséquent doit être renvoyé au peuple à sépultures individuelles dominant fortement dans le Jutland central et occidental. Il semble être surtout ce dernier peuple qui a continué la culture urbaine (voir Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid II, 10), tandis que le peuple mégalithique s'est adonné à l'agriculture. En Djursland le nom de paroisse de Torsager se rencontre au bord du Nord d'un tas énorme de sépultures à grandes pierres, et un nom de paroisse à proximité, Nørager (plus ancien: Nærakær), peut dériver avec beaucoup de vraisemblance du nom de dieu Njord. Nørager se trouve situé à mi-distance entre les deux seules trouvailles de stations en Jutland provenant du peuple agriculteur prémégalithique le plus ancien en Danemark (ibid., I p. 152, 154) qu'il paraisse tout indiqué de mettre en rapport avec Njord. Le Mégalithique et l'agriculture ont évidemment fusionné ici. En Vester-Götland on rencontre -åker combiné avec le nom de déesse Frigg (= Freya, la fille de Njord) au bord du nord-ouest d'une colonie mégalithique se composant d'environ 240 chambres de géants, à peu près les deux tiers de l'ensemble des sépultures à grandes pierres de la Suède (ibid., p. 257). Il est donc probable que le dieu Njord, la déesse de fécondité Nerthus mentionnée par Tacite, a atteint la Fionie simultanément avec le Mégalithique, d'autant plus que l'élément terminal -høj se laisse mettre en rapport sans difficulté avec «culte des morts», «chambre funéraire» etc.

La section *C* traite de la littérature sur les noms de lieux théofères. On commence ici également par N. M. Petersen qui comme les érudits récents considère la présence de plusieurs noms de dieux différents dans des noms de lieux à proximité les uns des autres comme le critère de ce que les noms sont vraiment sacrés. N. M. Petersen se sert dans une large mesure des noms de lieux théofères comme illustration documentaire de la mythologie norroise. Ses successeurs, par exemple Oluf Nielsen, traitent surtout les noms de dieux conjointement avec l'étude des noms de personne où ils sont considérés plutôt comme un produit résiduel. Johs. Steenstrup expulse les noms de dieux des noms de colonie; en revanche ils obtiennent — comme premier élément — le privilège d'appartenir à un troisième groupe nouvellement établi qui se compose de noms de lieux avec une désignation de lieu sacré et autres semblables comme élément terminal. C'était une manière de procéder qui favorisait certains êtres douteux au point de vue religieux et linguistique qui avaient -vi etc. comme élément terminal, aux dépens de personnages reconnus comme Thor et Ti-r qui apparaissent surtout dans ce pays. -vi étant rare dans des noms de lieux danois, mais très fréquent dans les suédois, la littérature sur des rappels de lieux sacrés a fleuri surtout en Suède. En raison du caractère obscur, au point de vue linguistique, de la matière de noms, les études ont — surtout au commencement — été étymologisantes pour la plus grande partie, ce qui cependant n'a pas empêché l'influence des théories, en somme non linguistiques, de Steenstrup.

Les efforts tendent surtout à bannir toutes dénominations d'êtres humains de la combinaison avec -vi et à les remplacer par des désignations de la nature. Celles-ci (Hærn, Rindr, Skädja) sont considérées comme des divinités de fécondité féminines de la même catégorie que Nerthus et Freya. La supposition du caractère sacré de ces noms est appuyée dans certains cas par le fait que dans les noms de lieux ils apparaissent côte à côte avec les personnages d'une certaine importance de la mythologie (Ull, Odin). Ceci est interprété comme la rencontre d'un culte de fécondité paisible ancien et une foi martiale aux dieux Ases récente (Sahlgren). Axel Olrik met la communauté de culte entre des divinités masculines et féminines en rapport avec «le mariage entre le dieu du ciel et la déesse de fécondité terrestre, bien connu par la plupart des mythologies aryennes». Olrik désapprouve la théorie tendant à ce que le culte était toujours lié à des lieux sacrés de centre; d'après lui, il pouvait aussi avoir lieu dans la nature, la nature était sacrée en elle-même. Par suite de ce rapport avec le sol il y avait beaucoup de divinités féminines locales et moins de masculines (mais auxquelles on rendait un culte plus général), et leurs noms pouvaient très bien être mis en rapport avec des désignations de la nature. En Seeland il trouve qu'il est rendu culte à Thor (Thoro, Thorøje) en même temps qu'à

Idun (Ithænø, maintenant Enø) et à Gefjon (Geffnøwe, de -høj), qui cependant toutes les deux sont supposées représenter Nerthus.

Gudmund Schütte désavoue par principe la validité de la mythologie norroise pour le Danemark et cherche à la remplacer par une religion antique danoise nationale. A cet effet on se sert des noms de lieux, d'une part indirectement en les associant aux événements et aux personnages d'une tradition littéraire et populaire, interprétée comme sacrée, d'autre part directement en donnant une explication religieuse aux noms où — en dehors des éléments de nom sacrés ordinaires — des mots pour lumière et des lieux élevés, où le culte est supposé avoir eu lieu, jouent un rôle important. En outre on considère, entre autres, les noms de Herred (canton) comme sacrés, surtout s'ils commencent par la lettre H-, qui — d'après Schütte — était particulièrement caractéristique de «la culture païenne danoise du temps des skjoldunger».

Les études d'histoire des religions de Schütte ont été poursuivies par Svend Aakjær qui concentra son attention toute particulière sur l'histoire agraire locale. Le matériel est surtout des cadastres de l'année 1680 environ, où on peut s'attendre tout particulièrement à trouver des traces du culte de Nerthus. Telles sont les noms contenant les mots Smør- et Vogn- qui se trouvent dispersés partout dans le pays et sont interprétés comme des survivances d'histoire de la civilisation d'un peuple agriculteur, tandis que la haute classe dominante est supposée être représentée par les premiers éléments de -lev. Plusieurs d'autres, par exemple O. Lundberg, ont traité les noms de lieux contenant le mot Smør- comme des rappels du culte de fécondité, et le même auteur fait dériver le nom de paroisse du Jutland occidental Dejbjærg du mot «Død» (mort) en considération particulière de la trouvaille de deux voitures de parade de l'ancien âge du fer.

Vilh. la Cour cherche à associer le rapport de Nerthus par Tacite aux traditions des Skjoldunger par des études sur la résidence royale de Lejre. Celle-ci est localisée au village près Roskilde à cause de l'emplacement près du point de croisement de plusieurs rangs de tumulus laissant deviner que depuis les temps les plus anciens le lieu a été un carrefour important. Le nom s'explique par: hleiþra (gothique) = tabernacle, Lejre (jutlandais) = treillage sur une voiture, et est mis en rapport avec la voiture munie de tente dans le culte de Nerthus. La Cour trouve la même combinaison de profane et de sacré dans l'organisation des Herreder (cantons), mais si en opposition partielle avec ceci il trouve les lieux de culte et les sièges du tribunal séparés topographiquement, cela réside sans doute dans le fait qu'ils datent d'époques différentes.

En Suède -akr occupe la position de lieu de convergence commun pour le culte de fécondité et l'organisation de la société, et ici aussi le Herred

joue un rôle. De Friggeråker, le centre de Vester-Götland, est supposé parti un autre Friggeråker avec Als Herred (le canton d'Als) comme colonie de culte (Hugo Jungner). Gödåker est supposé être le centre primitif du Svearige avant Upsal, et le premier élément du nom est interprété comme une circonlocution de Nerthus (Gunnar Ekholm).

Elias Wessén a donné un aperçu général de rappels de culte païens dans les noms de lieux suédois. On distingue entre le culte public, lié à des terminaisons se composant de désignations de lieux sacrés, à quoi viennent s'ajouter -åker, -lunda et -tuna, et le culte d'un caractère plus privé, lié à des noms de lieux qui pour élément spécifique avait une désignation de la nature. Les dieux, auxquels il fut rendu un culte public, sont divisés en un groupe ancien: Ull et Njord (ou (un de) ses remplaçants) auxquels il est souvent rendu culte simultanément à des centres culturels, et en un groupe récent: Odin, Tor et Frey qui occupaient des places assez discrètes dans les noms de lieux, mais qui étaient des personnages de premier plan dans la mythologie littéraire.

Magnus Olsen («Hedenske Kultminder i norske Stednavne», 1915, et «Ættegård og Helligdom», 1926) systématise les noms de lieux théofères de Norvège d'une manière semblable, mais sur une base beaucoup plus large, à savoir sur l'œuvre «Norske Gaardnavne» (noms de propriétés rurales norvégiennes). Les terminaisons fonctionnent comme détermination temporelle schématique des noms de dieux auxquels elles sont liées, mais le traitement se fait par régions. Entre les régions il n'y pas de mouvement géographique, ni d'influence réciproque; par conséquent il ne se produit aucune évolution historique ou génétique dans la religion préchrétienne norvégienne. C'est la situation à la fin du paganisme, au point de vue de la postérité, qui est dépeinte.

Bien que tous les types de nom norvégiens nombreux comportent des noms de dieux comme premier élément, il est attribué des degrés différents de sainteté aux terminaisons, ce qui a surtout de l'importance dans le cas où l'élément spécifique, à lui seul, est employé comme nom. Hof (et Vang), qui sont les plus récents, sont toujours considérés comme ayant été le nom d'un lieu sacré, Ager (et Vin) seulement lorsque dans la même région -ager (ou -vin) se trouvent combinés avec un nom de dieu. Le rapport mutuel entre le couple de dieux masculins, qui joue un si grand rôle chez Magnus Olsen, mais sur lequel il ne cherche à donner aucune explication historique, se présente également d'une manière différente suivant le suffixe qu'il a comme élément terminal commun. Dans les noms qui se terminent par -hof les noms de dieux sont ajoutés pour distinguer les lieux sacrés les uns des autres; dans les noms se terminant par -ager, qui sont supposés correspondre à un culte primitif comprenant toute une commune, il est supposé exister

une communauté de culte entre le couple de dieux. En cas de désignations pures de la nature, telles que -land, -øy et autres semblables, un nom de dieu antéposé — son authenticité linguistique comme telle si incontestée qu'elle soit — est considéré tout simplement comme un élément distinctif topographique.

Magnus Olsen laisse donc le contenu lexicographique de l'élément terminal décider la fonction du nom de lieu tandis que le premier élément, même si c'est un nom de dieu, ne doit être qu'une addition secondaire. Il semblerait cependant de toute évidence que le dieu est primaire par rapport au lieu sacré, et il en est certainement aussi de même pour les terminaisons profanes. Celles-ci ont toutes le même sens dans des noms de lieux: Gaard (propriété rurale), ce qui diffère tellement de l'application actuelle des mots que les coutumes onomastiques doivent être expliquées par un rapport culturel entre tous les noms à élément terminal commun. Il paraît tout indiqué de mettre ce courant de civilisation en relation avec les noms de dieux ou les combinaisons alternantes de couples de noms de dieux qui font partie du type de nom. On n'a guère de raisons pour supposer qu'il n'ait été rendu culte aux dieux qu'aux lieux qui ont des noms théofères et que tous les autres lieux aient été sans culte. Ces premiers ont sans doute eu une prééminence au point de vue d'histoire des religions, et les terminaisons communes sont des canaux naturels pour la propagation de la foi aux dieux dont les noms sont combinés avec elles. Les noms de lieux ne montrent pas la forme du culte, mais leur puissance de créer une société et peut-être la réunion des dieux en une communauté mythologique.

H. V. Clausen (Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse) tend à élucider, au moyen des noms de lieux, la formation de l'empire danois à l'époque de la migration des peuples. La partie la plus appréciée du traité est un exposé cartographique des types danois de terminaison et leur répartition topographique réciproque, dont on tire des conclusions sur une expansion dans l'empire par suite d'une conquête militaire ayant sa base dans l'île de Seeland. Les types prédominants sont -lev et -løse qui sont supposés apparus sous l'influence du culte de Nerthus et d'Ull; ce dernier (pris dans Magnus Olsen) en a été séparé plus tard. Ces deux dieux sont supposés accompagner — aussi en dehors de Seeland — la propagation de -lev et -løse, bien que — conformément aux théories de Steenstrup — ils ne soient combinés nulle part avec ces terminaisons au point de vue linguistique, mais les interprétations de noms par lesquelles Clausen cherche à documenter un rapport non probable en lui-même entre Njord et la terminaison de -lev supposée répandue par des conquêtes militaires, ont été fortement combattues par les philologues.

Jöran Sahlgren est professionel et le seul professeur d'université du Nord de recherches sur les noms de lieux. Il poursuit, dans une certaine mesure, les théories de Steenstrup, aussi sous le rapport de scepticisme vis-à-vis de rappels de culte dans les noms de lieux. «Oäkta -vi-namn« réduisent plusieurs -vi = lieu sacré à -vith = forêt. Sahlgren poursuit les recherches statistiques de Steenstrup et les appuie par une méthode géométrique qui suppose non pas le déplacement, mais l'échange du territoire bâti et cultivé antérieurement, ce qui augmente dans une grande mesure les différences de dimension entre les villages anciens et récents. Il s'oppose à ce qu'on attribue aux terminaisons un trop grand âge, de même qu'il s'oppose à l'ordre de succession chronologique qu'il remplace par une parallélisation chronologique. Non pas le temps, mais le lieu, le territoire géographique marqué d'une empreinte culturelle particulière est caractéristique — d'après lui — du type de terminaison. Ceci est cependant loin d'être une explication satisfaisante ou complète, étant donné que les différentes civilisations, dans lesquelles Sahlgren divise le Nord, comportent chacune un assez grand nombre de types de noms, à quoi vient s'ajouter que les plus anciens sont communs pour toutes les régions et toutes les civilisations nordiques, certains sont même répandus sur tout le territoire germain.

Section *D*. Exposé d'ensemble; résume les théories émises sur les types de terminaison. Quant à ceux-ci il est soutenu que les terminaisons ne dépendent pas d'événements historiques, ni de particularités culturelles locales, mais que chaque terminaison a sa propre genèse, indépendamment de toutes les autres, et sa propre vie culturelle autour de laquelle l'élément spécifique, soit comme élément de nom dans toute son étendue géographique, soit comme terme indépendant, forme un cadre extérieur. Les stades de développement dans ce courant de civilisation préhistorique sont représentés par les premiers éléments des noms de lieux qui de ce fait peuvent également éclairer la direction d'expansion de la terminaison, et parmi lesquels les noms de dieux dans plusieurs cas peuvent être démontrés comme se trouvant à l'endroit d'origine.

Kongespejlet, Konungs skuggsjá i dansk Oversættelse v. F. Jónsson. 1926. 3 Kr. 75 Øre.

Landnámabók, I—III. Hauksbók. Sturlubók. Melabók. Udg. af F. Jónsson. 1900. 6 Kr.

Landnámabók Islands, udg. af Finnur Jónsson, 1925. 10 Kr.

Njála. Textudgave, 1875. 3 Kr.

Register til Njála II og til K. Gíslasons andre Afhandlinger, 1896. 1 Kr.

Saga af Tristram ok Ísönd samt *Möttuls saga*. Udg. af G. Brynjulfson, 1878. 6 Kr.

Sturlunga Saga, I—II, udg. af Kr. Kålund 1906—11. 20 Kr.

— — i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen I—II, 1904. 12 Kr.

4. ANDRE KILDESAMLINGER OG BLANDEDE SKRIFTER

Antiquités de l'Orient, monuments runographiques interprétés par C. C. Rafn 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes d'après les monuments historiques des Islandais et des anciens Scandinaves, par C. C. Rafn. I—II, 1850—52. 4to. 50 Kr.

Breve fra og til C. C. Rafn. Udg. af B. Grøndal, 1869. 3 Kr. 50 Øre.

Petersen, N. M.: Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie, 1866. 3 Kr.

5. LEXIKA

Egilsson, S.: Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis. 2. Udg., ved Finnur Jónsson, 1931. 24 Kr.

Grøndal, B.: Clavis poëtica antiquæ linguæ septentr., 1864. 4 Kr.

Jónson E.: Oldnordisk Ordbog, 1863. 8 Kr.

Oldskriftselskabets Medlemmer kan ved Henvendelse direkte til Selskabet erhverve de ovennævnte Skrifter, saavidt Oplaget rækker, for $^2/_3$ af Bogladeprisen.

INDHOLD

Side

S. K. Amtoft: Stednavnene som bebyggelses- og religionshistorisk Kildestof. En kritisk-historisk Oversigt 177

Pris: 6 Kr. pr. Aargang.

Bidrag til Tidsskriftet sendes til Oldskriftselskabets Bestyrelse, Adr.: Prinsens Palais, Frederiksholms Kanal 12, Kbhvn. K.